

ЗАКОНИК

ОБЩИ

ЦРНОГОРСКИ И БРДСКИ

ЗАКОНИКЪ

ДАНИЈЛА ПРВОГЪ

Фототипско издање

(са историјско-правном студијом др Петра Ђ. Стојановића)

Цетиње, 1982.

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СР ЦРНЕ ГОРЕ
»ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ«-ЦЕТИЊЕ

ФОТОТИПСКА ИЗДАЊА
Књига VIII

УРЕДНИК И ПРИРЕЂИВАЧ
Др Душан Мартиновић

ОВО ФОТОТИПСКО ИЗДАЊЕ ШТАМПАНО ЈЕ ЗАХВАЉУЈУЋИ
ФИНАНСИЈСКОЈ ПОМОЋИ РЕПУБЛИЧКЕ САМОУПРАВНЕ ИНТЕРЕСНЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ ЗА НАУЧНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ ЦРНЕ ГОРЕ -- ТИТОГРАД

ЧЕЛОВЕЧЕ

Милости и благодати...
Св. Духа...
Иже созидалъ насъ...
Въ образъ Своего Сына...
Иже созидалъ насъ...
Въ образъ Своего Сына...

ПРОСЬБА

Всехъ насъ...
Св. Духа...
Иже созидалъ насъ...
Въ образъ Своего Сына...

ПРЕСЛАВНО

И Святаго Никиты...
Св. Духа...
Иже созидалъ насъ...
Въ образъ Своего Сына...

А...

ЗАКОНИК
ОБЩИ
ЦРНОГОРСКИ И БРДСКИ

*Установљени 1798 года Октобра
осамнаестог числа*

на

ЦЕТИНЪ.

Издао и описао судейске поступке
МИЛОРАД МЕДАКОВИЊ.

У ЗЕМУНУ.

Нар. Књигопечатњом Дра Дан. Медаковића.

—
1850.

MEMORANDUM

TO :

FROM :

SUBJECT :

DATE :

BY :

APPROVED :

TITLE :

REMARKS :

1. [Illegible text]

У В О Д.

Нашавши само едан егземплар законика Црногорског и Брдског, немогу пропустити да га не дам печатати, кои већ 54. године у рукопису лежи; а и данас се по нѣму суди и на нѣга се суд позива и ослоња, е тим израженіем: „као што е свети Петар одсудіо.“ Премда у законнику нема спомена о Владики Петру првом, то се из самог данашнѣг употребљаваня види, да е Законик од Петра 1. у договору са свима главарима саставлѣн. Овај е законик и више надопуњаван, а томе свѣдоче и данашня позиваня на неке точке законика, кое се и у актама судейским од 1804. год. налазе. Я више добити нѣсам могао. Да су Црногорци и од старіег времена законик имали, то е вѣроятно; али разним преобратима и коекаквим промѣнама морао е пропасти, те би могло лако то исто и са овим бити, чему е доста едан пожар, пак е све пропало, као да га ніе ни било.

Тим више вриедно е овај закон на свіет издати, што е он саставлѣн у оном мѣсту и од оніе люди, кои свою законитост на природном темелю осниваю, кои по своіой природной зна-

ности и витежству ціене и чоечност; кои ніесу саставляли за другог него за себе; кои ніесу исти закон правили у богатой и изобилной палати, већ на камену и у камену, к цѣнећи себе, цѣнили су и сав народ, и знаюћи и почитуюћи правду за се, знали су и почитовали правду и за народ: он данас Црногорцу, а Црногорац сютра нѣму.

У просвѣщенной Европи саставила е свака земля и држава за свой народ, а не народ за се, законе, те ови закони имаду такве параграфе, кои по ђуди поединіе людій састављени биваю, те е свуда за сиротиню и нејач остављена и крѣпко установљена сирова батина; а Црногорци, слободни юнаци и гласовити витезови, увели су temelьну равноправност, те сирово колѣ недаю ни сиротинњи ни нејачи, већ сваком и за сваког еднак суд и за свою кривицу плаћа само тако звану глобу или ти плаћанѣ.

Европа е клицу просвѣте у своим околинама развила и исту преніела и у друге части свіета, и ню видимо у просвѣти напредну; но како у чему. Ми видимо у овом малом земном кругу, како су све манѣ или веће државе преузеле друге или ти препородни вид и правац у свакој струци земальског управляня, набацивши старе обичае, просте уредбе и законе, те кроз течае дулѣг простора времена на самом скоро теоретичном полю сновале су и сад сновати непрестаю политичне, судейске, просвѣт-

не и друге реформе, несматрајући нимало на то, да ли су такове сходне духу народа и духу времена. Ово ако неузмемо у цѣлости за све државе, а оно можемо слободно у већини а најпріе пак оно, што нам под носом лежи. — Без повраћања на протекша за неке граде од- већ жалостна времена, односећа се на угњѣта- ванѣ и лишаванѣ право политичног народног живота, видимо и у само данашњѣ вріеме, шта є народ и на што є доспіо средством идеалног скапања узимајући ође единствено закона; уви- ђамо, кад мало далѣ разаберемо различна на- родна стана у колико се на далеко теорія за- боравила и забраздила преко саміе положеніе граница природе; преко нѣног најстаріег права прегазивши и оставивши га под петом, која є најпослѣ одузела оне првобитне законе, кои су у матери природи зачети и узрастли. Таково є вріеме присябло, у ком поедини люди сачиня- ваю народ, они га заступаю и нѣим поступаю по своіой вољи. Народ є постао онакав су- жанѣ сліепила, за каквог га природа створила ніе. Рођен чоек, одма у коліевци постає ро- бом, кое га до гроба прати, као гођ и уловлѣ- на звіер, која у кавезу по вољи поединог чое- ка, живи и преживи у непрекидном очекиваню и желњи и наданю за слободом и за боля вре- мена. Но опет сваки народ нетрпи робства, но ође слободу, кою іош у повою из слободніе груди витежке майке райско мліеко сиса; над оваким небо не плаче, већ се сміе и свуд му

помоћником бива. Он расте, живи и наслађује се лучом овог свијета, сазријева без преона педантизма и самовољства, те слободан е собом, вѣран природи, вѣран правди, достојан задатку и опредѣленію чоечества, преживи віек и потомству предае добри и спасоносни аманет: он са законом, а закон е нѣме живи, и заедно су срећни ер су скопчани онако, како е природа опредѣлила. —

Закони су за сваку земљу и државу не само сходни и унутни, већ управо нуждни, будући без овје неби могла обстати правда, нити би нејки од силнога могао имати заштите и помоћи, да свое право од природе му остављено и своју сиротиню безопасно ужива. У сваком чоеку узаконѣна е правда у срцу, у души, у чувству. Они су закони најпробитачни и у себи најправедни, кое народ по своим потребама и својој непристрастной желји и вољи састави да се правда строго наблюдава и обдржава; но како ће онђе правда успјети, ће самовољство влада и правду ячег и неячег подкида? — У обширнија претресаня ние од потребе упуштати се, будући су подобна у простраіем и ужем разлаганю доволно позната.

О СУДЦИМА И СУДУ.

Пре но што се дође на сами законик : вриедно ќе бити описати, ако и у кратко, судейске поступке и други нџов начин, ког они при том употребљавају. Начин судейског поступка описуе Болица у години 1612. и вели да код Црногораца нема тџлесне казни него да плаћају глобу, кое ясно свџдочи, да они ово још од стари времена обдржавају. Он вели: „Црногорци немају тџлесне казни, као што то Турци над Христянима, употребљавају, кои су под нџовож власти, него за свое преступке плаћају своме Войводи тако звану глобу,“

Будући е Црнагора раздџљна на наје, а наје на племена, то свако племе имаде за се свое судце. Судце ове како у пређашнџ тако и у саданџ вриеме бира сам народ и то свако племе за се. У ни едном племену, неможе бити из другог судац, него од оног братства, кое племе сачинява. Исто тако како у особама за суд, тако и за право суденя, немогу се судци другог племена мјешати. Сваке године бива збор или ти скупштина, кое бива на сами Василџв-дан, џе се на ново договарају и бирају судце; ер е

код народа тако узаконѣно, да неостаю едни те едни, нити да може едан имати првенство над другим, већ да иду на измѣнице: ове године едан, а до године други. Ние такођер дозвољно да могу бити неколика брата у суду, до само едан између све браће, па ма њи било колико му драго, будући се ође узима право редовности по породицама (фамилиама.) Изузети се ође може само онај, да неможе судцем бити, кои е порочан и познат као неваљао човек, ер зато е избор, да се између све браће изабере најпоштеніи, а при том најпаметніи и најразборитіи.

Овакове међусобно од племена изабране судце, Владика као господар земљ само потврди и призна избор судія, нити он може Црногорцима као слободном народу икога силом и преко волѣ народа т. е. оног племена стављати ког оно племе нежели и неоће. — Свеколике манѣ преступке, спадајуће на суд, рѣшаваю ови у племену судци, нити о овоме иком далѣг извѣстія подносе.

Случили се пак, да е судац у чему погрѣшю, или да е непоштен, или неспособан за суд, или неправедан при суденю, то га оно племе само своіом влашћу и своим правом из привременог званія и пріе обично установљног рока збаци, а другог сложнo и договорно изабере и на мѣсто првог постави; иза овог до-

ставе своје Господару од све землѣ да га потврди и призна за судца.

Као што е већ речено да мале преступке сами рѣшавају, без даљњег питања и извѣстія; то за веће преступке, које увидећи да нејесу кадри сами рѣшити, онда иду државноме владоцу и врховном суду или ти савѣту (сенату) кое е пріе обстојало под именом “врховно правителство, „ ђе се све конечно рѣшава. Рѣшаванѣ и у самом врховном суду не отеже се никако дулѣ од едног дана, узимајући у призрѣніе, да люди неби много дангубили и пренебрегавали своје домаће послове; а у том се гледа и на самог кривца да не би морао много плаћати и трошити. Едног ріечи, сав се суд и сами врховни тако обрѣе и поступа као една велика породица. — У старія пак времена, ови су земальски главари скупљали се на обично саборно мѣсто само на извѣстно вриеме, и то кад е потреба и обштенародна нужда у сточном мѣсту државног Господара, те би ту све веће послове за неко вриеме рѣшавали; послѣ пак, почем се народна дѣла сврше, полази сваки главар у свое племе.

Будући овај народ у пређашнѣ вриеме, као што сам законик показуе, не никаква пореза плаћао, нити су судци и поглавари икакву опредѣлену плату од народа имали; то главари и судци овог народа привезани су к землѣдѣлію и другим домаћим на землѣдѣлца спадајућим

пословима, као и други Црногорац. У вриеме пак, кад е нужда да се суди, онда иду судци на оно мѣсто, или давуџие дођу к њима, те ствар ріеше, и обршивши своју судейску дужност, повраћа се сваки судац на свој домаћи посао. Губитак времена, или дангуба, намири се тиме, што кривац обично плаћа за своју погрѣшку, или ма кои преступак, глобу. При оваковом поступању знаменит е карактер црногорског народа, кои недопушта никакве тѣлесне казни, предичитуюћи тој смрт. Народ црногорски ніе унапредіо се с просвѣтом и цивилизаціом, као што су остали европейски народи, али е остао непомичан на првобитном светом закону природе и нѣга се строго држи, сматрајући да е тай едан од Бога, и тако правичан и чоечан, — за люде, ђе су люди, люди, а не безсловесна животиња. Сама е природа њіову душевност развила и обдарила ій е богато чувством честности и чоечіег поноса; а не онако, као што е данас по осталим мѣстима уобичаєно: ударити то поштеним, то непоштенним людма срамотне батине, шибе и друге за чоека непристойне и чести га лишавајуће казни, кое га и најчестніег чувства лишаваю и дае повода, да од најпоштеніег чоека постане хуля, разбойник и другог сваког рода злочинац. У овом е црногорски народ, и ако е као што се вели на зад заостао, утекао наприед, кое ясно освѣдоचाва да у њму витежки карактер мѣсто постоянно имаде, и знаде уважавати чест и

свою слободу, која му више ваља но сва богатства. Црногорац воли сву своју сиротиню изгубити, него срамотно и црним образом међу својом осталом слободном браћом живити. (У само мое вриеме и то 1847. мог бавленя у Црнојгори доживио сам едан примѣр чудноват, ње е едан Црногорац само рекао међу людма да е ударіо другог едног Црногорца, пак га е овај послѣ неког времена убио и у турску земљу побѣгао.)

Мора да е црногорски народ и од прие имао свой законик; но као што сам на прво рекао, по свой прилици е пропао, будући се обично код њи такове и друге ствари у едном егземплару чуваю и држе. За оно вриеме, док се не би списао законик, они би судили по чистой савѣсти и здравоме разуму, кое Црногорцима неоскудѣва. — Педантизам они никако нетрпе, нити своя дѣла, ма она каква била, не отежу, већ све брзо и лако обршую, кое и при суду наблюдаваю.

Почетак суденя.

Кад се већ едном састану давуџіе и дођу на опредѣлено мѣсто, ње су се и судци сабрали, онда се починѣ овако: судци посѣдаю (на макар на трави или каменю било) а давуџіе стану пред њи (давуџіе су обе тужителне странке) те изяве свое давіе (тужбе) пред су-

дом. Пріе свега рече едан од судія, да говоре по реду, како ће они моћи едног и другог, разлоге разабрати. По том едан између давуція предузме свою давію казивати, а онај га други стрпљиво слуша, нити му се опет ни у едном случају допушта од стране суда уплетати се у говор онога, који е почео, или већ изјавлюе своју тужбу. — Разлагавѣ тужбе ма колико отегнуто било, судци немаю права прекидати нѣгове разлоге и доводе, с којима он свое право и доказателство засведочава и засвѣдочити траже, него слушати доклен ніе све изговоріо, премда се често ови разлози у подобности неког дѣла повѣстничног отегну. Судци, почем е овај први давуція све свое терете изјавіо, упитаю, да ли іош што има казати: ако рече, да нема, онда се рече оном другом да свою давію каже. Кад већ и овај послѣдњи свою давію каже и обширно како он зна изјави, онда се (ако су и свѣдоци) упитаю, да ли се сваки са своіом странком слажу у изложеној тужби. Свѣдоци на то изјаве ствар како е и како знаду. Судци и по други пут упитаю давуціе, да им іош ніе остало, што нису казали, и кад се већ и по други пут нѣовим засвѣдоченѣм увѣре да ніе ништа остало неказано, онда реку како давуціяма тако и свѣдоцима, да се макну настрану, док они сами све по танко разаберу и рассуде. Удаливши се ови, предузму судци од обе странке претрети ствар и договараю се, како би право би-

ло, и што е кои скривіо, колика ли одсудина и глоба да се одсѣче. Кад су већ договорно и по савѣсти ствари развидили, изреку и пресуду, пак онда позову пред себе давуѣе, те им едан од судія рече, „Ми смо разабрали све по реду како е, и нашли смо за право да кривац овои правом плати толико одсудбине, — а глобе земаљске толико.“ Или у случаю друге какве давіе, ђе се тражи од обоице, кои е крив онда рече едан од судаца илии обично најстарији између њи: „ Нашли смо да е тай крив и да плати толико.“ Ако ли е ствар малена, онда се само плаћа одсудбина а глоба не. Случили се пак, да су обоица криви, онда обоица плаћаю глобу, а одсудбине нема; само се толико пази, да кои е више крив, више и да плати. — Глоба се обично подіели међу судце, кою они сами и сабираю. Може више пута допасти од оне глобе и случайно десившем се главару ком; ер такав е обичай, да ако кои од главара случайно приспіе на кметованѣ, то онда и он имаде діо од глобе, као и други мѣстни судци. Но порати овог новодошавшег пришлаца, глоба се у одеѣцаню не повишава ни за шару.

О одеѣцаню глобе.

Глоба се одеѣца у талиерима, или цекинима (дукатима), но будући код њи, да како едног, тако и другог одвећ мало имаде, то се онда уз-

ма у стоки, житу, оружію и т. д. Обично се при свој уцѣни пази, да се ствар разлогом и по правди, а и савѣсти уцѣни, како не би криво било ни за кривца, кои плаћа, нити за купца, кои ствар купуе. Оружіе се понајвише узима у залогу, и то се нађе едан, кои положи новце за одсѣчену глобу или одсудбину, или, ако е одсуђено, и обое, те кривцу остае на волю, свое оружіе до уреченог рока одкупити. Судци сами одсѣку и добит, колико и за колико времена да даде ономе, кои е за нѣга положио глобу и одсудбину. Имаде и њ опет, кои за кратко време и неће добити да узимаю. — Ако овај кривац своју залогу до уреченог рока не одкупи, то онда, што дулѣ залога лежи, већа и добит расте и т. д. Ако ли кривац имаде свога сродника, да за нѣга положи глобу и одсудбину, то онда ліеже ствар о залаганю оружія и онда се глоба узима и у манѣ, но што е одсѣчена; али одсудбина мора се точно намирити. — Догодили се пак, да е кривац поради свога преступка, толико одсуђен, да тек залеза своіом ціелом вриедности едва намирити може глобу или одсудбину, то се онда залога, на мѣсту прода, и при такой прилици одма се муди близика кривца, ако ће купити и то мањом цѣном но што би ма кои други несродан куповао; зашто, по земальском обштем праву и обичаю, такова куповина спада на близикю, или ког ку драго ближнѣг сродника. Нема ли близика да то одкупи, то онда остае на вољи ку-

нити и другом Црногорцу кои оће; али опет свагда ономе, кои е овоме ближји. Ако би што више оружје изнїело по уцѣни, но што е глоба и одсудбина, послѣ учинѣне продае, онда се сувишак кривцу поврати — и с њим се не поступа строго, нити насилно, већ управо братски. Суд не никад таян, већ јаван, да сваки знаде, како е суђено и осуђено. Случили се, да е, преступак тако велик, да иде на по или цијелу мртву главу, да неможе оружјем подмити, онда иду судници или прецијенцие на његову баштину, (Grund) те прецѣнивши продаду, по оном начину, по ком и више поменуто оружје. Ђли пак тако сиромашан, да нема чим платити онда га затворе у тавницу, те стои под затвором за цијело одсуђено вриеме: а Владика му дае за то врије рану. (Сваком владику остављена су од послѣдњег црногорског Кнѣза Турђа Црнојевића, многа добра, но не личности ког Владике, већ за оног кои влада и управља народом, да од тога живи, а од народа ништа да не узима.)

О тайној покрађи.

Тайна покрађа може често бацити сумњу и на правога; но Црногорци имаду и томе лека, како се истой може у траг ући. Нестане ли или се украде коме што гођ, те неможе да сазна свога кривца; Црногорац тражи своју покрађу средством сока и сочбине. Сок е онај,

кои знаде за кривца кредене ствари; сочбина е дар или новац, кои се обећа соку, да каже или пронађе кривца или ти тайног крадљивца. Сочбина се по правци не може већа ни давати ни обећавати, но што е украдена или изгубљена ствар вриедна. Тако онај, коему е ствари нестало или е украдена, огласи у едно или друго племе, или ће му драго било да може сока наћи и обећа толико и толико сочбине, ко ће му казати, ко му е ствар украо. Сок се често нађе и тайно докаже ономе кои му е обећао сочбину, ко е ствар украо, у кога ли се налази. Овај одма нађеног кривца к себи дозове и каже му на лепеи начин, како е он ствар украо, него да то поврати и да даде сочбину да неиду сва троица на суд. Кривац ако види, да му се сасвим у траг ушло, подмири сочбину и поврати или подмири украдену ствар; ако ли се неће да одда, онда иду сва троица пред суд. Пред судом почне тужитељ своју давию изјављивати, и почем е свуколику изказао и све разлоге навео, а кривац се брани и неће никако да се одда, онда суд иште да изиђе и сок на срједу. Сок до овог часа још непознат изиђе на срједу и почне кривцу у очи казивати и разјасни све обширно и точно, како е он ствар украо, с ким е био, куд е одіо и т. д. те му тако докаже да кривац све призна. Кривац признавши све, рече: „Ј есам крив — и ето суда, пак што е право и што суд за право нађе да платим.“ Будући да код Црногораца

ніе е о к найпоштенія особа, то се од таквога заната многи мичу, и често се случи и ако најточніе знаде како е ствар украдена, неће на сриједу да изиђе пред судом, или ма ђе пред людма. Саслушавши суд разлоге и доказе на кривца, изрече одсуду, по којој да плати е оч-бин у и ону крадену ствар као одсудбину, а преко овог и земаљску глобу.

О кривцу кад на суд недође.

Кад се оптуженик позове на суд, те недође на уречено врјеме, онда се пошалђ едан чоек по нђга, а у новіе врјеме обично перяник: тужитель га пак код суда очекуе, коему ако буде крив, мора све трошкове платити, а сувише тога перянику или ма ксч други біо кои е ишао по нђга да дође пред суд, путвину. Путвина е одсђчена, и скоро се знаде за свако мђсто колико се плаћа. (По Вербециушу, као што то или што су у Загребу за правило постановили, да вечером иду са свіећом, те га лову три пут да се суду представи. То е заиста сміешно, и чоек у се не да овакова педантерія вђровати, док не би своим очима видіо; али бадава, то е жива истина да се тако поступа.)

О нїеканю или одрицаню при суду и клетви.

Кад тужитель на суду не може да докаже оптуженикову кривицу и да оптуженик неће

никако да призна нѣгове разлоге, противусло-
већи са своим доказателствама свима разлосима
од тужителя наведеним, онда суд опредѣли, по
разлосима давуцијя ономе, кои се види да вѣро-
јатнијя доказателства имаде, да положи заклет-
ву, или давуцие саме између себе едан другог
нукаю да се закуне. Кад е већ едном опре-
дѣлено кои да се закуне, онда иду обоица у
цркву с едним судіом, ње давуцијя давуцию ку-
не како он најстрашније знаде. Да би ова клет-
ва била вѣројатна и основна, иште се, или сам
давуцијя и клетвеник изяви, да ње се заклети
на свое синове, на браћу и т. д. ер сама по
себи особа неможе толику важност клетви да-
ти, као иначе. — Кад су већ дошли у цркву
онда клетвеник узме крст оберучке и клење
пред ковчегом ког светителя, или пред крстом
и иконом, полюби крст, а овај му други го-
вори ріеч по ріеч; „Тако ми овог часног
крста, и тако га се неодрекао, и тако ми
непомогао Бог и свети Иован и свети Петар,
и тако се неразгуба и тако ми свака сређа
наопако не пошла мени и мојој браћи и мојој
ђеци, и тако ме непоразіо Бог и свети Иован,
колико сам я ишта крив, или што о томе на
біеломе свіету знадем и како право говоріо та-
ко ми помогао Бог,“ и т. д. Случайно да би
се овај криво заклео, то онда остае вѣчно под
именом кривоклетник, нити му се онда уна-
пріед игда ишта вѣруе, него га презиру и гр-
де га са именоу кривоклетниче. Иначе пак

кад се праведно заклео, онда га тужитель више неокривљуе, него му вѣруе, или у случаю сумњ рече му: „Грѣх му на душу.“

Осим ове заклетве вуче се и врућа из огня мазія, и то мора особито велика ствар бити, за коју окривљѣник оваковом страшном искушењу подпада. Мазія се ова усяи, пак е голем руком из огня вади.

П о с т у п а к с а ж е н а м а .

Жене су скоро код Црногораца од сваке казни слободне, ер и ако што скриви, то сам муж одговара, (будући е жена мужу строго подложна и мора скромно у свему свога мужа слушати, ер се држе правот србеког обичая строго, а ништа манѣ и даровачог права Адам) за њер одговара родитель или за сестру брат. Догодили се пак, да и жена какво велико преступленіе учини, кое засѣца до саме мртве главе, онда е за ню пріеки суд, т. е. ставляю ю под гомилу. Црногорци неодстояваю жену оним оружіем убити, коим се люди убіяю, предразсуђуюћи да би то срамота била убіяти ю пушчаним прахом и оловом, будући она ніе зато, да се оружіем брани, нити оружіем на ню насрѣе. (Зато, кои би случайно біо у опасности да погине од кога, нека се само заклони за женску главу, пак га убити неће, све да му е найвећи неприятель.) Женску кад одсуде на смрт, онда се окупи све племе, те ю

бію каменѣм, док ю неубію и каменѣм незатр-
паю, и по том се та женска смртна казан зо-
ве „под гомилу“. (Овай е обичай вальда од
найстаріег времена остао; но за четири године
мог бавленя овакова се одсуда случила ніе, и
по том сва е прилика да су ово случаеви так-
ви, кои се у сто или двѣста година едном до-
годе.)

З а д ѣ ц у.

Недорасла дѣца до чоечіе добе, ако учине
какву погрѣшку, то отцevi или майке за нѣи
плаћаю како глобу тако и одсудбину, полагаю-
ћи у томе да су родителѣи криви, кои свою
дѣцу ненаставляю на добри и поштени пут.

З а с в е ш т е н и к е.

Учинили пои какав преступак, то он за
манѣ преступке спадаюће под глобу и одсуд-
бину плаћа као и други Црногорац. Єли пак
велики преступак, онда се скине с нѣга свеш-
тенички чин — а браду ніе од потребе бріяти,
почем ни едан такову у Црнојгори не носе,
пак се опет с нѣим као и са осталом браћом
поступа.

З а и н о с т р а н ц а.

Сваком иностранцу, ма он біо какве бое,
или бѣгунац, или да е какво му драго зло у

страной држави учинію, тай код Црногораца не подпада под никакав суд, нити опет у подозре-
ніе, него као у слободнѣй земљи, ако се же-
ли настанити, ужива иста земальска права као
и Црногорац. Учинили какво зло, а ніе при-
везан као урођеник земальским законима, онда
му се само одкаже задржаванѣ у земљи, и
стои му слободно поћи од четири края свіета
у кою оће страну државу.

О страном пліену.

Узме ли се пліен из сусѣдне државе, ђе
е вѣра уваћена и іош праметнута ніе, тад се
пліен повраћа, без да се узима глоба или о-
судбина. Узмели се у вріеме рата кад е вѣ-
ра прекинута, онда нема мѣста ли права онај,
ном е пліен узет код суда црногорског тра-
жити.

THESE THINGS ARE ALL PART OF THE
LIFE OF THE PEOPLE AND WE MUST
BE AWARE OF THEM AND TRY TO
IMPROVE THEM. WE MUST NOT
BE LAZY AND WE MUST NOT
BE UNWILLING TO WORK FOR
OUR BETTERMENT.

WE MUST BE RESPONSIBLE
FOR OUR ACTIONS AND WE
MUST BE WILLING TO
ACCEPT THE CONSEQUENCES
OF OUR DECISIONS. WE
MUST NOT BE AFRAID TO
TRY NEW THINGS AND WE
MUST NOT BE SURE OF
OURSELVES.

ЗАКОНИК

ОБЩИ

ЦРНОГОРСКИ И БРДСКИ

ВО ИМЯ ГОСПОДА СПАСА НАШЕГО

ИСУСА ХРИСТА, АМИН.

Находећи се ми главари и старешине и остала браћа наша из сваког племена и наше слободне области Цриегоре и Брдах на единокупни сабор и вијећу у манастир Цетинѣ 1798. года Октомбра 18 дне, сви единогласно и договорно установисмо закон, по коему се напried можемо владати и управљати на изглед прочіих народах от свѣта, а то како ниже у 33 точке саборно учинѣноме по реду изговара:

ПЕРВОЕ.

Призиваюћи великога Бога у помоћ и на обрану нам, потврдисмо едним гласом свиколици письмо наше Августа истога числа, то ест,

на ден Преображенія Христова на 1796 года на Цетинѣ учинѣно, кое се при овой кнѣжки находи, и тако у истоме писму свакога издайника вѣчноме проклетству и анатеми предасмо, и от сваке чести и поштена братскога испустисмо, тако и у овом садашнѣму потврдисмо и сувише рекосмо, да таквога общенароднога крвника и вес нѣгов дом између нас искоренимо и да от нѣга никога неоставимо.

ДРУГО.

Будући единство, мир, тишина и сваки добри поредак не могуће уздржати, ако сврху влога и самовольнога чоека не би кастига било, тога ради рекосмо и зароку учинисмо, ако по данас Црногорац убије брата нашег Црногорца ол Брђанина, или Брђанин Црногорца, без иедне кривице и нужде, него от силе и опачке, да се такови убоица неможе никаквим благом одкупити, но ако се ухвати, да буде обѣшен, ол каменјем побіен, али огнѣм из пушакан разнесен.

ТРЕЋЕ.

Ако тога убивалца не би могли ухватити, него би изван наши граница у туђу землю побѣгао, то нѣгово имуће, да се има све, од ма-ла до велика, проціенити и од тога половину дати ономе, коме буде зло учинію, а другу половину за глобу земальску узети.

ЧЕТВРТО.

Такови убица и земальски непријатељ и крвник да никада повратка на своју старину ни у друго мѣсто међу нама имати неможе, кои ли би Црногорац или Брђанин, тога злочинца приміо и код себе држао, или га пратио и бранио, или таіо и неухватио, пошто чуе и разуміе злочинство што е учиніо, таковога еднaкo же-рати и кастигат како и самог убивалца, будући се нѣгов друг и бранитељ учиніо. По чему зли люди, кад не буду имати бранителях, неће имати якости чинити зло, како су се научили, а бранитељи неће злочинце бранити, када за њих стану плаћати и суду одговарати.

ПЕТО.

Ови рукоставник и убица ако би се икад у коeму драго мѣсто ухватити или убити могао, то рекосмо, да га најкранји Црногорац или Брђанин еднaкo убити може, колико и они, коeму е он брата убио, и тако да се пребије едан за другога, а прави да неможе мѣсто кривца платити.

ШЕСТО.

Ако кои пушком или ножем рани кога у свађу када се инадом и прицом око часа заваде, то да се имаю пред судом довести и да суд од

почетка разбере све по реду, кои е започео инад и свају, за кою ли ствар и нужду, и кои е зачео први бой чинити и оружје прихватати против своєга брата Црногорца. У вриеме, када може суд разсудити такове ствари и више и када е забранѣно да се нечини бой, и самовольна освета, тако дакле, познавши све како е било и колико се кои у кривици находју, кметовати рану прама часа буде праведно, разбирајући и остале од еднога или обоице учинѣне сагрѣхе, поставити кастиг, ђе се пристояло буде.

СЕДМО.

Кои Црногорац оружјем или дрвом или каменом удари, и рани на правду Божию кога од силе и опачине, да се юнак назове, ђе прилике и потребе от юнаштва не, на таквога да се рана и глоба двоструко суди.

ОСМО.

Ако пак кои удари брата Црногорца ногом или камишем, такови да плати за онај ударац цекинах педесет, ако ли га они убије, пошто буде ударен, за њга да поговора не, колико ни за лупежа, кои у крају погине.

ДЕВЕТО.

Могло би се догодити, да се коме пушка домакне, или коим другим начином да нектеји

чойка рани или убіе, како се то на многа мѣста догађало, но таково зло пристой судом лічити, колико се може болѣ учинити.

ДЕСЕТО.

Ако кои убіе чойка напастника врху себе бранећи се и заклинајући га Богом, да се от нѣга прође, а он неуступи, него преко тога погине, и то зло валя судом лічити, како и оно неотице учинѣно.

ЄДАНАЕСТО.

Кои чоек узме туђу жену иза жива мужа или уграби ђевойку, кою му небуду ђевоячки родители оли свойта и близика ђевоячка, коя родителей живіѣх нема, по обичаю и закону архипастирскоме, такови да се има ђерати, како беззаконик и грабитель туђе дѣце и да му ста-
ня у нашу землю ніе, а нѣгово имуђе, да се проціени и раздіели, како и онога, кои само- силно чойка убіе.

ДВАНАЕСТО.

Кои поп вѣнча чоека с женом иза жива мужа, али с ђевойком уграблѣном на силу, или с другом, кою закон недопускае вѣнчати, такови да будет лишен священства и прогнан из нашега общества безчестно како беззаконик и

проклети хулитель закона Божія и како губитель душ христянских.

ТРИНАЕСТО.

Ако лупеж погине, али се ранни идући у крађу, да за нѣга поговора ніе, будући сви договорно рекосмо, да га сва земля біе еднако како и Рукоставника.

ЧЕТЕРНАЕСТО.

Коя се лупештина нађе од пріед него ли е вѣра и зарука међу нама на Цетинѣ 1796 на Преображеніе Августа 6 дан утврђена, такве лупештине да се имаю судити по староме обичаю, а што се пак нађе у ово врѣеме од стеге и преко вѣре и заруке до сад украдено, оли што по данас кои лупеж украде, то да будет извершено како сетенція наша прошлога годишта на Госпоцине учинѣна прошлога изговара; то ест, за говедо мало оли велико, осудбине цекинах дванаест, а глобе земальске цекинах десет. За едно улище челах равним начином, како и за едно говедо и осудбина и глоба да се има судит и подмирит.

За брва малога или великога осудбине таліера пет, а глобе таліера десет. За покрађе из куће, оли из обора и остале различите лупештине, разбираюћи едно по едно редом и ціенећи, колико коя ствар асприх валя, пак на

према ціене поставити приличну глобу и осудбину, на примѣр/речи, коя ствар едан грош вала, на то нека буде осудбине грошах пет, а глобе грошах десет.

Ово се разуміе за сваку покрају из куће и изван куће украдену и понешену, не споминяјући дѣте лудо, кое би што од дѣтинске лудости учинило, оли друго челяде, кое нема чисте свіести и памети.

ПЕТНАЕСТО.

Кои чоек хоће по данас продавати кућу/или баштину/или виноград/или метех и дубраву, или остало свое недвижимо имуће, нека најпріе пита и понуди свою близику пред сѣдоцима, пак ако не би кѣла близика купити/нека понуди мергинаша, то ест раздіоника од баштине/не би ли он ктію купити, тада слободно нека продае кому може у свое село или у свое племе, само валя да учини кнѣгу найманѣ пред три поштена чоека, или сѣдока, како е близику и мергинаша нудио и како они ніесу хотели, или ніесу могли купити. А кои буде кнѣгописац/нека свое име и презиме подпише, такођер годиште и ден од мѣсеца да се чисто знаде и када е кнѣга писана и на кое мѣсто, пред коима именован и презименом сѣдоцима, од коега су племена били сѣдоци и како су ови подписали, или неумѣјући писати, крсте учинили за више вѣроятіе, како е продая по закону

учинѣна и подпуно плаћено, а инако куповица неможе бити.

Ово се говори по данас, за оне, кои хоће што куповати, а не за оне, кои су до сад куповали.

ШЕСТНАЕСТО.

Сваки, кои има што искати, или дуг, или повраћу, или преузам и пліен, или коју штету и похару, или осталу малу или голему ствар, нека иште судом и разлогом да буде помирен, а сам да узима, ништа, без руке суда, ако ли непослуша кои, би ће подложен глоби и настигу према нѣгове кривице, колико заслужіо буде.

Будући све ово више писано саборним договором учинили, и опет на данашњи Августа 17 ден, а 1790 года всеобщим собраніем нашим разгледали и потврдили, за потребно еудисмо приставити ниже слѣдующег правила:

СЕДАМНАЕСТО.

Знаюћи да највише зла и крвопролића у нашој земљи е лупежах бива и да су томе највише родитељи криви, кои изпочетна нехоћею свою дѣцу е добрим дѣлом воспитавати, и ни у страху Божиему содержавати, него их іошт нѣкои уче и силую да туђе имѣніе грабе и краду, и да свако зло и беззаконіе чине, ка-

ко што су и они чинили, тога ради рекосмо и с овим капитулом стабилисмо, кои лупеж по данас украде вола или коња у коему драго мѣсто у Црнојгори и у Брдама, или у Приморю нашој брати и пријатеља, кои се находе у цесарокралѣвској земљи и држави, да се такови лупеж има проћерати еднако како и убиваоц кои самосилно без сваке кривице човека убије, будући када украде туђега вола или коња, он сву челяд од онога дома уцвѣли, више него едно челяде да заколѣ, а особито сиромаш, коя другог коња ни вола нема, нити су вриједни стећи да таково купе, но да продаду бацину или друго сиромашество и иманѣ и тако да остану без ничега за прибавит животињ, без коега живѣти немогут; ако ли лупеж по данас украде брва, или коју другу ствар, коя ваља као едан брав, то за први пут да има платити како у четрнаестом правилу говори; ако ли се пак и други пут у таковој краји нађе, да се има судити и кастигат, како и они, кои самовольно убиство учине, зашто се већ лупежи трпѣти и подносити немогут дакле нека сваки у будуће знаде, що га допанут хоће ако се у лупештину обрати; а родители нека своју дѣцу уче да с миром стое и нека се не лакоме на лупештину, коју су се научили ести од туђе муке, што им синови доносе, такођер и сваки домаћин от куће, нека своју браћу и челяд на добри начин наставља и учи да зло не чине и туђе не краду, вр и онако

би ће им жалост, када кои за влочинство буде от суда кастигат.

ОСАМНАЕСТО.

За садржати е Приморцима мир и тишину суеџдску, кое приноси на обое стране взаимну корист и срећу, забрануе се свако самовольство и освета. А што кои Црногорац имаде од Приморца искати, то нека иште по путу суда, ер иначе би ће подложен кастигу: на исти начин, кои би међу нама смутню чинио или зло у Црнугору и Брда приносио што се тиче до мртвих главах, кое су неки Приморци нашим дужни, и то нека стои како и нџове главе и ранне, кое су наши нџима дужни и у толико биће врѣеме да сваки судом одговори, и да плати, колико се кои дужан находити, само нека од наше стране зађевице и самовольне освете не буду, коя може на непослушног кастиг и теготу навести; а правителство, кое има от свѣих нас постављѣно бити, да управля общенародне после, биће у дужности зато и све остало што би се посад догодило, мислити; дакле и сваки Црногорац и Брђанин нека се спомене да сам по себе без питања суда и правителства не чини.

ДЕВЕТНАЕСТО.

Познато е свакоме да пазари служе за корист народа и да се без пазара живити немо-

же; али и то нека сваки знаде, да они имаю бити мирни и слободни без сваке смутнѣ и кавге, на исти начин како и црква; но будући неразумни народ по своему самовольству нити едно, нити друго пази, него найвише инате и прице и кавге пред црквом и на пазаре чине, от чега не само пазари остаю у смутнѣи и народ жалостно враћа се натраг без своета удовольствія, него црква Божія находи се поругана и обезчешћена, зато и сам Бог пошилъ кастиг на такови народ, кои беззаконо у едном злочинству и мрзости живе, зато рекосмо и темельито стабилисмо кои Црногорац или Брѣанин по овоме нашему састанку и договору заѣде пред црквом или на коему драго пазару инад и кавгу, да се има такови хватат и суду земальском предават.

ДВАДЕСЕТО.

Ни едан народ неможе бити честит ни срећан, у коему законитога суда и доброг правителства нема и ни едно правителство без помоћи народне стояти неможе: зато дакле сви народи на свіету, на свако годиште даю у общу мирію, порѣз, колико в у коему мѣсту и држави речено; а то не даю за друго, него за саміх себе, да се на оне новце држи правителство и судници и войска, коя ће их од непријательске напасти бранити и чувати от свакога злога и опакога чоека, да они могу мирно

и без свакога страха свое после отправљати, и спокојно у мирноћи живити. А то е и нама од највише потребе и тако учинисмо да свака кућа дае на годиште парах илити динарах шестдесет. Будући наш Преосвещени Господи Митрополит и Кавалер Петар Петровић најпрви дао ціели доход от свіех земалях цетинскога Манастира, кое се находе у Синачки читлук, и ове новце да има сваки кнез с главарима от свое кнежине сваке године сабрати и на ден рождества пресвятия Богородици у Манастир на Цетинѣ и ње правителство буде доносити и од правителства писмо узети, кое он може у своју кнежину приказати, нека сваки знаде како е и колико новаца предао ест; а на ове новце биће садржати люди, кои ће по законима судити.

ДВАДЕСЕТ ПРВО.

Находи се међу нама людих, кои често за малу ствар позову другога на мейдан, али неће да дѣле сами юнаштво, него едан и други кликуе и купи войску, све што више може, пак ето мейдана из пушаках, доклен начине по толико носилах и закрве народ, да се и њиова дѣца колю, а мегданцие на страну здрави и весели, нити кои чини ни приступа, ње може погинути.

Тога ради нека сваки знаде ако се по сад нађе какви мегданција у нашу земљу, биће ка-

етягом от суда земальског и от свіех нас ље-
ран како злочинац и возмутитель народа.

ДВАДЕСЕТ ВТОРО.

Када судци сѣду на свое мѣсто судити,
ствари по нѣхвоме разуму и разсужденію под-
носенѣ, прво: валя да се спомену, што они гла-
сом народа по вољи Божіей за судце и упра-
витель поставлѣни есу, а не, како наемници,
но како отци и прави любители отечества.

Друго: молити се Богу, да им даде про-
свещеніе разума и силу мудрости, за познати,
што е праведно и свето и богоугодно.

Треће: пазити свое обѣщаніе и заклетву
да непреступе или по хайтеру суде, него по
правици, малому како и великому, ербо суд
Божи ест.

Четверто: слушати едне пак и друге стра-
не разлоге редом и недопуштавати прсте оли-
ти ріечи давуціе да едан другому у ріечи ула-
ви и прекида говоренѣ, него када први изгово-
ри, нека други начне говорити, и нека обоица
говоре тихо без ината и вике, како може пи-
сар и сваки судац нѣнове разлоге записати и
разумѣти, а ље потреба буде коега припитати,
да опет каже, што ніе први пут чисто изгово-
ріо, или, да ніе заборавіо што казати, то нека
едан судац пита, а не свиколицы, и пошто обіе

стране на пуну волю изговоре свеколике свое разлоге, тада нека се уклоне, за учинити судцима мѣсто слободно да они могућ све по реду чисто разабрати и сентенцију праведно по начину учинити, која ће се давати ономе, коме се пристои; а друга еднака при канцелари управителства у записну књигу остављати.

ДВАДЕСЕТ ТРЕЋЕ.

Ако кои судац зачне кога у суду судећи бранити, немоћи доказати разлога и правиче зачетая брани и неразбираю мисли свое дружине, него само да се нѣгова рјеч брои, а не другога, кои правиче мисли имаде, и ко болји разлог о правичи доноси, такви отвара себе и каже, да е хайтерија, митник и возмутитель суда, а не истинити судац и правитель народа, зато има бит не само прогнан и лишен вѣчно сваке главарске чести и поштена, него и сувише подложен жестокому кастигу, такођер и они, кои би за мито или за прјятельски хайтер или по своему неразумію икакове тайне откврјо и казао што управителство за общенародну корист чини, или говори потайно и сакривено; ер ни едно дѣло неможе напредовати желаемим путем, кад се међу дружином издайник и шпион нахои.

ДВАДЕСЕТ ЧЕТВРТО.

Ако се нађе, да кои судац заиште или узме от некога мита навлаштито за оправдати

кривца, а окривити правога чоека, такови да се има из суда безчестно прогнат.

ДВАДЕСЕТ ПЕТО.

Кои чоек по данас обећа или коему судцу даде мита, и ако се то дознаде, неће бити потреба искати на далъ, него ће он сам тиѣм митом себе открити и казат да нема правице ни разлога супрот онога, с којим се хоће пред судом правдати и зато има бити одсуђен како кривац под затвор у темницу, да стои за сваки цекин неђелю данах, а то мито, кои буде дао, или обећао да пође у общу мирію, и да се обећа и даде соку, кои би насочио унаприед судца митника из оних главарах /што су по договору земальскому за суднике и управителъ земальске поставлѣни или осталого чойка, кои би икаквому судцу дао или обећао мито.

ДВАДЕСЕТ ШЕСТО.

Сваки мали и велики Црногорац и Брђанин остае у дужности поштене и добре судце, коесмо добровольно изабрали и по согласію и договору за суднике поставили, слушати, почитовати и любити и сваку чест свиѣма наносити. Ако ли се кои нађе, да речене судце обезчести и осрамоти, то ће свиѣх нас, кои смо их поставили осрамотити и ми ћемо таковог искат, да свиѣма за безчест и срамоту одговори.

3*

ДВАДЕСЕТ СЕДМО.

Када судци неби еднаке волѣ и согласія били сврху кое ствари, кою би хѣли судити, него едни овако, а други онако расуждавали, у такву згону ће буде виши брой судаца, остае якост от разлога на нѣихову страну, али да по души реку, да они те без свакога мита и хайтера своим разумом познаю да е праведно како говоре.

ДВАДЕСЕТ ОСМО.

Ако би кои кулукчїя заметнуо немир и смутню међу дружином, таквога нетриѣт него одмах послати дома, а искат от онога племена коег другога на мѣсто нѣгово добродѣтелна и у дружину погодна чоека, такођер отправит и непослушна или лѣнива и безбрижна кулукчїю.

ДВАДЕСЕТ ДЕВЕТО.

Будући како судци и управители, тако и кулукчїе на общенародни трошак постављени да непазе ни работаю друго него земальске после и по начину да испуњаю како ће бити у земљи мир и тишина боля, по чему ни едан неможе бити слободан ходити за своим послима дома, или на свое путове и трговину, него стојати до реченога времена на службу земальску вѣрно, како су на то и постављени.

ТРИДЕСЕТО.

Када се кој мала или голема штета от похаре жита, сіена, винограда, бостана, зграде, расадника, или кое му драго ствари, у кое племе неотице учинѣна догоди, то остае кнезу и главарима од племена, да проціене и да чинѣ похарнику нека штету без свакога дальнѣга одицаня плати; ако би силом и задорицом навлаштито похарао, таковога суду земальскоме објавити, да буде гасстигат како злочинац и супротивник тишине земальске.

ТРИДЕСЕТ ПРВО.

Сваки, коему би напастни чоек учиніо кою малу или велику пакост и штету или преузимом и дерачином или другим самосилиним и грабителством, нека прикаже суду земальскоме а нека се сам свое волѣ не свети.

ТРИДЕСЕТ ДРУГО.

Како свещеници у свещене дневи у црквама, такођер кнезови и старешине од племена есу дужни, свакога домаћина од куће научити и свакому говорити, да мирно у любви са свакии живе, да се Бога бое и да зло говорити и чинити престану, и да се спомену и развуйћю ове еетенціе, илити кастиге коесемо сви договорно учинили сверху свакога злочинца, и

то нека сваки домаћин од куће, запамети и својој дѣци и челяди каже, да се чувају од кастига, от кога ће се моћи откупити, ако зло учине, будући сетенција учинѣна за свакога приђе него ли е кои зло учинио, и свакому на-пріед казано, да ни едан послѣ неможе рећи, да не знао, што закон за кое зло изговара. Знаде дакле сваки, зашто смо се свиколици договорно прво у манастир учинили на Станѣ-виће, пак опет на Цетинѣ потврдили и сувише што е манкало приставили.

ТРИДЕСЕТ ТРЕЋЕ.

Дужност свакога сина отечества веже и понуђа да он буде вѣран и уздан свому отечеству, и да га ни едно благо и богатство от тога раздвоити неможе, нити га подмитити, да се назове издајник и невѣрник свое браће и отечества, у ову се дужност ми свиколици на-ходимо, будући сви рођени и воспитани у ед-ном отечеству, али по несрећи, мало е нас, кои ову блажену и сваке чести и похвале достој-ну дужност познаемо, дай Боже! што би она у познанѣ наше свима дошла и што би ми пра-ви синови и любитељи дражайшег отечества совокупно и нераздвоено и унапріед могли на-вивати се. По чему и потребно ест да како судци и управитељи, тако и сваки, кои на об-штенародну свога отечества за службу опре-дѣлен и поставлѣн будет, имаде најпређе учи-

нити заклетву от вѣрности по нижеписаном начину, како се то чини међу свиѣм народом и у све велике и мале државе.

За сахранити и уздржати све ово вишенасано и на тридест и три ЧЛЕНА раздѣлено, учинисмо свиколици заклетву, целуюћи честни и животворящи крест и святое Евангеліе, при том и святія мощи великомученика Пантелеимона.

На Цетинѣ Августа 17 числа 1803. года.

Под знаменом всеобщаго Баряка.

Поради обштенародне стеге и домаће слоге против свог непријателя, установили су договорно сви главари слѣдуюћу закону стегу у години 1796. Юніа 20:

Во имя пресвятія единосущнія и единославнія приснопокланяемія и нераздѣлнія втріех ипостасѣх животворящія Троици отца и сына и св. духа амин.

Ми главари и старѣшине и вес збор Црногорскога общества, будући днес собрани на едином мисто, видећи што Турци ваздашњи христянскога рода непријательи собирают войску и чине све войничке приправе радећи ден и ноћ явниѣм и тайниѣм начином како би нас и нашу браћу Брђане разурили и под свою власти тиранство подложили, и ђецу нашу у вѣчну неволю и робство затворили; и под жестоки ярам варварски порабощенія поставили; тога ради сви

единокупно и договорно рекосмо и темельито стабилисмо и утврдисмо како ниже сего изговара :

ПРВО.

Призиваюћи пресвятое имя Господа Бога вседржителя у помоћ нашу, друг другу, племе племену, нахија нахи тврду и чисту вѣру и рич от чести и поштена дадосмо да се издати и преварити међу собом нећемо.

ДРУГО.

Рекосмо и заклетвом утврдисмо, ће гођ би непријатељ окренуо и на коју би страну на нас и на браћу нашу Брђане ударіо да хоћемо едан другоме бити у помоћ и за благочестиву вѣру нашу христіанску воевати и свою крв пролити, и любезное отечество и дражайшую вольност и слободу защищати; цркви святія и монастири, и доме наше, жене и дѣцу нашу с помощію всесилнаго втроицѣ славимага Бога оружіем нашим бранити.

ТРЕЋЕ.

От дневи данашняѣга и у наприед ако би се наша кои Црногорац, оли кое село, али племе, или коя нахија, да буде издайник, явниѣм или потайниѣм начином, таквога сви единоголасно

предаемо вѣчноме проклетству како юду предателя Господня, и како злочестиваго Вука Бранковића, кои издаде Срблѣ на Косово, и вѣчну мерзост и проклетство от народа на себе привлече, и от милости Божіе отпаде, и таковога брацкога и христіанскога крвника и издайника, кои би се наша, не само што вѣчноме проклетству предасмо и рекосмо, да га буде анатема и да вст пред Богом сего свіета и будущаго одговорник, за све, што би вла пріеваром и издаіом учиніо, него и крв наша на нѣга и на чада нѣгова от земли на небо, якоже Авела да вопіет и да останет како кров Христа спасителя нашего народ Еврейски.

ЧЕТВРТО.

Таковога издайника увіек от собора и общества нашего отлучисмо да чести и пощєня нема, него он и род нѣгов да останет во вѣк у срамоту и безчєст, како издайник вѣре и закона и хулитель имена Божія и крвник свега нашего народа, и ако би Бог внаше врїеме уздигнуо и послао кога гођ овом земљом управляти и владати, оли послѣд нас у врїеме наше дѣце и наслѣдниках; то ми таквому господину и дѣци нашей оставлямо ово писмо за изглед, да и у то врїеме и во вѣк они издайник и нѣгов род да неимаю чести ни пощєня ни остале милости никакве, него да будет како род клєтвопреступни и пріеварни, у ненавист свакому и мерзост.

ПЕТО.

Све ово вишеписано договорно рекосмо и нашом заклетвом утврдисмо, целуюћи честни и животворящи крест и святое Евангеліе и своеручно подписасмо и кресте кои писат неумѣсмо нашиема рукама учинисмо.

ШЕСТО.

И свака нахія да прими и узме по едно писмо, кое хоће држати у свое руке, да се нахои от рода у род, а у Митролії едно остависмо, кое има бити сохранѣно међу Грамате и хрисовулѣ царске и свакому царскому, краљвскому, оли принципскому двору и посланику приказано.

Иоан Радонић црногорски Губернатор, Сердар Иово Петровић, Кнез Вуко Богдановић и остали сви главари од све Црнегоре.

НЕШТО О ГЛОБИ.

Глоба, као што се види из судейског поступка, а исто тако и из самог законика, діеле судіе међу собом, кое неводи к доброј цѣли. Сваки ће по изложеномъ опису судейски поступка, и тим пазећи на пређашня обстоятелства одобрити, што су у прва времена судци глобу међусобно діелили, будући им е то единствена награда и плата нѣовог труда била. Али саданѣ е станѣ од вређашнѣг у великом разстоянію, те црногорски сенатори добиваю плату из правителствене авне.

Сваки ће признати, да судія кад види свою корист пред очима, и суди другчіа, но што му савѣт налаже. Ово се неможе узети за поедине, него за све. Судія кад види да онај кривац може да плати глобу, онда е и одсѣца онако како ће више у нѣгову торбу доћи. Кад имаде по седам осам судія, те узму глобе два таліера, што онда од тог сваком допада? Има случаева, да се узме глобе по сто и двіе сто таліера, пак и то діеле судіе међусобно.

Глоба е поштенія, него батине и нѣом ће се честит човек поправити, а батинама свагда

горе учинити: ер батине лишаваю честног чое-
ка праве чести и он таквим частћенѣм постае
најгори чоек и препорађа се, те од добра зао
постае.

Найправедније и цѣли е најсходније, да се
она глоба међу судіјама недопушта діелити, већ
да се установи една обшта азна с надлежећим
к томе чиновницима, кои ће те новце руково-
дити и о истиема точни рачун држати. Новци
ови да се даю на добит, од кое опет, да се
повећа плата судіјама, а судіе би имале прили-
ку без сваког лакометва праведно сваком, то
богатом то сиромуа судити за вѣгову погреш-
ку и кривицу. Онда би интерес себичности
пао, а правда би најлѣпше напредовала.

Нашто да се употребе ови новци од узете
глобе?

Најболѣ е, да се ови новци опредѣле на
подпомаганѣ сиротинѣ, која е честна, а лишена
средства, да може држави од користи бити.
Добре и поштене люде мора свака држава под-
помагати, ер подпомагајући њи, подпомаже са-
ма себе, развја индустрију, умножава државни
приход и скида терет онима, кои овакове на
сваки начин подпомагати мораю; или су при-
нуђени двоструку штету подносити. Пролета-
риат, илити по нашему, празнови, би се та-
ко изтријебили и тако би се ступило у онај по-
ложай народног обштег благостоянја, кое же-
лимо и оѣмо да уведемо.

Неки ће рећи: а да кад е сирома, те нема чим да плати, шта онда да се с њиме ради? Томе лек ніе далек, зашто: ели мала погрешка, онда с њим под затвор; ели велика и већ е и без ове више пута преступіо закон, онда с њим у дом поправляња, пак нек тамо ради и нек одужуе своју казан. Ђдно велико зданіе морало би се саградити, же же ови преступници своје станиште имати, и да им се даду различни рукодѣлни послови, да се уче и да раде. Временом пак кад већ научи занат ма ког рода біо, онда же и другу памет добити, те же се оканути оніе преступленія, коя су ій дотлен довела, да мораю толико времена работати. Овакови люди у поправной кући заради же и више, но што за саму рану потребују. Сувишак што прираде, нека припада у ону обшту азну куда и остала глоба.

На сваки начин пазити се мора, да се руководство како од глобе, тако и од прирада одсуђеника не предае у руке едном чоеку, него да ій имаде више, како би се свако самовольно трошенѣ избѣгло, и како би точац рачун прихода и расхода біо.

Они, кои се увате више пута у преступку, т. е. кои се обичном глобом неоправе, мораю се спремити у поменуто поправно заведеніе. — Разлика у овом заведенію мора бити та, да се они већег преступленія строго надвиру и да дулѣ занат уче. Ако би се кои ме-

ђутим равје поправіо, прилђжніе и брже занат научіо, томе да се неколяко и опрости и равје на дом опреми.

Оваким начином би Црнагора придобила неколико занатлія, у којима е и онако одвећ оскудна, нити оће Црногорац да прими каква заната, него оће сваки да е едан другом равни и у послу.

Догоди се, да се за злочинство покрај обичне глобе оном злочинцу и кућа запали а видине разоре. И ово е преко разлога: предавати пламену оно, чим се сиротиня користити може. Кад едном злочинац намири крварину состојбу се из 133 цекина и двіе цванцике и неколико динара, овде нетреба да му се дом спали, већ, ако се неће поклонити сиротинњи, а оно да се прода, а новци од те продае да се положи у ону обичну азну, же се сва глоба положи. Познато е да е Црногорцу теже положити 133 цекина, за мртву главу него у осталим мјестима же има новаца и 5000 цекина. У данашњ вриеме могла би се глоба за мртву главу повисити. И она глоба о пуштаниу мужа са женом морала би се знатно повисити, ер педесет таліера ніе данас тежко Црногорцу дати; зато би требало да буде одсудбина распуста педесет цекина, а глобе земальске седамдесет цекина, како би тога распуста манѣ у земљи било, а и ако би што било, опет би обштинска азна умножавала се.

Сабираюћи овако новце у одну обштинску азну, би се знало колико се глобе преко године узме и дали е полезніе глобу діелити или у обшту азну ставляти пак одсѣком судіе плаћати. Глоба се узимала у старіе вріеме и дієлила, а то вато, што судіе ніесу имале никакве опредѣлене плате, него им е плата била оно, што од глобе добію. Од 1837. год. издржава правителство црногорске Русія, даюћи му сваке године опредѣлену суму новаца; вато ніе праведно да се плата и по край плате глоба узима за судіе. Глоба нека остане, али да се међу судіе недіели него као што е наприед речено, т. е. у обштинску азну.

(У горским предѣлима живећи ніесу давали Црногорци свом господару никаква данка, него е исти живіо од своіе приватніе прихода, нити е могао главаре и судіе под платом држати, да би могао оне новце од глобе у обшту азну сабирати, већ е оставіо да се глоба діели као награда судіама за труд. У пређашнѣ вріеме управ морала се глоба дієлити по вишеспоменутиим причинама; но данас имаде сваки сенатор по 200 фор. ср. чисте плаће, па опет вато овај сенатор не обитава еднако на Цетинѣ, већ иде често дома.)

Ово е у кратко изложени предлог о глоби, ради избѣжаваня сваког злоупотребленія,

а тим да би се и обште станѣ народа по-
правило. Ође се неговори за себе, за лич-
ност и себичност него за народну корист,
истог олакшицу и напредак, ков се иначе по
досаданѣм мимолази.

ПОГРЪШКЕ

Кое су се провукле:

На стр.	1	4.	ред.	мѣс.	задатку, задатку
"	"	12	1	"	" повѣгница, повѣстница
"	"	14	21	"	" притисѣни, притисѣни
"	"	23	14	"	" Страшмир, Страшимир
"	"	"	15	"	" или, или
"	"	"	22	"	" Зета, Зета
"	"	24	4	"	" столицу, столицу
"	"	25	12	"	" господара, господара
"	"	29	31	"	" Букаѣина, Дукаѣина
"	"	32	20	"	" госпоару, господару
"	"	43	16	"	" 1796, 1696.
"	"	48	25	"	" осталог, осталие
"	"	49	3	"	" Турке, Турке
"	"	85	27	"	" Владика, Владика
"	"	90	10	"	" ге, те
"	"	93	25	"	" душманна, душманина
"	"	101	7	"	" двговор, договор
"	"	"	21	"	" еу, су
"	"	110	3	"	" несаповіеда, незаповіеда
"	"	111	19	"	" мешдусобну, мешдусобну
"	"	"	24	"	" наша, нашим
"	"	"	"	"	" навеѣим, навеѣим
"	"	112	6	"	" неависимим, неависимим
"	"	113	25	"	" да, до
"	"	118	5	"	" подиради, подирати
"	"	119	19	"	" Иона, Иоана
"	"	130	26	"	" молomo, молимо
"	"	148	8	"	" арцинастира, архипастир
"	"	153	20	"	" манифеста, манифеста
"	"	165	23	"	" тоякость, тонкость
"	"	169	1	"	" Владибу, Владиду
"	"	174	18	"	" изгибе, изгубе
"	"	178	18	"	" веѣер, свеѣер

1	стр.	180	30	ред.	мѣс.	хай-	хайтеру
"	"	203	20	"	"	негор-	малим
"	"	204	1	"	"	дапас,	данас
"	"	208	17	"	"	саврженом,	савршеном
"	"	214	19	"	"	наймногобройніег,	наймногобройніег
Закон. на стр. 3 редку 7 мѣс. одвеч, одвећ							
"	"	"	"	"	11	"	скапаня, склапаня
"	"	"	33	"	1	"	кастегом, кастигом

ЗАКОНИКЪ

ДАНИЙЛА ПРВОГЪ

КНЯЗА И ГОСПОДАРА СЛОБОДНЕ ЦРНЕ ГОРЕ И

БРДАХЪ

УСТАНОВЛѢНЪ 1855 ГОДИНЕ

НА

ЦЕТИНЪ.

У НОВОМЕ САДУ

КЊИГОПЕЧАТЊА ДР. ДАН. МЕДАКОВИЋА

1855.

LVII

3 2 1 0 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0

DAVIDSON PUBLISHERS

FRANK W. LINDSEY'S CHRONICLE FOR THE YEAR 1900

BY L. A. W.

NEW YORK: DAVIDSON PUBLISHERS, 1899

1900

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

DAVIDSON PUBLISHERS
NEW YORK

1900

ДАНИЙЛЪ ПРВЫЙ

КНЯЗЪ И ГОСПОДАРЪ

СЛОБОДНЕ ЦРНЕГОРЕ И БРДАХЪ,

У согласію са главарима и старъшинама одъ све Црнегоре и Брдадахъ установлява „общтій земальскій законикъ“ по комъ те се по садъ и за вазда у наприедъ судити Црногорцу и Брѣанину маломъ и великомъ, богатомъ и сиромашу, еднано по разлогу, да свакій свою правиду имати може.

Стараюти се Князь и Господаръ за среѣу и благостояніе свое државе, свога народа, свое юначке браѣе, коя су крозъ толико вѣкова проліваюћи витежку крвь свою, сахранила свою поносите слободу, којомъ се и данасъ поносе, жели да му любезный народъ нѣговъ, мила браѣа Црногорцы и Брѣани имаду како споляшну тако и домаѣу слободу, да се могу праведно съ нѣоме предъ свѣтомъ поносите.

Свакомъ добромъ брату Црногорцу и Брѣанину, быѣе овай законикъ наймилиі аманетъ, найвеѣа драгоцѣность, ерѣ те у нѣму и нѣиме имати емство и заштиту мирногъ живота, ваштиту чести и поштена, заштиту имуѣа и добра свога.

Ни една земля и држава неможе быти среѣна, неможе напредовати, а неможе ни правогъ уваженія предъ свѣтомъ имати, ако нема законика, кои те свакоему понаедино и све заедно еднано по правиди судити и одъ свакога напастника, и злога

чоєка бранити; зато се Князь и Господарь народа Црногорскогъ и Брдскогъ нашао побуѣенимъ дати свакоєму Црногорцу и Брѣанину закону слободу, такоу закону слободу, безъ коє ни єдна друга слобода неможе своє истините и достойне вриєдности имати.

До садъ є была Црнагора а и Брда, истина слободна, али явногъ законика, кои те Црногорцу и Брѣанину слободу укрьпити и бранити, имала нїє, веѣъ є правица и судбина нѣхова само у устима владоца была.

Желеѣи Князь и Господарь да се свако самовольно суѣєнѣ укине, да се народу постоянна правица утврди, прекида по данасъ свако самовольно суѣєнѣ, а мѣсто тога самовольнога поставля законито и праведно.

Съ отеческимъ срцемъ и душомъ предає Господарь народа црногорскогъ и брдскогъ земальскій законикъ своему народу и полагає самъ свою високу заклетву, како ће подъ своимъ закрильмъ истый законикъ чувати; а главари и старѣшине народа заклиню се, да те се овогъ законика држати и даѣє по нѣму, како што самъ законикъ изговара, судити, а што законикъ неспоминѣ, да ће праведно и по души свакоєму брату Црногорцу и Брѣанину єднако судити.

Законикъ є овай штампанъ у толико комада, да га свакій Црногорацъ и Брѣанинъ имати може само кои читати умїє, и налази се кодъ Управителства на Цетинѣ. Законикъ овай нека чита свакій, и кои зна, нека га покаже свакоєму, кои незна, да позна како законикъ за кою сагрїєху изговора и да се може одъ свїю сагрїєха чувати да недоѣє подъ кастигъ.

ПРВО.

Свакій Црногораць и Брђанинъ еднакъ е предъ судомъ.

ДРУГО.

Свакомъ Црногорцу и Брђанину по насліеђеной и до садъ сачуваной слободи остае и по данасъ и у наприедъ, честь, и муѣ, животъ и слобода нъгова обезбъђена, нити може и еданъ Црногораць нити Брђанинъ нити судъ праведноме брату Црногорцу и Брђанину у ове светинъ дирати.

ТРЕЋЕ.

Князь како данасъ тако и у будуће за вазда као Господаръ наше земль остае неприкосновено лице, као светиня свакомъ Црногорцу и Брђанину, и као таковога дужанъ е свакій Црногораць и Брђанинъ почитовати и о нъму ништа злога неговорити, нити кога противъ нъга и зашто наговарати.

ЧЕТВРТО.

Кои ли бы се Црногораць или Брђанинъ усудио личность или достоинство княза вриеђати, бы те исто онако кастигати како и они, кои самовольно чоека убіе.

ПЕТО.

Князь како Господаръ наше земль, коему се све смртне пресуде, кое бы врховни судъ пресудио, подносити имаю, има право и власть помилованія діелити.

ШЕСТО.

Судци, кадъ съде на своѣ мѣсто судити, ствари по нѣхвоме разуму и разуѣваню разбирати, треба найпріе да се спомену што су они гласомъ народа по вољи Божіой за судце и управитель поставлѣни да могу по правици и по души судити, и свакій судаць треба да пази на свой учинѣни завѣтъ и заклетву да непроступи или по хайтеру суди, него по правицы маломе и великоме. Судцы треба да слушаю едне пакъ и друге стране разлоге редомъ и недопуштати прсте или ріечи довуціє, да еданъ другоме у ріечи улази и прекида говоръ, него кадъ првый изговори, нека други почне говорити и нека обоица говоре безъ инада и вике како може свакій судаць нѣхнове разлоге разумѣти, а ѣе потреба буде коега и припитати да опетъ каже што ніе првый путъ чисто изговорію, или да ніе што заборавію казати, то нека еданъ судаць пыта, а не свиколицы, и пошто обіе стране на пуну волю изговоре свеколикє своє разлоге, тада нека се уклоне да се учини судцыма мѣсто слободно, да и они могу све по реду чисто разабрати и пресуду праведно по начину учинити, коя ѣе се давати ономе, коєму се пристояло буде, а иста пресуда има се у судейскій записникъ ставити, да се зна како є осуѣено и кадъ є осуѣено.

СЕДМО.

Ако кои судаць зачне кога у суду бранити, немогути доказати разлога и правиде за чега га брани неразбираюћи мысли своє дружине, него да се само нѣгова ріечь брочи, а не другога, кои праведніє мысли имаде, такови отвора и каже да є хайтерія и митникъ и смутитель суда, а не истинитый судаць и правитель народа; зато има не само быти прогнанъ изъ суда и лишенъ вѣчно сваке главарске чести и поштєня, него и

субвше подложанъ е да плати сто и двадесетъ таліера глобе. Исто тако и они, кои за мито или пріятельскій хайтеръ или по своему неразуму икакове тайне открію и казао буде што управителство за обштенародну користъ чини, или говори потайно или скривено; еръ ни едно дѣло неможе напредовати пожеланимъ путемъ, кадъ се међу дружиномъ издайникъ и ухода находи.

ОСМО.

Ако се нађе да кои судаць заиште или узме и одъ кога мита навлаштито за оправдати кривца, а окривити правога чоека, такови да се има изъ суда прогнатъ и глобити са стотину и двадесетъ таліера.

ДЕВЕТО.

Кои чоекъ по данасъ обеѣа или даде коему судцу мита и ако се то дознаде, неѣе требати ништа далъ изтраживати, него ће онъ самъ себе тиѣмъ митомъ открити и казати да нема правце и разлога, супротъ онога съ коимъ се хоѣе предъ судомъ правдати и зато има бити осуђенъ како криваць подъ затворъ у тавницу, да стои за свакій цекинъ неђелю дана, а то мито да пође у обштенародну касу.

ДЕСЕТО.

Сокъ, кои насочи судца митника, добиѣе награде педесетъ таліера; а овіе педесетъ таліера треба узети у судца митника и поступати съ њиме онако, како што осмо правило овогъ законика изговора.

ЄДНАЕСТО.

Кадъ судцы не бы єднаке волъ и согласія были сврху кое ствари, кою бы кѣли судити, него єданъ овако а други онако разсуѣвати, онда у такову згону, ѣе буде вышій брой судаца, остае якость разлога на нѣхову страну, али да по души реку, да они то безъ свакога мита и хайтера своимъ разумомъ познаю да є праведно како говоре.

ДВАНАЕСТО.

Ачо бы кои судаць или главаръ заметнуо немиръ или смутню међу дружиномъ, такови да се нетрпи, веъ да се одпушти, а другога на мѣсто нѣгово доброгъ и поштеногъ и у дружину погодногъ чоека нека власть стави. Исто тако валя одпуштити непослушна или лѣнива и безбрижна судца и главара и старъшину.

ТРИНАЕСТО.

Будуѣ како судцы и управительи, тако и остали кметови на общтенародный трошакъ поставлѣни єсу, да непазе и неработаю друго него земаљске после и по начину да испуњаваю свою дужность, како ѣе быти у земљи миръ и тишина боля, по чему неможе быти ни єданъ слободанъ ходити за своіема послима дома, или на свое путове и трговину, него стаяти до уреченога времена на службу земаљску вѣрно како су на то и поставлѣни.

ЧЕТРНАЕСТО.

Свакій малій и великій Црногораць и Брѣанинъ остае у дужности добре и поштене судце и остале главаре и старъшине

слушати, почитовати и любити и сваку честь имъ указывати; ако ли се кои нађе да речене судце и старѣшине обезчести и осрамоти, то ње тай бити оглобљивъ са таліера дасетъ; ако ли не бы имао да плати, онда га треба кастигати тавницомъ.

ПЕТНАЕСТО.

Ако ли кои судаць или главаръ или старѣшина осрамоти Црногорца или Брђанина, тай да плати таліера двадесетъ.

ШЕСТНАЕСТО.

Свазій издайникъ отечества нашега и наше браће, кои бы са непријателъима нашіема договора имао, да зло нашој земљи учини, или да народъ помутити узхође или мутити почне, такви ће бити одма, докъ се предъ два доставѣрна свѣдока докаже, огњемъ изъ пушака разнешенъ.

СЕДМНАЕСТО.

Оваковогъ издайника и крвника отечества нашега може и најкранји Црногораць и Брђанинъ убити, докъ чуе да є издайникъ и да га наша земальска властъ гони; кои ли бы овогъ издайника таіо или неказао или неубіо пошто чуе и разуміе да є издайникъ, тога треба исто како и издайника ѡратъ и кастигати.

ОСАМНАЕСТО.

У вріеме войне кадъ бы непријателъ одъ кое му драго стране на нашу земљу ударіо, дужанъ є одма свакій Црногораць и Брђанинъ, докъ чуе да своє отечество бранити треба, устати на оружје и ићи противъ непријателя и крвника нашега

отечества и наше слободе; ако ли бы се нашао кои Црногорацъ или Брѣанинъ, или кое племе или село или братство да непође противъ нашегъ общегъ непріятеля, свакоему такому нехатнику за свое отечество и страшивицы, има се одузети оружје и да га выпше нигда за живота свога носити не сміе и да поштеня међу осталиема Црногорцыма и Брѣанима нигда имати не може, а преко свега треба му припасати опреглячу женску, да се зна да мушкогъ срца нема.

ДЕВЕТНАЕСТО.

Свакій войвода или главаръ или старѣшина у своему племени, или у покраини, дужанъ е одма, докъ чуетъ да опасность нашей земли съ кое гођъ стране пріети, народъ свой одма на войну позвати, предъ нѣмъ ходити на оно мѣсто, ѣ бы опасность нашему отечеству была; кои ли не бы пошао или народъ не бы позвао, такови се има како издайникъ своего отечества осудити на смръть.

ДВАДЕСЕТО.

Ако бы се одъ земальске власти или главари или судицы или старѣшине или перяницы послали у кое племе или село да кривца ватаю, а нађе се кои да кривца брани, то ови люди одъ власти послати имаду мођъ и истога бранителя, кои кривца брани, уватити и суду предати.

ДВАДЕСЕТЪ ПРВО.

Ако бы се кои усудио дићи оружје на ове одъ суда и власти послате люде, кои имаю кривца уватити, то ови одъ

суда и земальске власти послати люди имаду моѣ таковога бранителя и смутителя мира и порядка земальскога на мѣсту убити, ако онъ не бы одма оружје положио и своевольно се власти предао.

ДВАДЕСЕТЪ ДРУГО.

Кои ли бы кривогъ Црногорца или Брѣанина, кадъ га власть оће да увати, коимъ гоѣ начинемъ пропуштио да утече, такови да ону сагрѣху или кастигомъ или животомъ плати, на кою бы се кривацъ што утече осудио.

ДВАДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

И ови люди одъ власти послати треба да се узму на умъ и да пазе да не бы чоека на правду Божию убили, еръ и они, ако зло безъ нужде учине, по закону ће суду одговарати.

ДВАДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

За одржати са пограничнѣма државама миръ и тишину, коѣ приноси узаймну користъ и среѣу и нашој држави, забрањено се како краѣа, тако и свако преступленѣ мало и велико а исто тако и четовањъ у врѣеме мира то естъ када рата нема.

ДВАДЕСЕТЪ ПЕТО.

За сваку овакову сагрѣху у пограничној земљи учинѣну бы ће свакиъ Црногорацъ и Брѣанинъ исто онако кастигати, као кадъ своему брату Црногорцу или Брѣанину учини.

ДВАДЕСЕТЪ ШЕСТО.

У вриеме мира и ввре несміе се у турску земљу, која са нашомъ земљомъ граничи, четомъ ићи и пліенъ ћерати, ерѣ те се пліенъ судомъ повратити ономе, чій буде, а кривацъ те бити судомъ кастигати.

ДВАДЕСЕТЪ СЕДМО.

Да бы се миръ и поредакъ и єдинство у народу одржало и да нема међусобногъ крвопролиѣа, за онога злочинца быо Црногорацъ или Брђанинъ, кои безъ кривице и безъ нужде, већ одъ силе и опачине убіе брата Црногорца или Брђанина, такови убоица неможе се никаковимъ благомъ одкупити, већ ако се ухвати да буде огњемъ изъ пушака разнешенъ.

ДВАДЕСЕТЪ ОСМО.

Ако ли бы убоица изъ ове земљь утекао, то се има діо нѣговъ одъ куѣе и одъ банштине и одъ свега што на нѣговъ діо доходи, узети за земаљску глобу, и све новце одъ ове глобе положити у земаљску касу.

ДВАДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Таковый убоица и земаљскій непријатељ и крвникъ да нигда у нашој земљи повратка имати неможе; кои ли бы Црногорацъ или Брђанинъ тога злочинца приміо или браніо или таіо и неухватио, пошто чуе и разуміе злочинство што є учино, таковога єднако ћерати и кастигати како и самогъ убоицу,

будући се нѣговъ другъ и бранитель показао. Оваковимъ начиномъ зли люди, неимаюћи бранителя, неће имати снаге злочинити како су се научили, а бранители неће злочинца бранити, када за нѣихъ стану плаћати и суду одговарати.

ТРИДЕСЕТО.

Ови рукоставникъ, а исто тако и бранитель нѣговъ, ако бы се икадъ и у коему драго мѣсто уватити или убити могао, то да га најкрањи Црногорацъ или Брѣанинъ еднако убити може, колико и они, коему е онъ брата убио, и тако да се преbie еданъ за другога, а правый да неможе мѣсто кривца плаћати.

ТРИДЕСЕТЪ ПРВО.

Ако кои пушкомъ или ножемъ рани кога у свађи, када се инадомъ или свађома око чега заваде; то да се доведу предъ судъ и судъ съ почетка да разбере све по реду, кои е почео свађу и инадъ, за кою ли стваръ и нужду и кои е започео првый бой чинити и оружје прихватати кротиву своего брата Црногорца или Брѣанина. Тако даклеъ познавши све како е было, у колико се кои у кривицы находю, кметовати рану спрямъ часа буде праведно, разбираюћи и остале одъ едногъ или обоице учинѣне сагрѣхе, поставити кастигъ ће се пристояло буае и да се стави у тавницу или да плати земальску глобу, како судъ за право нађе.

ТРИДЕСЕТЪ ДРУГО.

Кои Црногорацъ или Брѣанинъ оружјемъ или дрвомъ

рани на правду Божію кога одъ силе и опачине да се юнакъ назове, ње прилике и потребе одъ юнаштва ніе, на таковога да се рана и глоба двоструко суди.

ТРИДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Ако ли бы кои Црногорацъ или Брђанинъ хотимице ранио Црногорца или Брђанина, те остане сакать у руку или ногу, тай да плати талиера стотину; ако ли е неотице онда талиера педесеть; ако сломіе главу или избіе око отимице, талиера шестдесеть; ако ли неотице онда талиера тридесеть. А виданъ како за оно одъ силе тако и за ово неотице, треба да плати они, кои е кривъ.

ТРИДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Ако пакъ кои удари брата Црногорца или Брђанина ногомъ или камишемъ и рани на правду Божію, такови да плати за они ударацъ цекина педесеть; ако ли га они у они истый махъ и у оной лютини убіе, пошто буде ударенъ, за нъга да поговора ніе, колико ни за лупежа кои у крађу погине.

ТРИДЕСЕТЪ ПЕТО.

Ако ли га ови, што е ударенъ, убіе послъ едногъ сата или други данъ, пошто е веъ ударенъ, онда ње быти кастигать исто како и они, кои самовольно чоека убіе.

ТРИДЕСЕТЪ ШЕСТО.

Ако ли се догоди да е еданъ хотіо другогъ ударити, а овай удари почетника пріе, то онда еданъ другомъ ніе ништа дужанъ; зашто они, кои е хотіо ударити, а ударіо ніе, толико е кривъ као да е и учиніо, еръ да е могао, бы га и ударіо.

ТРИДЕСЕТЪ СЕДМО.

Могло бы се догодити да се коме пушка омакне или коимъ другимъ начиномъ да нектеѣи чоека рани или убіе, како се то на многа мѣста догађало, но таково неотице учинѣно зло треба судомъ смирити колико се лакше може; ако ли буде ранѣнъ, то да они, кои е неотице зло учиніо, плати трошакъ око виданя; ако ли оштети главу, око, ногу или руку, онда судити онако како што тридесетъ треѣе правило изговара.

ТРИДЕСЕТЪ ОСМО.

Ако кои убіе чоека напастника врху себе бранеѣи се и заклинаюѣи га да се одъ нѣга прође, а онъ неуступи, него преко тога погине, за тога поговора нема, зашто е речено да се такви напастникъ може убити, а да се суду ништа неоговара.

ТРИДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Како Црногорцы и Брђани имаду обичай чинити освету не само на кривцу и на крвнику, веѣи и на правомъ брату нѣ-

говоромъ, то се такова osveta по данасъ строго забранюе, и кои бы правоꝝ чоека убіо, бы ѣе осуѣенъ на смръть. Само крвника, коега и самъ судъ гони, може убити, али брата или близаку или свойту крвника, кои у томе ништа криви нїесу, несміе, веѣъ нека само они главомъ плаћа, кои є зло учинїо, а други нико.

ЧЕТРДЕСЕТО.

Мегданъ могу само мегданціе саме діелити, али безъ ѣевера и безъ окупляня войске и безъ ичїе помоѣи; кои ли бы пошао за ѣевера или помоѣника мегданціяма, тай ѣе быти оглоблвнъ са талїера стотину.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ПРВО.

Ако бы кои Црногорацъ или Брѣанинъ одъ опачине запалїо Црногорцу или Брѣанину куѣу, то да се одъ нѣговоꝝ имуѣа, како кућа, тако и све остало, што бы у куѣи пропало и изгорело, намири; а оваї зликовацъ преко свега да главомъ плати и можега слободно они убити, коему є куѣу запалїо.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ДРУГО.

Кои бы Црногорацъ или Брѣанинъ убіо у штети коня или вола или коему драго живинче, тай да плати глобе земальске талїера десетъ и да плати ономе штету, коему є коня или вола или кое живинче убіо; а самовольно несміе ни еданъ судити, зато, што имаде судъ и што ѣе мѣстнїй судъ штету про-

енити и одъ онога, што му є похарано, намирити; само може пса, кадъ га затече у штети, убити.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Кои ли бы Црногораць или Брђанинъ Црногорцу или Брђанину сломіо ножъ или пушку, то они, кои є неотице сломіо, плаћа еданъ діо, а они, коєму є штета учинъна, штетує два діела.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Ако бы кои Црногораць или Брђанинъ узео у займъ оружіе еданъ одъ другога и неотице сломіе пушку или ножъ то онда они, кои є узео оружіе на займъ, плаћа два діела, а они што му є дао, штетує еданъ діо.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ПЕТО.

Кои чоекъ у нашої земљи по данасъ хоће продавати кућу или баштину, или метехъ, или дубраву, или остало свое непокретно имуће, нека најпріе пыта и понуди свою близьку предъ свѣдоцыма, оћели и можели купити, пакъ ако не бы кћела или могла близька, нека понуди мергипаша то єсть раздіоника одъ баштине, не бы ли онъ ктіо купити, пакъ кадъ не бы и овай ктіо или не бы могао купити, онда слободно нека продає кому може у свое село или у свое племе, само валя да учини кнъйгу предъ три свѣдока, како є близьку и раздіоника нудіо и како они нієсу хотъли или нієсу могли купити; а кои

буде књигописаць нека свое име и презиме подпише, такођеръ данъ и мѣсець одъ године, да се чисто знаде и кадъ є књи-га писана и на кое мѣсто, предъ којима именовъ и презиме-номъ свѣдоцъма, одъ коегъ су племена были свѣдоцы и како су ови подписали или неумѣюћи писати крсте учинили за ве-ће вѣрованъ, како є продая по закону учинѣна и подпуно плаће-но а иначе куповица быти неможе.

Ово се говори по данасъ за оне, кои оће што куповати, а не за оне, кои су до садъ куповали.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ШЕСТО.

И близыка и раздіоникъ мора по оной ціени купити, а-ко оѣе да купи, по којой се може и другоме продати, а не по оной ціени да купує близыка, по којой се нѣойзи свиѣа.

ЧЕТРДЕСЕТЪ СЕДМО.

Діелити се сынови одъ ролителя могу само онда, кадъ родителъи на діобу пристану; иначе діоба, докъ є или отаць и-ли мати жива, неможе быти.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ОСМО.

Отаць, кои є самъ што стекао, може по своіой вољи діелити сыновима; а ако бы отаць едномъ сыну выше него другомъ оставіо, у то се дирати несміе, еръ свакій са своіомъ мукомъ може по своіой вољи располагати.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Сваки чоекъ властникъ е одъ свога имуѣа и остае му на вољи да може свое имуѣе и осимъ свое родбине діелити, па онъ ово учиніо за живота или оставіо у своје аманету, у то се дирати несміе.

ПЕДЕСЕТО.

По смрти очиной, ако не бы за живота са своіемъ имуѣемъ разположіо, діели се на поєднаке діелове на сынове; ако ли е мати жива, ужива діо свога мужа докъ е жива и діели се послъ нѣне смрти, то естъ, ако су дѣца одрастла, аколи су недорастла; недіели се докъ непорасту; а имуѣе ово има се ставити подъ надзиранъ (прокурадуре) поштеніе людій докъ дѣца неузимаю двадесетъ година.

ПЕДЕСЕТЪ ПРВО.

Кадъ се љевојка уда, по обичаю наше землѣ нема ничегова діела, осимъ прііе, што іој родителѣи при удадби одъ добре вољ даду.

ПЕДЕСЕТЪ ДРУГО.

Удовица, коя раніе или касніе остане безъ мужа, докъ се неуда, ако нема љеце, ужива савъ они діо свога мужа, а кадъ се уда, добія на годину по десетъ таліера; ако ли има љеце; онда

кадъ е мушко добія еданъ цекинъ, а кадъ е женско добія по два цекина на годину. Ође се разуміе, да удовица за онолико година, колико е са своіемъ мужемъ живила и колико е година како удовица у кући своєга мужа стаяла, добія за толико година по онолико, колико е за кою згуду одређено.

ПЕДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Ако кои отаць остане безъ мушке ђеце, а остане едно или выше женске ђеце, то се има онда на нѣихъ подіелити како очинство тако и ђединство, коє нѣиховоме оцу припада, само оружіе има се оставити найближой мушкой глави то єсть, ако га не бы отаць у своемъ завѣту оставіо или ѣри или коме другоме.

ПЕДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Ако бы ови отаць имао сестре удате или неудате, то онда сестре добіяю еданъ діо, а ѣри два діела.

ЧЕТРДЕСЕТЪ ПЕТО.

Ако ли ђевойка сама безъ мушке ђеце, то єсть безъ браѣ, остане на живцу, онда она наслѣђує све покретно и непокретно имуѣ оца свога.

ПЕДЕСЕТЪ ШЕСТО.

Ако бы ђевойка кадъ се уда поніела каково имуѣ одъ родителя своіе, а умрла бы безъ ђеце, онда се све ово имуѣ

и све оно, што бы она са овіемъ имуѣемъ стекла, има подіелити на нѣну браћу, или ако нема браће, на сестре; ако ли нема ни сестара, онда на близику.

ПЕДЕСЕТЪ СЕДМО.

Ако ли остане пустошъ, то онда насліеђуе најближа близика; ако ли не бы было никакве близике, онда припада све у народну касу.

ПЕДЕСЕТЪ ОСМО.

Могло бы се догодити да сынъ свое родителъ неспчитуе и пакости чини, то се за такоу увреду има првый путь глобити; а ако се не бы склоніо почитовати и слушати свое родителъ, такови се има кастигати затворомъ у тавницу или кастигати тѣлеснимъ кастигомъ. Овако ће се двапутъ кастигати, а трећомъ може га отацъ изѣрати изъ куће.

ПЕДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Како што е по свіема царевинама и кралѣвинама узаконѣно, да се плаћа данакъ, како бы се правителство, судъ и войска обдржавати могла; како бы се могло прибавити праха и олова, кое е у нашої земљи одъ највеће потребе, како бы се путови правили и друге общте народне потребе подмиривати могле, одређуе се за Црногорце и Брђане да плаћаю данакъ како садъ тако и за вазда унапріедъ, кои ће мѣстне старѣшине и главари сабирати и у народну касу сваке године на уречено вріеме доносити.

ШЕСТДЕСЕТО.

Кои ли бы се противио овай одређени данакъ за общенародну земальску потребу и користь да недае, бы те исто онако кастигатъ како и други издайникъ и противникъ нашега отечества.

ШЕСТДЕСЕТЪ ПРВО.

Кои ли бы притаіо свою баштину или друго штогођъ одъ часа се данакъ плаћати има, за таковога се одређуе да му мѣстный старъшина или главаръ узме све оно за глобу, што бы гођъ скрію, а ту глобу да међу свое кметове подіели.

ШЕСТДЕСЕТЪ ДРУГО.

Старъшине и главари по селима и племенима могу глобу само до двадесетъ таліера узимати и діелити, а сваку веђу мораю врховноме суду приказати и глобу у земальску касу положити.

ШЕСТДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Кои ли бы старъшина или главаръ или судникъ припадаюћу глобу за народну касу или новацъ одъ данка притаіо, платиће онолико петъ пута, колико асприхъ примію и притаіо буде и бы ће лишенъ главарске и старъшинске власти.

ШЕСТДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Свакій Црногорацъ и Брѣанинъ може за глобу или за другу пресуду, коя му се криво и противъ законика учини, слободно врховноме суду приказати, те ѣе судъ развидити, да ли є по законнику учинѣно; ако буде противъ законика учинѣно, онда ѣе судници они, кои бы криво и противу законика пресуѣивали, быти изъ суда прогнани, оглоблѣни и лишени сваке главарске чести и поштєня како што о с мо правило овогъ законика изговара.

ШЕСТДЕСЕТЪ ПЕТО.

Кои бы Црногорацъ или Брѣанинъ по данасъ дошао суду на жалбу са обѣшенимъ каменомъ о врату, быо правъ или кривъ, бы ѣе тѣлесно кастигати.

ШЕСТДЕСЕТЪ ШЕСТО.

Свакій свештеникъ у нашој земљи дужанъ є сваке неѣелъ у цркву ходити, цркву чисто држати, правила свете цркве точно извршавати и народъ колико се выше може на добро поучавати, и свету вѣру у њима утврѣивати; кои ли ово не бы чинио, бы ѣе лишенъ свештєногъ чина.

ШЕСТДЕСЕТЪ СЕДМО.

Разпустъ мужа са жєномъ, кои є быо до садъ у нашој земљи уобичаєнъ, нема по данасъ выше никакова, осимъ оно-

га, коегъ по нужди у недостаткыма или погрѣшкама мужа или жене наша православна источна црква допушта.

ШЕСТДЕСЕТЬ ОСМО.

Свакій Црногорацъ и Брѣанинъ, кои се по данасъ женити хоће, мора нѣговъ мѣстный свештеникъ на три дана пріе вѣнчаня испытати, да ли е она ѣвойка, кою младоженя узети мисли, са младоженьомъ задовольна естъ иль ніе, пакъ ако е обоє задовольно, онда да може вѣнчати, ако ли ніесу, да вѣнчати несміе; ако ли свештеникъ преко волъ едногъ или другогъ вѣнча, тай те свештеникъ быти одлученъ одъ наше свете цркве: еръ вѣреникъ и вѣреница, докъ су іошъ обоє вѣрени, могу се у свака доба раздвоити; али кадъ се веѣъ одномъ вѣнчаю, выше ій ништа раздвоити неможе до єдна смръть єдногъ или другогъ, или само оне причине, коє ш е с т д е с е т ь седмо правило овогъ законика изговара.

ШЕТДЕСЕТЬ ДЕВЕТО.

Кои бы чоекъ узео жену иза жива мужа или бы уграбіо ѣвойку, кою му небуду ѣвоаячки родители или свойта или близыка ѣвоаячка, допустила, коя живіе родителя нема по закону и обичаю наше православне источне вѣре, такови да се има ѣратъ како беззаконикъ и грабитель туѣ дѣце и да му стана у нашу землю ніе; а нѣгово имуѣе да се проціени и раздіели како и онога, кои самовольно чоека убіе.

СЕДАМДЕСЕТО.

Ако бы ѣвойка добре волъ безъ знаня родителя своіе пошла за момкомъ, то имъ се онда неможе ништа, еръ ій е сама любовъ везала.

СЕДАМДЕСЕТЪ ПРВО.

Ако бы се догодило да бы кои Црногорацъ или Брѣанинъ ѣвойку или удовицу осрамотио, а не бы е хтио узети и съ нъоме се вѣнчати, тай да плати дѣтету талѣра сто и тридесеть съ чимъ ѣе се дѣте подранити моѣи, а кадъ порасте дѣете, онда добѣи и оно очинство како и друга закона дѣца. Ако ли узме дѣте къ себи, неплаѣа ништа. А таковой ѣвойцы и удовицы нема лѣка ничесова. Ако ли бы было оженѣнъ, то да и онъ плати талѣра сто и тридесеть и да буде затворенъ у тавницу шесть мѣсецы и да се храни хлѣбомъ и водомъ, а другимъ ничимъ.

СЕДАМДЕСЕТЪ ДРУГО.

Ако бы се догодило коему Црногорцу или Брѣанину да му жена нѣгова нѣе вѣрна, пакъ ако бы свою жену уватио у блудности, то му се онда допушта, да може и едно и друго убити; ако ли бы она побѣгла, то да ѣой стана у нашу земљу нѣе.

СЕДАМДЕСЕТЪ ТРЕЊЕ.

Ако бы се кадгођъ догодило да бы жена коимъ гођъ начиномъ своему мужу о глави радила и нѣга живота лишити тражила, или бы га коимъ гођъ начиномъ живота лишила, докъ се посвѣдочи, такова се жена има осудити на смртъ како и други убица; само жена не може быти убѣена изъ пушке, еръ е пушка и стрѣлянъ само за онога, кои пушку носи и пушкомъ се брани.

СЕДАМДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Ако бы се догодило да бы коя удовица или ђевојка или друга коя жена за покрити свою срамоту, заблудила да дїете застави, то се таква грїешница има осудити на смртъ.

СЕДАМДЕСЕТЪ ПЕТО.

Ако бы была мрзость и зао животъ међу женомъ и мужемъ и мужъ не бы хтіо съ нъоме живити, то се онда могу само разставити али не разпустити и онда е мужъ дужанъ жену издржавати, али да се онъ не може женити, нити она уавати.

СЕДАМДЕСЕТЪ ШЕСТО.

Ако ли бы ова жена съ мужемъ разстављна непристойно се владала и пркосъ своему мужу чинила, онда іой мужъ обуставля издржаванъ и сваку помоъ, а она нека живи како зна.

СЕДАМДЕСЕТЪ СЕДМО.

Коя бы жена своєга мужа крада, та се има првый и другїй путъ кастигатъ тавницомъ, а треїй путъ твлесно кастигатъ и съ мужемъ разпустити, и, она да се не може уавати, а онъ да се може женити.

СЕДАМДЕСЕТЪ ОСМО.

Кои се лупежъ послъ дана проглашеня овогъ законика по треїй путъ увати у крађи, тай се има осудити на смртъ.

СЕДАМДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Кои Црногорацъ или Брђанинъ убіе лупежа у крађи, добія награде двадесетъ таліера; али опетъ да се свакій узме на умъ да правога чоека неубіе, еръ ће за нѣга како убоица суду одговарати.

ОСАМДЕСЕТО.

Коя се лупежтина нађе одъ приедъ но што е овај Законикъ проглашенъ, то да се та лупежтина како и трошкови око нѣ учинѣни плати, а што бы се учинило послѣ проглашеня овогъ законика, то да се има свакій лупежъ за сваку покрађу батинама кастигати. За лупештине одређуе се тѣлесный кастигъ овако: Кои лупежъ украде Црногорцу или Брђанину оружје, батина стотину; за коня или вола малогъ или великогъ батина педесетъ; за едно улиште чела исто колико и за едно говедо кастигъ осудити; за брава малогъ или великогъ батина двадесетъ; за покрађу изъ куће или изъ обора и остале различите лупежтине одъ найманъ ствари до брава батина двадесетъ.

Ово се разуміе за сваку покрађу изъ куће украдену и понешену, неспоминяюћи діете лудо, коє бы што одъ дѣтинске лудости учинило, или друго челяде, коє нема чисте свіести и памети.

ОСАМДЕСЕТЪ ПРВО.

Кои бы се лупежъ уватио да цркву краде, тай ће и непазети на то, да ли е јошъ кадъ крао, или суду гріешіо, бити на смртъ осуђенъ.

ОСАМДЕСЕТЪ ДРУГО.

Кои бы земальску џебану крао , одма првѣй путь , докъ се увати да краде , има се на смръть осудити ; исто ѣе тако быти и свакій другій кастигать , кои бы се усудио явно или по-тайно земальску џебану грабити.

ОСАМДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Кады бы коя мала или голема штета одъ похаре жита , сіена , винограда , бостана , зграде , разсадника или коѣму драго ствари у коѣ племе неотице учинѣно догодила се , то остае главару и кметовима одъ села или одъ племена да проціене и да чине похарнику нека штету безъ свакогъ одмицаня плати ; ако ли бы силомъ и задорномъ навалице похарао , таковога суду пріявити , да буде кастигать како што четрдесетъ друго правило изговара.

ОСАМДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Ако лупежъ погнѣе или се рани идући у крају , за нѣга да поговара ніе , будући е сагласно речено да га сва земля біе еднако како и рукоставника.

ОСАМДЕСЕТЪ ПЕТО.

Пазари имаю быти мирни , да може свакій куповати и продавати што му треба ; кои ли бы смутню на пазарима чиню , такови се има глобити са двадесетъ таліера или кастигать тавницомъ.

ОСАМДЕСЕТЬ ШЕСТО.

Кои бы Црногорацъ или Брђанинъ предъ црквомъ смутно или свађу или друге часове непристойности чинію, такови се има глобити са двадесетъ и петъ таліера или кастигати тавницомъ.

ОСАМДЕСЕТЬ СЕДМО.

Потвараня на правога чоека бы ње најстрожіе кастигана и ни едно опаданъ несміе се пріе осудити, него што бы се освѣдочило и по нужди одъ едногъ доставѣрногъ чоека или одъ выше людій, кои ніесу одпріе суду гріешили, ако ли су гріешили, немогу правогъ повѣреня кодъ суда имати, докъ се са доставѣрнима свѣдоцима недокаже. Ако ли они, кои опада, недокаже, да е оно истина, што е онъ казао и за чимъ бы оногъ обтужіо, то да онда овогъ опадника судъ онако осуди и кастигуе, како што бы оногъ обтуженогъ осудио и кастигао, кадъ бы кривъ быо. Наипослѣ остае да еданъ и други нађу за себе четырѣ поштена чоека, кои ће се заклети; кои ли узима выше поштеніе людій, да се за нѣга зақуну, онај добія разлогъ и правиду.

ОСАМДЕСЕТЬ ОСМО.

Послужбица крсногъ имена и торбице по данасъ выше бити несміе, будући да таковомъ послужбицомъ люди само свое имуће разсипаю, пакъ постаю сиромаси; кой ли ово непослуша, веѣъ бы преко овогъ законогъ постановленія чинію, тай ње бити оглобљвнъ са таліера два или кастигати тавницомъ. Доста е да се по нашемъ србскомъ обичаю слави крсно име као успомена праѣдовскогъ крштена.

ОСАМДЕСЕТЪ ДЕВЕТО.

Досадњи обичай да люди и жене за мртвiема шишаю перчине, по образу гребу, те нагрѣни дулъ времена остаю, по данасъ се забранюе свакомъ Црногорцу и Брѣанину и кои бы преко ове забране чинiо, бы ће оглоблѣнъ првiй путъ са два цекина. Ово се разумiе како за мушке тако и за женске, кои бы се по данасъ гребсти и перчинъ шишати усудио.

ДЕВЕДЕСЕТО.

Кои Црногорацъ или Брѣанинъ по данасъ хоѣе да дае новце на добитъ, тай мора направити кнѣигу и то предъ два свѣдока, да се зна колико е асприхъ ономе на добитъ дао; ако ли не бы правили кнѣигу, онда ће они, кои узимлѣ аспре на добитъ, дати по врiедности залогу; али се несмиѣ веѣа добитъ одъ двадесетъ динара на талиеръ узети; кои ли бы веѣу добитъ узео, узеѣе му се сва она главница, кою бы на добитъ дао и та главница има се како и друга глоба ставити у обшту народну касу.

ДЕВЕДЕСЕТЪ ПРВО.

Ускокъ свакиѣ докъ ступи у нашу слободну земљу по завѣту светогъ Петра бiвшегъ Господара црногорскогъ, безбѣданъ е и несмиѣ му нико ништа криво чинити, кадъ се онъ поштено и по нашему земаљскомѣ законикѣ влада и управля, коегъ правицу ужива исто како и свакиѣ нашъ братъ Црногорацъ и Брѣанинъ; за сваку пакъ сагрiеху суди ће се и ускоку како што оваѣ законикъ изговара.

ДЕВЕДЕСЕТЪ ДРУГО.

И ако у овой земљи нема никакве друге народности до єдине србске и никакве друге вѣре до єдине православне источне, то опетъ свакій иноплеменикъ и иновѣраць може слободно живити и ону слободу и ону нашу домаћу правиду уживати како и свакій Црногораць и Брѣанинъ што ужива.

ДЕВЕДЕСЕТЪ ТРЕЋЕ.

Ако бы се кое преступленіе у пићу учинило, то ње се у половину кастигати као ономе тріезноме; али ако бы на свомъ мрзномъ то преступленіе и сагріеху учинио, бы ње по гласу законика како и они тріезни кастигати.

ДЕВЕДЕСЕТЪ ЧЕТВРТО.

Кои би се Црногораць или Брѣанинъ усудио домаћу покличъ чинити, пакъ ако бы изъ те поклича быо покољъ и мртвіе бы глава остало, онда се они, кои є кликова, има осудити на смртъ; а они, кои бы помагали, да се глобе по десетъ таліера; ако ли не бы было зла ничесова иза ове поклича, то онда да се они глоби са двадесетъ таліера, кои покличъ виче.

ДЕВЕДЕСЕТЪ ПЕТО.

Они, кои сагріеше да буду осуђени да стое у тавницу затворени, употреби ње се на правленъ путова или на кои други посао, кои ње веъ мѣстна властъ одредити.

Све ово вышестављено у деведесетъ и петъ правила на данашњи данъ светогъ великомученика и побѣдоносца Георгія ~~единодушно~~ и саборно са свиѣма главарима земальскими, кои смо се сви на данашњи данъ на Цетинъ у главно мѣсто одъ све Црнегоре и Брда сабрали, потврдисмо и заклетву на крстѣ частный и свето еванђелъ учинисмо, да ћемо овај законикъ чувати и по нѣму се владати и судити; кои ли се по данасъ овогъ држао не бы, тога предаемо вѣчноме проклетству како противника и злодѣя нашему отечеству.

На Цетинъ 23 Априла 1855 года одъ рођеня Христова

Князь Црногорскій и Брдскій

ДАНІЙЛЪ. с. р.

(М. П.)

Држав. Секретаръ,

М. Медаковићъ. с. р.

Др Петар Ђ. Стојановић

ЗАКОНИК ВЛАДИКЕ
ПЕТРА I
И
ДАНИЛОВ ЗАКОНИК

Историјско-правна студија

Рецензенти:

Проф. др Бранислав М. Недељковић
Проф. др Гавро Перазић

Предговор

Законик владике Петра I и Данилов законик два су основна законска прописа чија појава датира из периода коначног стварања црногорске државе, на савременим основама, периода еманципације Црне Горе и настајања њеног међународно-правног субјективитета. Заједно са *Општим имовинским законом* од 1888. године, они су од фундаменталног значаја за историју Црне Горе, посебно за њену правну историју.

Петров законик донијет је крајем XVIII и почетком XIX вијека — у вријеме када у крилу црногорског друштва јаче сазријевају услови за настанак савремене државе. Појава Законика књаза Данила, средином XIX вијека, пада у вријеме када је концепција нове државне организације у Црној Гори одлучно побиједила. Оба кодекса изражавају крупна помјерања у структури црногорског друштва, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека. Они су кондензовани израз његових основних проблема из тога доба.

Велики је несклад између стварног значења првих писаних црногорских закона и литературе која је објављена о њима. Недостају покушаји за њиховом цјеловитом, синтетичком, научном обрадом. Прикази ова два закона, код већине писаца, темеље се превасходно на дескриптивном правно-нормативистичком методу. Изузетни су радови који им прилазе шире са гледишта њиховог историјско-социолошког значења. Установе Петровог и Даниловог законика цијене се обзиром на правне стандарде развијеног европског права. Губи се из вида чињеница да ова два закона прелазе оквире класичног законског текста и да су стога незаобилазни извор за изучавање не само политичко-правних већ и економских, културних и етнолошких прилика у Црној Гори.

Законици владике Петра и књаза Данила лагано су падали у заборав и све више су игнорисани у друштвеној пракси. У настојањима да земљу што прије изведе из правног примитивизма и да је путем Општег имовинског законика, пред свијетом, легитимише као савремену, правно уређену државу, црногорска државна власт ишла је за тим да се што прије ослободи грубих и "неотесаних" одредби првих црногорских закона. Научна литература је, што се правне историје Црногораца тиче, заокупљена првенствено са ОИЗ-ом. Стога су законодавне радње црногорске државе, прије појаве Имовинског законика, слабо познате, како у земљи тако и у иностранству. Та пракса имала је штетне последице које су изричито констатоване у распису Министарства правде од 23. II 1903. године: "иностранство се с правом жали", речено је у распису, "да му је црногорско законодавство, сем Оп. Им. Законика, затворена

књига, а то у многијем случајевима рађа забуну и несталност у правним сношајима наше државе са спољашњим свијетом“.¹

Ова студија је, у неку руку, покушај да се попуни празнина у литератури, настала због неоправданог заобилажења Законика владике Петра I и Даниловог законика. Она је ограничена на историјско-правну и социолошку анализу основних установа, нормираних у ова два кодекса, и то установа које су типичне за друштвено-економске прилике у Црној Гори с краја XVIII и у XIX вијеку. Обрада других страна законика (поступка око њиховог доношења, обрада питања генезе и описа рукописа законика, исцрпнији приказ иностраног утицаја и односа законика и обичајног права у Петровим и Даниловим законодавним радњама) била би предмет посебних студија. За дубљи увид у ова питања потребна су даља претходна истраживања и обимније коришћење домаће и стране литературе. Треба рећи да и у односу на питања која су предмет овога рада, његов аутор нема претензије да их коначно расправи и ријеши. Прије се ради о покушају да се та питања отворе, актуализују и оставе на рјешење ширем кругу аутора.

Коментарисање текста Петровог и Даниловог законика вршено је по проблемском критеријуму у комбинацији са редосљедом чланова закона и покушајем да се грађа на неки начин тематски систематизује. Текст је објашњаван по редосљеду којим иду чланови законика. Од тога редосљеда одступало се кадгод је неки проблем, обухваћен у више прописа, требало комплексно и на једном мјесту обрадити или ако је требало неку материју, независно од њеног мјеста у Законику, тематски груписати. Могуће је да је овакав методолошки приступ обради законика, до извјесне мјере, ишао на штету прегледности ове студије. На штету њене прегледности и композиције можда је ишла и тежња аутора да о појединим одредбама у законцима што више каже и да што потпуније исцрпи релативно богати изворни материјал.

Што се изворне документације тиче, за ову студију су шире коришћени: *Зборник докумената из историје Црне Горе, 1685-1782* (спремио Ј. Миловић, Цетиње 1956); *Папштровске исправе XVI-XVIII вијека* (уредили И. Божић, Б. Павићевић и И. Синдик, Цетиње 1959); *Црногорске исправе XVI-XIX вијека* (уредили Т. Никчевић и Б. Павићевић, Цетиње 1964). Рад се ослања и на грађу из Архива СР Црне Горе на Цетињу, Историјског института у Титограду, Завичајног музеја у Никшићу и Историјског архива у Котору. Од највеће користи је, ипак, била грађа коју су објавили цетињски *Записи* (1929-1941) и подгорички *Правни зборник* (1933-1941). Рад би био непотпун без консултовања посебних прописа црногорске државне власти, који су објављени у *Зборницима судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за Црну Гору*, књ. I и II, службено издање, Цетиње 1903. и 1912.

Приликом израде ове студије аутор се користио текстовима својих радова из правне историје Црне Горе. Код тога, треба рећи да су овдје вршене мјестимичне корекције и допуне раније датих закључака о мјесту и значењу ова два закона у историји Црне Горе. На такав поступак аутора су навела даља продубљенија научна истраживања.

1. Зборник I, стр. III, 27.

Правна терминологија, употријебљена у овом раду, мотивисана је, колико је то било могуће, схватањем В. Богишића да, гдје "за неки појам има народ свој израз;"неопходно је"попримити те народне изразе"^{1а} Пазило се да се стручни изрази сувише не "осавремене", јер би то шкодило квалитету рада.

Уназад двије године навршило се 150 година од смрти владике Петра првог. Ова студија је замишљена као скроман прилог у спомен на горостасну личност духовног творца нове црногорске државе и инспиратора првог црногорског писаног закона.

П.Ђ.С.

^{1а} В. Богишић: Стручно називље у законима, *Порота*, Београд, бр. 16/1880, 241.

СКРАЋЕНИЦЕ

Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за књажевину Црну Гору, службено издање књ. Министарства правде, књ. I, Цетиње 1903.....	<i>Зборник I</i>
Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за краљевину Црну Гору, службено издање краљ. Министарства правде, књ. II, Цетиње 1912.....	<i>Зборник II</i>
Записи, гласник историјског друштва у Цетињу.....	<i>Записи</i>
Историјски записи, Титоград.....	<i>ИЗ</i>
Правни зборник, орган удружења правника, Подгорица.....	<i>ПЗ</i>
Архив Историјског института у Титограду, исписи из Богишићевог архива у Цавтату.....	<i>АИИ, исписи из БАЦ Архив</i>
Архив за правне и друштвене науке, Београд.....	<i>ЦИ</i>
Црногорске исправе XVI-XIX вијека (у редакцији Т. Никчевића и Б. Павићевића), Цетиње 1964.....	<i>АСРЦГ</i>
Архив СР Црне Горе, Цетиње.....	<i>ИАК</i>
Историјски архив у Котору.....	<i>ОИЗ</i>
Општи имовински законик за књажевину Црну Гору 1888.....	<i>ГЕМ</i>
Гласник Етнографског музеја Цетиње.....	<i>МУД</i>
Министарство унутрашњих дјела, Цетиње.....	<i>КЛД</i>
Kanuni i Lekë "Dukagjinit, permbledhe e kodifikue prej A. Shtjefen Konstantin Gjecov, OFM, Shkodër 1933.....	<i>САНУ</i>
Српска академија наука и уметности, Београд.....	<i>ЈАЗУ</i>
Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.....	

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Својом свјежином и оригиналношћу црногорски закони привлачили су особиту пажњу страних путописаца и истраживача. Цијенећи ове законе са гледишта својих развијенијих средина, странци су их тумачили као производ опште заосталости, примитивизма и инертности црногорског друштва,² те и везаношћу тога друштва за своје старе обичаје.³ О Црној Гори владало је увјерење као о дивљој полу-варварској земљи на периферији Отоманског царства. Трезвенији умови видјели су, међутим, у њеном правном животу прворазредни материјал, интересантан и за општу историју људског рода. На непосредној правној грађи из старе Црне Горе и њој дотичних Брда и сјеверне Албаније, која је грађа "накрцана градивом прадоба" и садржи друштвене и правне установе из дубоке старине, цивилизовани народи стичу увид у своје "дјетињство" и свој развојни пут којим су ишли до нивоа развијеног друштвеног и правног живота.⁴ Опште законитости у процесу рађања и настанка модерне државе и права могу се овдје посматрати, тако рећи, непосредно.

Смјештена у неплодном и непроходном кршу, Црна Гора је вјековима у окружењу од стране Турске, Млетака, Француске и Аустрије, односно од стране непријатеља у цивилизованом руху који је држе у изолацији и спречавају њено повезивање са свијетом. Дуга изолација и "закасњели" друштвени развитак у црногорском простору имали су за последицу "регенерацију" и одржавање у животу многих "архаичних" установа које су давно превазиђене код других народа. Тамо су се дуже и упорније него на другим мјестима задржали трагови родовско-племенског друштвеног устројства. Као и сјеверна Албанија, Црна Гора у своме развитуку није прошла развијено феудално нити зрело грађанско друштво. Држава и право настајали су овдје на основици, иако не класичног, родовско-племенског друштва. На овом простору смијениле

2. "Закони њихови (црногорски-ПС), не могу се назвати грађанским, већ прости и вољни као за првобитно стање човјека. Превитељство... потпуно одговара простоти овога народа...", писао је руски конзул Гагић у и вјештању о своме боравку у Црној Гори, у 1832. години (Д. Д. Вуксан: Гагићева мисија у Црној Гори, *Зануци* XIX-1938, стр. 135).
3. Владика Петар I жалио се француском пуковнику Vialli да је његов народ сувише привезан својим старим обичајима (П. И. Поповић: Личност владике Петра I по француским изворима, *Zanuci* II-1928, 70).
4. Истраживање друштвених и правних обичаја у сјеверној Албанији допушта нам "di conoscere una volta di più in, in specie di embriologia sociale i giuridica, studi importanti attraverso ai quali anche la nostra civiltà è passata prima di giungere al grado attuale". На томе простору сачувани су правни и друштвени обичаји свијета који је иза нас вјековима удаљен (G. Castelletti, *Consuetudini e vita sociale nelle montagne albanesi secondo il Kallid i Lek Dukaginit, Studi albanesi, vol. III-4-1933, 19-34, Roma, Istituto per l'Europa orientale, pag. 62*). Све овдје речено, вриједи, углавном, за Црну Гору и Брда. Разлика је у томе што је "архаична" садржина обичаја у сјеверној Албанији, у XVIII и XIX вијеку, због компактнијег родовско-племенског друштвеног устројства, више наглашена, него у Црној Гори.

су се разне цивилизације и остали су културни трагови Илира, Хелена, Рима и Византа, српске средњовјековне државе, Турске, Млетака, Француске и Аустрије. Коегзистенција и сукоби културе Истока и Запада, преплитање и узајамни међуутицаји паганских установа и оних из доба хришћанства, прожимање римско-византијског и, "самониклог", словенског обичајног права живи су и јако присутни у друштвеној пракси. Многоструки и сложени друштвени процеси дали су овдје особити печат правном животу. Појавили су се правни куриозитети који нијесу запажени код осталих наших народа.

Док је у другим југословенским земљама писано право, преко кога су наши народи дошли у контакт и под утицај европског законодавства које се ослања на римско право, превалентно, у Црној Гори обичајно право врши одлучан утицај на читав друштвени живот. Писано право је подредно. За неке одлучне, тзв. приватно-правне односе, обичајно право је задржало превласт све до краја државно-правне егзистенције Црне Горе. То право одређује утиче и на прве писане црногорске законе.

Иако у ограниченим размјерама, Црна Гора, и поред своје изолације, ступа у уговорне односе са сусједним државама и њиховим развијеним правним животом. Разлика између њених друштвено-правних уредби и уредби ових држава велика је. Преко својих државно-правних установа граничне државе утичу на црногорско обичајно право и убрзавају процес ђачања државе и права у Црној Гори. Крајем XVIII и у првој половини XIX вијека Црна Гора није више затворена и изолована област Отоманског царства. Она се све више отвара према Европи. На њеном простору укрштају се интереси великих европских сила (Русије, Аустрије, Француске, Енглеске) заинтересованих за диобу умирућег турског царства. Присуство ових сила доноси јачи утицај европског права и убрзану еманципацију Црне Горе као самосталног субјекта у међународним односима. Црногорско обичајно право, са своје стране, повратно дјелује и "примитивизира" право сусједних држава, нарочито право у граничним подручјима ових држава која су настањена етничким елементом сродним Црногорцима. Тако се јавља симбиоза развијеног европског класног права и некад "егалитарног" и колективистички настројеног обичајног права, односно симбиоза правног и "неправног" стања. Код тога имају се узети неodrживим тезе о "самониклости" и аутохтоности првих црногорских писаних закона. Ови закони ни у принципу нити у својим појединачним одређењима нијесу остали изван иностраног утицаја. Само што је мјера тога утицаја, усљед опште заосталости црногорског друштва, била ограничена. Утицај и рецепција страних установа спутани су унутрашњим приликама средине у Црној Гори и неспособношћу ове средине да иностране установе прими у њиховом класичном виду.

Просторно важење првих црногорских писаних закона, односно законика владике Петра I и Даниловог законика, обично се везује за стару Црну Гору. Стварни домаћај ових закона је, као што ће се даље видјети, далеко већи. Право и правни живот старе Црне Горе је обједињавајући чинилац који повезује Црну Гору са истородним етничким елементом у Боки, Брдима и Херцеговини а у некој мјери и са сусједном сјеверном Албанијом која је по обичајима и друштвеној структури сродна са Брђанима те се повезује и орођава са њима. Брда, и уопште крајеви дуж турске границе, под утицајем су турског феудализма и заостају у развоју иза старе Црне Горе која је на домаку разви-

јеног млетачког и аустријског Приморја. Стара Црна Гора је стога постала, нарочито у XVIII и у XIX вијеку, средиште за окупљање околних брдских и херцеговачких племена у борби против Турске и носилац је државно-правних тенденција у друштвеном развоју.

Бока је, премда под туђинском млетачком, аустријском и француском влашћу, етнички, духовно и привредно најуже повезана са Црном Гором. Сталним миграционим струјањима црногорско залеђе освјежавало је проријеђено приморско становништво. Бокељи су, по Његошу, спојени са Црном Гором као душа и тијело "један народ и дух, један обичај и језик и један без другога не може ни живјети ни умријети..."⁵ Бокељско село упорно се држи свога самоуправног судства и аутономног обичајног права, прожетог озбиљним рецидивима средњовјековља, и тврдокорно се опире установама чији је коријен у римско-византијском праву а које установе прати развијени робно-новчани промет у приморским градовима. На подручју Боке сударио се римско-европски индивидуализам и словенски колективизам. Трагови тога судара утичу не само на правни живот у Боки већ на правне установе у сусједној Црној Гори. Грбаљска жупа је средиште обичајног права, мјесто укрштања црногорских и страних правних установа. Бока је, уопште, за Црну Гору, "прозор у свијет", окосница робно-новчаног промета и изласка Црне Горе из изолације, подручје преко кога је у црногорску средину струјао страни утицај. У Паштровићима, особито су живи трагови старог српског права. Будући под врховном млетачком влашћу од 1423. до 1797. године, касније под Аустријом, Паштровићи су сачували живу правну свијест и древну традицију која их је уз ослонац на црногорско залеђе сачувала од однарођавања.⁶ Под утицајем живог правног саобраћаја и аутономног судства они су формално изградили и правно дефинисали инструменте развијеног правног промета (избор судија и посланика, прокуратура, судски поступак, вансудска поравнања, купопродаја, диобе, размјена, даривање) чији је утицај на црногорско право, па и на прве црногорске законе, очигледан.

Преко Приморја ишао је у Црну Гору не само утицај страног права већ и трагова права српске средњовјековне државе а путем овога и права Византије иза којих је у Боки остала снажна традиција.⁷ Отуда јака повезаност међу Црногорцима и Приморцима. Везе старе Црне Горе са Приморјем условиле су раније превладавање остатака родовско-племенског живота и ранији настап државе у њој него што је то случај са Брдима која се ослањају на Турску и гравитирају ка њеним пазарима. Становништво приморских жупа упире очи ка Цетињу као својем духовном и политичком центру и сматра га средиштем "закона и вјере".⁸ У својој свакодневној пракси, Приморци се управљају пре-

5. Посланица Бокељима од маја 1848, *Записи*, XIX-1938, 8.
6. Упор. И. Божих, Предговор *Паштровским исправима* XVI-XVIII вијека, Цетиње 1959, V-X.
7. Цар Душан назива Котор, својим "вјерним и столним и љубимим и славним градом..." (ИЗ 2/1960, 237)
8. Писмом од 6. IX 1743. упућеном цетињским главарима, грбаљски гувернадур Ђуро Лазаревић, са мјесним главарима, шаље на Цетиње два кнеза и протопопа да развиде случај убиства двају слуга цетињског манастира. У писму се тражи од цетињских главара да се учини "цркви начин... зашто та манастир није једнога племена и једне нахије, но све Скендарије и Приморја... и сад немамо што чуват, ни гледат но та манастир, оклен излази закон и вјера, те га нећемо пуштат Цетињанима под ноге... Но знамо да је та црква наша ка и ваша, и ми је служимо боље него тко други... и готови смо за њу вазда и душу положит и имаће... (*Записи*, XVIII 1937, 288, 289).

ма црногорском праву као према своје домовинском праву ("il costume della patria").

На бази трговачког промета са Приморјем Црна Гора је ушла у дужничко-повјерилачке односе и прихватила правне установе својствене развијенијој робној размјени (купопродаја, размјена, зајам, јемство, ортаклук). Та размјена створила је објективне услове за рецепцију и примјену европских правних услова у црногорској друштвеној пракси. Те установе сударају се са обичајним правом и стога у Црну Гору не стижу у "чистом" већ у "деформисаном" виду, саобразно конкретним условима. Будући на домаку которских пазара и на удару робно-новчаног саобраћаја Црне Горе и Боке, Катунска нахија је, по своје мјесту и улози у томе саобраћају, нужно морала постати организатор црногорске државе и иницијатор за доношење првих црногорских писаних закона.

Иако номинално под турском влашћу, брдска и херцеговачка племена, која су под утицајем примитивних облика турског феудализма, у својој ослободилачкој борби против Турске ослањају се на Црну Гору, фактички признају црногорску државну власт, примају главаре и судије које им шаље та власт, прихватају јурисдикцију цетињске митрополије, управљају се по црногорским законима и обичајима и поштују одлуке црногорских судова,⁹ црногорско становништво у пограничним крајевима Турске приковано је својим старим обичајима и одбојно се односи према турском праву. Турска власт се толерантно односи према примјени црногорског домовинског права у приватно-правним односима (породица, брак, наслеђе) својих црногорских поданика. Слично као млетачка и аустријска власт у Боки, Турци признају хришћанима важност њихових обичаја у тим односима. Ти обичаји стичу карактер права јер их посредно санкционише државна власт. И исламизирани протурски елементи у пограничном подручју Турске који је о исламу тек површно обавијештени, у својим свакодневним пословима држи се обичаја којих се држао и прије преласка у ислам. Навике, друштвени живот и животна филозофија тога елемента су мјешавина ислама и домаћег обичајног права.

Црногорско-турска граница није дефинисана.¹⁰ Сукоби између Црногораца и Турака често нијесу сукоби између регуларних војски, већ је то борба оружаног народа која се исцрпљује у хајдучији и пљачкашким препадима.

9. На захтев Дробњака, владика Петар I послао им је свога синовца Станка, да им уреди суд (*Зачиски*, XIX, 1938, 325). Исти владика доставио је Дробњацима 20. IX 1809. год. упутство за уређење судова. Упутство налаже да се за "судце и управитеље" поставе главари који ће се заклети да неће судити "по миту и хајтеру", већ "по правци силноме и нејакоме, богатоме и убогоме..." (М. Медаковић: *Повјестница Црне Горе*, Земун, 1850, г., 180, 181).
10. Племена која су у граничном подручју Црне Горе и Турске својатају и Турци и Црногорци. Писмом од 18. децембра 1804. год. Селман-ага Мешикукић из Спужа јавља владичи Петру I "а што велиш за Комане и за Пипере то је наша раја, нама би је честити цар да има више од сто годинах; а што велиш, ере је наш цар краљу мошкoвскомe поклонно Брла и Црну Гору, цар има у његову земљу чојка, да га пошље к нама, да ни каже, да ни ти не кажујеш. Но се ми тебе чудимо што хоћеш од наше раје, а што улазе Комани и Пипери у царске градове нити нама чине корист ни вама штету, а они иду тамо у вас, а нас не питају, а доходе у нас а вас не слушају..." (*Зачиски*, XIII, 1935, 40). Претензије црногорских владара, па и твораца првих писаних закона, ишле су затим да дејство својих законодавних радњи прошире и на брдска и херцеговачка племена, унутар турске границе, евентуално и на дјелове Албаније, кад би они били припојени Црној Гори. Те претензије су, у прилично отвореном виду, изложене у писму редактора ОИЗ-а, В. Богшића, које је упућено 22. II 1874. књазу Николи. По концепцији Богшића, изложеној у овом писму, "саставилац закона" треба, осим на правне појмове, установе и обичаје у самој Црној Гори, да обрати пажњу и на правне појмове, установе и обичаје који господаре у сусједним земљама, а особито у Арбанији и Херцеговини. Јер "...црногорска племена која границе с Арбанијом (као нпр Кучи, Пипери, Црмничани), имају многе оби-

Због зависности од турских пазара и комунских пасишта за стоку, која су на граници или унутар турске границе, брђанска племена балансирају између Црне Горе и Турске. Интересна и етнички повезана црногорско становништво у пограничним подручјима Црне Горе и Турске међусобно се помаже и ослоном на црногорско право, кога се држи као завјета предака, опире се своме однарођавању и исламизацији.¹¹

Јединство свјетовне и духовне власти у Црној Гори, до средине XIX вијека, оставило је особите трагове на њеном државном и друштвеном животу па и на њеном законодавству. Црквени поглавар је и поглавар државе. Цетињска митрополија је духовни и политички центар за Црну Гору и њој сусједне Боку и Брда. Црногорска црква је аутокефална. Односи између ње и цариградске патријаршије основани су на некој моралној вези. Јурисдикција цетињске митрополије прелази стварне политичке границе Црне Горе и простира се на Боку и Брђанска племена. Све до 1809. године, када је у духовном погледу одвојена од Црне Горе и укључена у посебни епископат за Далмацију, Бока је за црквене послове подложна цетињској митрополији.¹² Но и након формално-правне еманципације Боке од цетињске митрополије, власт страних држава (Млетака, Француске, Аустрије) у њој није сузбила стварни духовни и политички утицај црногорских владика над приморским становништвом.¹³ Православни живаљ у пограничном подручју Турске слушао је глас цетињских владика. Иако, по канонима православне цркве, њена духовна власт не би требало да иде изван политичких граница Црне Горе,¹⁴ цетињска митрополија се није никад одрекла свога духовног, а преко духовног и политичког утицаја, над сусједним православним становништвом унутар турске границе и Приморја и одлучно се опирала покушајима Грка-фанариота,

чаје сличне арбанашким. Осим тога, кад су последњи пут назначавали границе Црној Гори, знамо да су били унесени у црногорску границу неколико већих или мањих комада Херцеговине“ (С. Боровски: *Црногорско кривично право*, 1873, ПЗ, 11-12 (1938, 210).

11. Иако су раздвојена турском границом, сусједна црногорска и херцеговачка племена су судбински повезана и узајамно су солидарна. Заједнички су им друштвени и правни обичаји. Њихова повезаност појачана је међусобним женидбама и удадбама, што је важан услов за њихов заједнички отпор турској власти. У договору на прекоре Сулејман-паше да мути Граховљане — турске поданике, владика Петар I му, 26. јула 1812. године, пише да он Црногорцима, који су "вољни и слободни" људи, не може забранити да иду у Грахово јер су они "с Граховом близу на комшилуку; то се сваки дан састају и мијешају а навлаштито њихови чобани; тако Црногорци од своје воље у Грахово иду једно по близости и по сусједству, а друго по пријатељству, будући црногорске кћери и сестре у Грахово и њихове у Црну Гору удате (су)". Ако Црногорци виде "да ће њихове сестре и сестрићи и њихове тазбине и ујчевине погинут, они ће без знања и питања ходит да им помогну" (*Zanisci*, XIII 1935, 112).
12. АП, исписи из БАЦ, Вук *Правитељство*, XVI, 38.
13. У извјештају Наполеону од 13. јула 1811. године, генерални гувернер илирских провинција Бертран пише да је творач неслоге у Боки црногорски владика, који позива претставнике жупе Грбља и православних општина у Боки кад год хоће, дознаје све што се дешава у провинцији, рукополаже свештенике у породицама непријатељски настројеним према француским властима и помаже преступницима, примораним да, због почињених злочина, напусте провинцију (Р. Ј. Драгићевић: *Везе Зете и Црне Горе са Јадранским приморјем*, *Заниси*, XIII, 1935, 269).
14. По 17. Канону Халкидонског сабора (451) и 38. канону Трулског сабора, границе црквене јурисдикције треба да се подударају са државним границама "Разређење црквених области мора бити управљено по политичком обласном разрађењу...". Јурисдикционе границе цариградске цркве подударале су се са политичким границама Византије. Протезање граница црквене власти изван граница Византије третирано је као "противзаконита узурпација". Настојања царева ишла су за тим да се, ради стабилности земље, црквене границе изједначе са политичким границама. Отуда брига о цркви као "мајци" и закони о цркви су "божански закони царева" (М. Петровић: *Повеља деспота Јована Угљеше*, *Историјски часопис*, Београд, 1978—1979, 45, 46, 48).

експонената цариградске патријаршије, да сузбију тај утицај.¹⁵ У пограничним крајевима цетињски владике рукополажу свештенике,¹⁶ врше послове из црквене надлежности и интервенишу у приватно-правним односима православца — турских, а у Боки млетачких и аустријских поданика.

Титуларно, цетињски владике су митрополити од "... све Скандарије и Приморја".¹⁷ Као једина епархија пећке патријаршије која није потпала под власт Грка-фанариота, цетињска митрополија, последије укидања пећке патријаршије 1766. године, није допуштала уплитање са стране у своје црквене послове. Она је обједињавајућа снага православног елемента у борби против туђинске турске, млетачке и аустријске власти и као таква иступа у заштиту поробљених дјелова пећке патријаршије легитимишући се као њен духовни и културни сљедбеник.¹⁸ Црква у Црној Гори чувар је и преносник средњевјековног српско-византијског културно-законодавног наслеђа, једина синтетичка морално-политичка снага која је могла постати инспиратор јачања државе и писаног законодавства. У крилу цркве сачувале су се и преко првих црногорских закона оживотворене су неке установе српско-византијског права. Народно обичајно право у Црној Гори, Боки и сјеверној Албанији је пуно "окамина средовечног византијско-српског права".^{18а} Из традиције српске средњевјековне државе и државе Црнојевића, цетињска митрополија изводи државно-правни континуитет Црне Горе и свој идентитет.¹⁹

Симбиоза свјетовне и духовне власти у Црној Гори, јединство свјетовног и духовног законодавства у њој, религиозно рухо њених првих закона,

15. Одбојан став пећке патријаршије према цетињској митрополији изражен је у писму патријарха Арсенија од 7. децембра 1726., упућеном свештенству у Зети. Под пријетњом проклетства, патријарх забрањује тамошњим поповима да се обраћају црногорском владици Данилу: "И немојте који из тога вилајета к владици Данилу за какав посао да иде, јер ако чујемо, хоће онај човек клетву дочекати, који к њему пође". Д. Д. Вуксан мисли да је патријарх издао ову забрану по налогу турских власти (*Записи*, XXII, 1939, 37).
16. Мјесни поглавари у пограничним крајевима Турске, прећутно су признавали црквену јурисдикцију цетињских владика над хришћанима у своје подручју. Писмом од 1838. год., Мехмед-ага Међикукић, капетан и забит спушки, извјештава владика Рада да је "хришћанима спушкијема умро поп" и да су "остали без попа ка стока без пастира..." Стога му шаље неког Тока да га запопи и да му га врати (*Записи*, XIV, 1935, 293).
17. А II, исписи из БАЦ, Вук: *Правителство* XVI—38.
18. У писму од 28. X 1751. год., упућеном изванредном провидуру Валерију Антелми-у, црногорски владика Василије легитимише се као "епис(коп) цетињски, скендериски и приморски и трона сербскога ексарх..." Истим писмом владика тврди да "имамо писма от папе римскога от Лава четвертаго да митрополит скендериски и приморски јест најстарији у Србији, и Босни и Болгарији" (Ј. Миловић: *Зборник докумената из историје Црне Горе* (1685—1782), Цетиње, 1956, 224, 225). До Његоша, црногорски владике су хиротонисани од сљедбеника пећких патријарха. Пећка патријаршија је црква "свега славено-србскога народа и мати свијех српских цркава у коју су патријари наши појали и коју су цари наши оградиле..." (Петар I: *Посланице*, Цетиње 1935, 151).
- 18а. М. Шуфлај: *Срби и Арбанаси*, Београд, 1925, 62.
19. За потпуније разумијевања узрока особитог друштвеног и правног живота Црне Горе, потребно је знати да је она смјештена на периферији — брдовитом подручју некадашње зетске средњевјековне државе, изван комуникација и градских центара. Налазила се на југозападној страни српског средњевјековног царства. То подручје дошнје Црне Горе, уједно је и најзаосталије у погледу производних снага. Ова околност одлучно је утицала у правцу "примитивизације" друштвеног живота Црне Горе, њеног дужег задржавања на родовско-племенском устројству друштва и на нижем нивоу религиозног живота. Душаново законодавство, које је под утицајем византијских закона и комбинација тих закона и обичајног права, није стигло да се и на подручју касније Црне Горе претвори у позитивну силу. Обичајно право је тамо, и у доба прочета Душановог законодавства, основни регулатив друштвених односа. Развијенији правни живот и виши ниво црквене организације присутни су у прометнијим жупским предјелима српске средњевјековне

улога свештенства у државно-правним и законодавним пословима, изражавају донекле прилике у српској средњевјековној држави. Утицај средњевјековног српско-византијског права на форму, садржину и дух првих црногорских закона осјећа се. Ови закони инвоцирају Бога, надахнути су религиозним духом, иза њих стоји свештенство. Они су под далеким и посредним утицајем византијских правних зборника (новела цара Јустинијана, Фотијевог номоканона, Градских закона) инспирисаних духом римског права, које свештенство и црквени правници преписују, преводе и уводе у живот у средњевјековној Србији, одакле се ти зборници шире и на остале југословенске земље. За практичну употребу, византијски зборници који уређују приватно-правне односе (брак, породицу, наслеђство, стварно и облигационо право), не требају посебну потврду од стране државе. "Силом одлука цариградске патријаршије као врховне власти православне цркве" они вриједу у земљама православља и изван Византије.^{19а}

Слично као у Византији и српској средњевјековној држави међу главне писце и инспираторе првог црногорског закона, Законика владике Петра I, су свештеници који су главари и судије. Само што су религиозно образовање и писменост свештеника у Црној Гори површни и на нижем нивоу, што је и природно с обзиром на заосталост средине у којој су дјеловали. Религиозне претставе становништва у Црној Гори имају груб вид, мијешају се са сујевјерјем и испуњене су "племенском" садржином. Обичај — адет исто је што и вјера — закон и држи се као завјештање и порука предака. Сва настојања државне власти током XIX вијека ишла су ка превазилажењу народне религије, крцате празновјерицама и сујевјерјем и на утврђивању догматике православне цркве у свакодневној пракси. Но, поред таквих настојања органа власти, црква у своме развоју, све до краја државне самосталности Црне Горе, није стигла до нивоа потреба развијеног грађанског друштва.

Далеки и специфични одјек византијског цезаро-папизма, који је у основу Законика цара Душана, присутан је и у Петровом и Даниловом законнику. До средине XIX вијека, црквени поглавари у Црној Гори су уједно носиоци свјетовне власти. Од средине тога вијека врховни надзор над црквом и управа у црквеним пословима су у рукама књаза. Божанска воља је крајњи извор и утока земаљске власти. Народно обичајно право консакрирано је божанским правом. Петров законик²⁰ донијет је "Во имја Господа Спаса Нашего Исуса

државе. На основаност оваквог закључка упућује бројно стање свештенства — носиоца религиозног и културног живота у појединим крајевима. У селима дечанског властелинства, дакле у жупном крају, на једног попа не долази више од 20 кућа. Међутим, у 7 села Горњег Полимља која припадају Дечанима, има само 1 поп. У 8 катуна дечанских Влаха-пастира и у деветом арбанашком, који броје 266 кућа није запажен ни један поп (С. Новаковић: *Село*, СКЗ, Београд, 1965, 172, 173). Грубим поређењем са овим стањем долази се до закључка да је, четрдесетих година прошлог вијека, приближно иста слика и у Црној Гори. У жупним крајевима Црне Горе (Црмница) сваки поп једва да има по 50 душа. Забаченија Брла имају далеко мање попова; на 500 кућа нема до 2 попа (А II, исписи из БАЦ, ф. 236, Црквени одношаји, 6). Заостала брдска, од комуникација изолована подручја, са превалентном сточарско-аграрном структуром друштва, уопште узето, рађају обичајно право као регулатив друштвених односа и узрок за тврдокорног одржавања тога права у друштвеној пракси.

- 19а. С. Новаковић: Средњевјековна Србија и римско право, *Архив*, 3/1906, 219, 220, 225. Одјек византијско-српске, судско-законодавне компетенције свештенства у правосудним пословима је и у пракси црногорских владика. Тако, владика Сава одреди, 21. маја 1748, 24 судије да пресуде спор око баштине и метеха Јасковица, између Шуца и Ђеклића. Одлуку ових судија потврдили су владика Сава и у Црну Гору тада приспјели патријарх Атанасије (ЦИ, но 55, стр. 37, 38).
20. *Зборник II*, 5—23. Творац и инспиратор Законика владика Петар I иступа "по сили закона црквенијех, властину ми од Бога даноју..." (Петар I: *Посланице*, Цетиње, 1935, 45).

Христа...“ Законик књаза Данила ²¹ изгласан је на дан ”светога великомученика и побједоносца Георгија...“ Главари Црне Горе и Брда су на Петров законик учинили’ ”свиколици заклетву, целујући честни и животворјашчи крст и свјатоје Евангелије, при том и свјатија мошчи великомученика Пантелеимона“ (чл. 33 Законика). Црногорски и брдски главари, такође су ”заклетву на крст частни и свето јеванђеље...“ учинили да ће се по Даниловом законуку владати и по њему судити (чл. 95 Законика). И цар Душан је ”милошћу и помоћу Божијом самодржавни цар...“ у име бога, поставио ”некоје врлине и најистинитије и православне вере законе... како их треба држати и бранити по светој и свесаборној и апостолској цркви Господа Бога и спаса нашега Исуса Христа...“²² Слично Душановом законуку, иако у ограниченом обиму, оба црногорска закона баве се положајем цркве и свештенства и њиховим мјестом у државном систему²³.

Сва три законика (Душанов законик, Законик владике Петра I и Данилов законик) су општега карактера. Они су изразили оквирно битне друштвене односе свога доба. Тежиште у њима је на казнено-правним, уставним и судско-организационим прописима. Одредбе које се односе на имовинске односе су оскудне и махом су кодификација обичајног права. Уређење ширег круга тих односа препуштено је регулативи обичајног права и посебних прописа. Имовински односно приватно-правни односи су мање подложни промјенама па је и утицај обичаја на њих потпунији. Облик закона је груб, и одговара духу времена у коме су донијети. То нијесу грански специјализовани, модерном правном терминологијом уобличени и у духу савремене правне систематике уређени закони, што је последица чињенице да су у њима изражени једноставни и ”примитивни“ друштвени односи.

Законитост, примат закона над осталима изворима права, борба против самовласног прибављања права у првом су плану како Душановог, тако и Петровог и Даниловог законика. ”Силе да нест некому ништо у земљи царства ми“, гласи чл. 101 Душановог законика. Свака кривица има да се тјера ”судом и парницом по закону... (чл. 30 истог законика). Самовоља је искључена и по Петровом законуку. Ниједан Црногорац није овлашћен да сам себи прибавља правду“ без питања суда и правитељства...“ (чл. 18 Законика). Свако којему би нападни човјек учинио коју малу или велику пакост и штету“ ”нека прикаже суду земаљскоме а нека се сам своје воље не свети“ (чл. 31). Тако и Данилов законик у чл. 42 учи Црногорце да ”самовољно не смије ни један судити зато, што имаде суд...“ који ће штету намирити. Суду и судском поступку је, с обзиром на обим закона, посвећено упадљиво много простора како у Душановом (чл. 12, 33, 107, 110, 111, 162, 163, 164, 167, 172, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 186, 192, 194) тако и у Петровом (чл. 22-30) и Даниловом (чл. 5-16, 64) законуку. Осим у прописима који се на њега непосредно односе, судски поступак није строго издиференциран и садржан је и у неким материјалним одредбама које мериторно уређују одређене друштвене односе.

21. *Зборник II*, 27—55.

22. *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354.* издање САНУ, Београд, 1960, 142, 144.

23. Петров законик то чини у чл. 19. и 32, а Данилов законик у чл. 66, 67, 68, 81, 86, 92. Душанов законик бави се црквом и свештенством у својих првих 38 чланова.

Упадљива је сличност у односима закона и обичаја како у Душановом законнику тако и у оба црногорска закона. Примарно заштићене вриједности у сва три закона су лична и имовинска сигурност. Старо обичајно право, које је претходило Душановом законнику, одређује за кривца — извршиоца крвног деликта новчану глобу-вражду. За тежа казнена дјела (убиство, разбојништво), Душанов законик заводи примарно сурове смртне и тјелесне казне преузете из византијског права (смртна казна вјешањем утврђена је у прописима ч. 53, 95, 149. а смртна казна спаљивањем у чл. 96). Тјелесне казне нормиране су у чл. 21 и 87) (одсијецање руку); чл. 69 (одсијецање ушију); чл. 21 (одсијецање језика) и у чл. 149 (ослепљење). У принципу, сличних решења има у црногорским законима. Различито од стања које му је претходило, када је откуп од казне за теже крвне деликте, у духу обичајног права, покриван имовинском компензацијом и опроштај тражен од оштећеног, Петров законик, у погледу казне за такве преступе, искључује имовински откуп и уводи сурове казне (стријељање, вјешање) па и архаичну казну каменовањем (чл. 2 Законика), односно казне које првенствено погађају живот а тек узредно имовину кривца. Гоњење кривца сада се предузима у јавном интересу и води се по захтјеву и предлогу државних органа. Ни лице које је оштећено казним дјелом, по тексту законика, није овлашћено да кривца ослободи гоњења и да му опрости казну. Као и Душанов законик, први црногорски закони се драстично односе према повреди туђе својине. Лопови и разбојници, ухваћени на дјелу, по Душановом законнику, имају да се "ослепе и обесе" (чл. 149). За убиство лупежа, затеченог на дјелу крађе, по Петровом законнику, убица не сноси одговорност (чл. 13 Законика). Према Даниловом законнику лупеж који се по трећи пут ухвати у крађи бива осуђен на смрт (чл. 80). Деси ли се да неко убије лупежа затеченог у крађи, такав убица, по истом законнику, бива ослобођен одговорности а уз то прима у име награде 20 талијера (чл. 79).

Сва три законика на сличан начин превазилазе објективизацију казнене одговорности која је својствена крвној освети и све више цијене субјективни однос извршиоца дјела према забрањеној радњи. Умишљајни убица, односно убица који изврши казнено дјело "нахвалицом" казни се, по Душановом законнику са одсијецањем обије руке (чл. 87). Ако је убиство извршено без "нахвалице" — нехатно, његов извршилац казни се да плати 300 перпера (чл. 87). Петров законик блаже третира убиство извршено "нектећи" ("такво зло пристоји судом лијечити, колико се може боље учинити" (чл. 9 Законика). Слично Петровом законнику и Данилов законик инсистира да се нехотично убиство и рањавање "судом смири колико се лакше може" (чл. 37). Слично Душановом законнику, и један и други црногорски законик привилегишу нехат и суштински инсистирају на мирењу странака и дјелимичној имовинској компензацији за нехатно учињено казнено дјело.

Казна тјелесним сакаћењем карактеристична за Душаново законодавство, није прописана ни у Петровом нити у Даниловом законнику. Та казна је, међутим, позната у црногорском обичајном праву код кажњавања невјерне жене. Кидање носа као казна за жену затечену на дјелу прељубе вршена је у друштвеној пракси од стране мужа прељубнице и његових једнобратственика. Та казна је заштићена и потврђена ауторитетом суда па је фактички посредно позитивисана као додатна норма члану 72 Законика књаза Данила. По томе пропису муж је властан да своју жену, ако је затече у прељуби, заједно са пре-

љубљеником убије. Не убије ли је, обичајно правога овлашћује да прељубници нос одсијече. Како се држи стидним на жену потећи оружје,²⁴ право кажњавања невјерне жене некад се исцрпљивало у праву мужа да јој нос одсијече²⁵.

Кажњавање невјерне жене одсијецањем носа познаје и Душанов законик за преступе против брака и полног морала: учини ли властелинка блуд "са својим човеком... да им се обема руке одсеку и нос уреже" (чл. 54). Међутим и казне тјелесном "осакатом" у Душановом законнику имају сталешки карактер. Ако властелин силује властелинку, да му се обје руке сијеку и нос уреже. Но, ако себар силује властелинку, да се објеси. Ако себар силује жену из свога сталежа, бива кажњен као и властелин који силује властелинку тј. да му се обје руке одсијеку и нос "уреже" (чл. 53). За казну кидања носа жени-прељубници знају правни обичаји у Боки (Грбаљски статут, интересантан као збирка обичајног права, овластио је изневјереног мужа да својој жени — прељубници одсијече нос.²⁶ Тај обичај је оставио иза себе живу традицију не само у Црној Гори него и у Сјеверној Албанији.²⁷ Казна кидањем носа невјерној жени у Црној Гори, сјеверној Албанији и Боки највјероватније је, преко српског средњевјековног законодавства, пренијета из Византије, која је преузела, прерадила и кондензовала културну баштину Оријента.²⁸

Сређивање стања у браку и цркви, заштита и обезбјеђење тргова и пазара, предмет су интересовања како Душановог тако и Петровог и Даниловог Законика. Одредбом да се ни једна свадба не учини без вјенчања, Душанов законик у члану 3 посредно упућује на несређене односе у браку. Отмица жене поред живог мужа и дјевојке "уграбљене на силу" кажњавала се и по Петровом законнику најтежом казном — прогонством из земље и запленом имовине. Свештенику који вјенча отмицара са уграбљеном женом запријеђено је лишењем свештеничког чина и прогонством из земље (чл. 11 и 12 Законика). У врху Душановог законика су одредбе о духовницима, јереси и о управљању црквом (чл. 1-38). Петров законик је у члану 32 узаконио обавезу свештенства да све домаћине учи "да мирно у љубави са сваким живе, да се Бога боје и да зло говорити и чинити престану..." Тако и по Даниловом законнику, свештеник који не би извршио своје обавезе бива лишен свештеничког чина (чл. 66 Законика). Тргови и трговци, знак живљега робно-новчаног промета, штите се прописима члана 118, 119, 122, 157, 159 Душановог законика. Трговци су, у погледу своје личности и имовине, заштићени од самовоље власти и разбојника, путем колективне одговорности села и жупе. Пазари који служе за корист народу, под особитом су заштитом закона и штите се, по Петровом законнику, "на исти начин како и црква" (чл. 19 Законика).

24. Употреба оружја на жену би окаљала оружје црногорско (АСРiГ, 1900, V, 40).

25. ЦИ. 239.

26. А. Соловјев: Грбаљска жупа и грбаљски статут. *Год. Н. Чупића* књ. XL, Београд, 1931, 38.

27. И данас ће се код Црногораца и Албанаца рећи: "Окиде му нос као курви", што симболише губитак грађанске части и поштења.

28. Еклога, Прохирона а тако и Властарова Синтагма одређују за жену-прељубницу казну батинањем, шишањем и одсијецањем носа. Кидање носа као казна за прељубу непознато је римском, германском и старијем словенском праву. Слично другим казнама које се исцрпљују у тјелесном сакаћењу кривца и ова казна је типична за Оријент у најстаријим временима. Позната је Асирцима и Вавилонцима. По Асирском законнику (око 1406. г. пре н. е.) муж је био овлашћен да невјерну жену, заједно са прељубником, убије или би своје право кажњавања исцрпео тиме што би јој нос одсјекао (А. Соловјев: Кажњавање невјерне жене..., *Архив* 6/1935, 480—482).

Неки утицај средњевијековног српско-византијског права примјетан је и код тзв. "аграрних" одредби у Петровом и Даниловом законнику. Одредба члана 15 Петровог законика о праву првокупа непокретне имовине, која је, скоро дословно, пренијета у чл. 45 Даниловог законика, подударна се, у погледу система и мисаоне оријентације, са чл. 18 Јустинијановог закона. Једино је текст црногорских закона "простонародним језиком исказан."²⁹ Накнада за пољску штету-похару из члана 76 Душановог законика као да је служила за узор прописима члана 30 Петровог и чл. 83 Даниловог законика. Простом компарацијом сва три прописа, уочава се исти склоп и ред мисли, принципијелно исти став у погледу накнаде за нехотично и намерно причињену штету. Почетни су прописи на сличан начин формулисани "а ко попасе жито, или виноград, или ливаду..." — чл. 76 Душановог законика; "кад би која мала или голема штета од похаре жита, сијена, винограда, бостана..." — чл. 30 Петровог и чл. 83 Даниловог законика). Концизно изложена мисао у чл. 76 Душановог законика, исцрпније је, простонародним говором, приказана у црногорским законима. Слично као оба црногорска закона, Душанов законик, за нехотично причињену штету одређује накнаду стварне штете "по процјени". Код накнаде хотимично причињене штете, штетник, по Душановом законнику, осим стварне штете даје и шест волова. По Даниловом законнику (чл. 42), штетник је у обавези да накнади стварну штету а уз то бива и новчано глобљен "колико се види". Међутим, по Петровом законнику (чл. 30), штетник је дужан да накнади стварну штету а уз то се предаје суду "да буде кастигат како злочинац". Утицај српско-византијског права на поменуте "аграрне" прописе у првим црногорским законима, бар што се тиче израза и техничке обраде прописа, може се узети као неспоран.

Утицајем са Истока треба објаснити и казну каменовањем у члану 2 Петровог законика, која није иманентна родовско-племенском друштву. Њено поријекло је у Библији, Корану и казненој пракси народа на Истоку. За браколост, по Корану, преступници се казне смрћу, путем каменовања.³⁰ Иста казна предвиђена је и у Библији за преступе против брака и полног морала. У Израелу, каменују се прељубници и лица која почине силовање.³¹

Каменовање као казна пренијето је у црногорску законодавну праксу путем цркве. То је "црквена" казна не само зато што је, обично, предвиђена за преступе, чије је расправљање у надлежности цркве (брак, полни морал), већ и с обзиром на њен заштитни објекат. Каменовањем се, у првом реду, штите интереси цркве. Цетињски летопис, који иде до половине XVIII вијека, на листу 63^б садржи неки законик који је "суд царски и патријаршијски узаконил господин зетски Иван Чарнојевић". По томе закону (у тач. 1) кад црква прими на уток прибјеглицу "па неко тој прибјеглици учини пакост"... камењем да побјетсе". И ко поткрада цркву "да се побије камењем" а некад да се и ослијепи.³² У пракси цркве присутан је траг суровог византијског казног система. Заштита права утока у цетињском манастиру одјек је права утока на царски и патријаршијски двор из чл. 112 и 113 Душановог законика. Култ казне

29. С. Новаковић: Средњевијековна Србија и римско право. *Архив* 3/1906, 226, 227.

30. М. Беговић: *Шеријатско брачно право*, Београд, 1936, 76.

31. П. Тошковић: Положај жене у старини, *Православље*, Београд 1. и 15. VII 1975, стр. 22.

32. *Записи*, VIII/1929, 167.

каменованем у Црној Гори и њен вјерски-библијски карактер потхрањиван је свакодневним интервенцијама црногорских владика. У писму владике Данила од 8. јуна 1723. године, које се односи на сузбијање "зла и смутње" у народу речено је да је Христос спасао грешницу која бјеше осуђена да се каменијем побије".³³

Цетињска митрополија је, у ограниченој мјери, уколико су то објективни услови допуштала преносила у црногорску средину установе средњовјековног феудалног права. Утицају тога права треба приписати традицију о неповрединости црквене имовине. На имовини манастира у Црној Гори владали су полу-феудални односи. Правни послови везани за аграрне односе (аренда, закуп, наполица, подлог) развили су се и правно дефинисали на тој имовини. Црква је, уједно, и један од носилаца робно-новчаног промета између Црне Горе и сусједних држава, по основу кога промета настају правни стандарди типични за робну размјену.³⁴ Тестаменат као правни акт развио се у крилу цркве која је присвојила право на његово формално уређење и огласила га за акт светиње, чије одредбе треба беспоговорно извршавати.^{34a} Тестира се, у правилу, у побожне сврхе. Црква је заинтересована за тестаменат као основицу за увећање своје имовине. Међутим, у условима компактнијег родовско-племенског друштва, када је основни фонд имовине заједничка својина ширих друштвених група (кућне заједнице, братства, племена) појединац нема што или има сувише мало да остави путем посмртног располагања. Неограничено право да распореди своју имовину, за случај смрти, има приватни власник. Интерес цркве у Црној Гори је стога у слабљењу и распаду колективних, родовско-племенских облика живота и у настајању друштва приватне својине. Такав, објективно прогресиван став, погодовао је рецепцији установа развијеног европског права у црногорску друштвену праксу. Тим основним индивидуалистичким, противродовским ставом, негдје изричито а негдје прећутно, мотивисани су и први црногорски закони.

Душанов законик не може се узети као посве оригинална творевина српског законодавства. Тај кодекс је пренио у заосталу средину средњовековне Србије правну културу Византије и то у мјери у којој је та средина била у стању да ту културу прими и проведе у друштвеној пракси. Утицај Душановог законика у периферним, слабо проходним крајевима Душанове државе, међу које је и подручје доцније Црне Горе, слабијег је интензитета. У овим

33. Ј. Миловић: *Op. cit.*, 348.

34. Цетињска митрополија улази и у послове бродарства и поморске трговине. Тако, 5. јула 1742. године, владика Сава извјештава ванредног провидура у Котору да је ради привређивања за манастир ("за служити наш кувенат") брод у вредности од 300 златних цекина дао у закуп Паштровићима. Пошто је закупац заплао у неприлике, владика тражи од провидура дозволу да брод прода поморцима Боке. (ИАК, изложба докумената, *Архив и наука*, Београд 1980, 51).

34a. На безусловношћу поштовање опоруке мртвих код обичног народа указује и Богишићева грађа: "Нема тога наследника да неће точно и вијерно извршити, што је при самрти овај или онај наредио, па макар последије и просио". Иза неприкосновености опоруке мртвих је социјално ефективна санкција: "Народ држи, да кад не би извршио опоруку мртвог, она би га душа на оном свијету укорила, а на овом док је год жив, из гроба клепа. Осим овога село би га за најгорега безаконика сматрало. Ко очину душу не намираи своју губи". (Насљедно и породично право у Црној Гори, прикупљено од В. Богишића, ПЗ, 3—4 (1935, 37). Такво схватање посљедица је изузетно живој култи предака код Црногораца а мање посљедица њихове религиозности.

крајевима, због њихове заосталости, постоје услови за регенерацију и одржавање установа обичајног права које се, својим конзервативизмом, опиру страном утицају. Стога је и утицај средњевјековног српско-византијског права на црногорско законодавство посредан, половичан и долази преко Црној Гори сусједних земаља и Приморја.

Но, средњевјековну српско-византијску правну традицију и европско право, које је у Црну Гору ушло преко Приморја, те и њихов утицај на законодавне радње и правни живот Црногораца, не треба прецијенити. У Брдима и крајевима Црне Горе који гравитирају према Турској присутан је утицај турског права. Ти крајеви упућени су на турске пазаре (Подгорица, Скадар) и зависе од њих.³⁵ Коријени турског утицаја су у специфичном односу Црне Горе и Турске. Законодавство и државност Црне Горе изграђивани су у процесу ослободилачке борбе Црногораца против Турске. Трагови турског врховништва над Црном Гором, до новијег доба, осјећају се у многим народним и правним установама.³⁶ У пограничним крајевима Црне Горе и Турске постојао је релативно живи јавни и приватно-правни промет. Између становништва са обије стране границе, успостављала се међусобна правна помоћ, што је имало за посљедицу узајамни утицај на уредбе које регулишу тај промет. Подручје које је Црној Гори припало од Турске, последице ратова 1876-1878. године, је подручје важења отоманског закона — Мецеле.

Особити утицај шеријата на приватно — правне односе примјетан је код црногорског становништва које је уз турску границу. У Црмници, која је на домаку Скадра, и у брдима жена је лично зависнија од мужа него у осталој Црној Гори. В. Богишић мисли да је у Зети положај оца у породици, усљед турског утицаја, сличан положају римског *pater-familias*.³⁷ Осим због посебне — хомогеније друштвено-економске структуре, у Брдима се, и због утицаја турског права, тестаменти јављају доцније него у старој Црној Гори. Турско наслеђно право уређено је по основу вјерског права-шеријата. Основни принцип тога права је наслеђивање по закону *ab intestato*. Тестаментално наслеђивање је изузетно и, у правилу, вриједи за немуслимане. Претпоставља се да је пророк као законодавац определијелио судбину оставитељеве имовине последице његове смрти и да је стога воља самога оставитеља ирелевантна.

35. Услед нужде, узајамних потреба за обезбеђењем трговине и слободног приступа на пазарима, те усљед потребе за личном и имовинском сигурношћу и миром на границама, Црногорци ступају у уговорене односе са сусједним турским поглаварима. Између Црне Горе и Турске увећавају се односи са елементом иностраности, јача међународно-правни субјективитет Црне Горе. Уговором о миру, закљученим у 1808. години, владика Петар I и скадарски паша утврдише међу обије "провинције" мир и тишину и да нема "самовољства" код наплате дугова, већ да се узајамни спорови између турских и црногорских поданика решавају судом. Договорено је да трговци са обије стране могу мирно пролазити и трговати и да ни један злочинач нема право утока код друге стране. Деси ли се да неко са стране једне од уговорница изврши убиство, то су оба сауговорача дужна да га тјерају да плати животом. Не могне ли се ухватити, онда да му се кућа изгори и од његове имовине да се зло намири (Д.Д. Вуксан: Један уговор мира из 1808. *Заниса V—1929*, 85—92). Карактеристично је да овај уговор ништа не каже о праву утока политичким кривцима из чега је основано закључити да то право за политичка казнена дјела остаје неокрњено.

36. У 1523. години Црна Гора је спојена са подгоричким кадилуком (Б. Ђурђев: *Турска власт у Црној Гори*, Сарајево 1953, 46). Премда је Црна Гора уживала судску аутономију, турски судови су интервенисали у међусобним споровима Турака и Црногораца. Спорове око риболова у Волачу, Каручу, Шунцама, међу слушким агама и цетињским манастиром пресуђивао је Алија, кадија Подгорице и Црне Горе. Има података да је Турчин, црногорски кадија у 17. в., вршио разграничења између Црне Горе и приморских крајева, односно између Будвана и Маињана (ИЗ, 1/1961, 124).

37. В. Богишић: *Диоба...* ИЗ, 4/1960, 719.

Привредне уредбе у граничним сточарским крајевима Црне Горе прожете су турским утицајем. Тамо је обичај да се стока даје "под кесим" или непогиб. Код овог уговора који потиче из турског права, далацац стоке даје закупопримцу неки број стоке под "кесим" (турски израз удомаћен у црногорском обичајном праву) уз услов да закупопримац, уз дио прихода, врати закуподавцу исти број стоке који је од њега примио. Закупопримац сноси ризик и за случајну пропаст стоке. Турци су у својим граничним, равничарским крајевима изграђивали уређаје за наводњавање и на бази тога настало је њихово неписано и писано водно право. Неки од крајева под турском влашћу (Зета) припали су, после ратова 1876-1878. године, Црној Гори. Црногорско водно право изграђено је под утицајем турског права. Решења шеријатског права везана за натапање земље (право употребе воде из ријеке, ред натапања, трошкови око одржавања уређаја за натапање, прелазак преко сусједовог земљишта у вези са коришћењем воде) примљени су у црногорско обичајно право, углавном, из шеријатског права.³⁸

На својој територији, граничном са Црном Гором, Турци нијесу улазили у породичне и наследне односе немуслимана. За хришћане који су под турском управом, за све што се тиче задружних, породичних и наследних односа, важи њихово домаће обичајно право. За расправу тих односа хришћани ће се само изузетно обратити турским судовима који примењују шеријатско право важеће за турске поданике. Турци су за припадност вјерској заједници везивали наследна права својих поданика. По шеријату, муслиман не може наследијити немуслимана и обратно. Наследно право не важи за хришћане. Наследно-правна искључивост шеријата утицала је да се Црногорци — турски поданци у расправљању својих наследних односа држе црногорског обичајног права као свога домовинског права. У свакодневној пракси ово право трпи утицај шеријата а на другој страни утиче на уређивање наследних односа између муслимана самих те и између муслимана и немуслимана. Муслимани у пограничним турским крајевима, некад се у погледу регулисања својих брачних и наследних односа придржавају црногорског обичајног права.³⁹ Црногорска задружна традиција утиче и на земљишне односе у турском граничном подручју. Субјекат држитељско-чивчијског права на агинским земљама била је кућна заједница а не појединац. При диоби имовине која је под теретом агинског права важе правила која важе за диобу кућне заједнице у Црној Гори. Дође ли до откупа држитељско-чивчијског права, право на првенствени откуп тога права (аналогно праву првокупа у Црној Гори) имају сродници до-тадашњег чивчије и то до шестог степена закључно.⁴⁰

Маколико се Црна Гора, због потреба ослободилачке борбе, одбојно односила према турским правним установама, основна начела и дух шеријата нијесу остали без утицаја на прве црногорске законе. Негдје је тај утицај посредан а негдје непосредан. Шеријатско је правно решење да заоставштину лица, иза кога није остало ближих мушких сродника, насљеђују његове кћери и

38. М. Беговић: Сличности између Меджеле и ОИЗ-а: *Прилози за оријенталну филологију*, V, 1954—55, Сарајево, 1955, 38.

39. А. Наметак: *Неки народни обичаји и локалне традиције муслимана у Подгорици* (ГЕМ, II/1962, 195).

40. С. Вулетић: *Аграрне прилике у Црној Гори*, Подгорица, 1925, 1, 13.

сестре и то тако да кћерима допадају двије трећине заоставштине а сестрама једна трећина. Тога решења држе се и немуслиманци под турском влашћу. Отуда га је у виду установе "теткинства" преузео и Законик књаза Данила. У члану 54 тога закона се каже да лице иза кога нијесу остали мушки потомци и браћа наслеђују његове кћери и сестре, удате или неудате. Сестре добијају један дио а кћери два дијела од заоставштине свога брата и оца.⁴¹

Законик владике Петра I и Данилов законик донијети су у вријеме великих револуционарних друштвених промјена у Европи, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека. Правни изрази тих промјена, надахнутих идејом либерализма и школе природног права, су епохалне кодификације: Француски грађански законик од 1804. године, Аустријски општи грађански законик од 1811. године и његова скраћена верзија, Србијански грађански законик од 1844. године. Утицај ових закона на законодавство у Европи и изван ње далекосежан је.

Премда су први црногорски закони, у погледу правне технике, језика и система, углавном, остали изван њиховог утицаја, дух и принципи великих европских закона присутни су како у Петровом тако и у Даниловом закону. За ограничену афирмацију ових принципа у црногорској законодавној пракси постојали су реални услови јер се, управо у то доба, Црна Гора све више отвара према Европи. Отуда је у оба црногорска законика (у Петровом закону мање а у Даниловом закону више) наглашен дух индивидуализма, формално-правне једнакости Црногораца и Брђана и приватно-својинског начина мишљења. Закони, на другој страни, игноришу кућну заједницу, комунско и сточарско право, односно установе са елементима колективизма и њихову регулацију препуштају обичајном праву.

Основна мотивација твораца Петровог и Даниловог законика садржана је у настојањима да се Црна Гора изведе из изолације, афирмише као самосталан субјекат у међународним односима и повеже са свијетом развијеног грађанског друштва. Та настојања изражена су у декларативним одредбама закона.

Петров законик донијет је "на изглед прочијех народа от свјета..." (увод Законика). "Ни један народ не може бити честит ни срећан, у којему законитога суда и доброг правитељства нема..." (члан 20 истог Законика). "Ни једна земља и држава не може бити срећна, не може напредовати, а не може ни право уважења пред свијетом имати, ако нема законика, који ће свакоме понаједино и све заједно једнако по правци судити и од свакога нападника и злога човека бранити..." (из увода Даниловог законика). Оба законика изражавају тежњу да се Црна Гора представи пред свијетом као уређена, правна држава, што је и услов за њено укључивање у међународне односе.

Због свега тога треба раскрстити са схватањем, присутним у нашој науци, о "самониклости" и искључивој обичајно-правној оријентацији законика владике Петра I и Даниловог законика. Неодрживо је мишљење да су ови закони остали изван иностраног утицаја јер да су њихови творци наводно били

41. М. Беговић: Утицај шеријатског права на правне обичаје у Југославији, *Годишњак правног факултета у Сарајеву*, XXII, 1974, 379.

против новотарења у законодавној пракси.⁴² Обична текстуална анализа одредби оба законика открива страни утицај код њиховог формирања. Само што је тај утицај у примитивном облику изражен а његов домет условљен је заосталашћу друштвене средине у Црној Гори.

Први црногорски закони изразили су потребе црногорског друштва у фази његовог превођења у савремену државну организацију. Писани законски прописи су, иначе, потреба више развијеног друштва у коме су сазрели услови за стварање државе. Настајање савремене државе и државних органа у Црној Гори, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека, у исто вријеме је и процес стварања "државног" права, процес стварања нових вриједности које одговарају интересима државотворних снага и подизање ових вриједности на ниво правом заштићених односа. У своме основном опредељењу Законик владике Петра I и Данилов законик значе квалитативан скок у поређењу са обичајним правом. У њиховом темељу је заштита вриједности које су неспојиве са духом и партикуларизмом обичајног права те и са системом вриједности које то право изражава. Заштита територијалног јединства Црне Горе и Брда, заштита личности и имовине појединца на читавом државном подручју, као првенственог јавног добра, забрана "самовољства" и приватне репресије, напуштање начела објективне одговорности својственог крвној освети, увођење данка-пореза као симбола стварања јединственог државног подручја и претварања "племеника" у послушне поданике, систем сурових казни које погађају живот и тијело кривца, умјесто његову имовину, су неке од вриједности које су истакнуте у Петровом и Даниловом законнику а које значе њихов, иако не потпуни, раскид са смјерницама обичајног права.

Црна Гора је, нарочито до друге половине XIX вијека, изразито заостало земљорадничко-сточарско подручје, смјештено у непроходном и неплодном кршу, изван главних комуникација. Природна изолација црногорског простора појачана је сталном и повременом блокадом тога простора од стране сусједних држава (Млетака, Аустрије, Турске). Раштркана и изолована села су основни облик насеобине. Обриси градова у савременом-урбаном смислу називају се тек средином XIX вијека.⁴³ Аграрна структура друштва је скоро искључива. Једини објекат који је налик на индустрију је радионица за прах на Ободу која је подигнута у вријеме владике Рада. Тако заостала друштвена средина потхрањује ниже облике друштвеног организовања и ослонац је за конзервативну друштвену свијест.

Заостало црногорско село је под теретом опште неписмености и незнања. Неук и дезоријентисан пред природом а о хришћанству површно или никако обавијештен "племенски" човјек (израз "племенски" је под наводима јер племе у то доба у своме класичном облику не постоји) тражи заштиту од

42. Тај се мишљење је код П. Ровинског у дјелу *Черногориа*, том II, част 2, С. Петербург 1901, 435, 436. Међутим, на истом мјесту, сам Ровински примјећује да се у списку књига, већином богослужбених, у ризници цетињског манастира, помињу "врачевник" и "2 законика велика". Може се мислити да су ови закони могли бити образац за састав Петровог и Даниловог законика (дио Петровог законика писан је руком владике Петра I).

43. У одговору на захтјев Француске за отварањем њеног конзулата на Цетињу, скупштина црногорских главара пише (1808. г.), да за отварање конзулата нема услова јер да Црна Гора нема велике трговине а сем тога не би могла обезбиједити смјештај конзулу јер нема градова "нако села по горама разрештана..." (*Записи*, II—1928, 262.).

ирационалних сила, призива у помоћ анђеле и демоне. Постоје друштвени услови за сујевјерје, празновјерице и за појаву разних самозванаца светињака и вјештица.⁴⁴ У условима спорог, скоро стагнантног развитка друштва и репродуковања готово истовјетних друштвених односа, обичај-адет, освјештан временом као порука предака је основни регулатив за друштвене односе.

Тако заостале друштвене прилике утиснуле су и посебне одлике Законнику владике Петра I и Даниловом законуку. То су "аграрни" закони. Основни преступи нормирани у њима имају своје коријене у аграрној структури друштва која је увучена у вртлог робно-новчаног саобраћаја. Одсуством скокова и радикалних промјена у друштвеном развоју треба тумачити и чињеницу да су одредбе Законника владике Петра I задржале своју актуелност и до средине XIX вијека. Већи дио ових одредби је скоро текстуелно пренијет у Данилов законик.

Но, и поред опште заосталости и отпора конзервативне друштвене свијести увођењу новина, у крилу црногорског друштва, иако једва примјетно и у успореном виду, збивају се, у XVIII и у првој половини XIX вијека, озбиљне промјене. Уз ослонац на развијене градске центре и тржишта сусједних држава у Црној Гори јача робно-новчани саобраћај који растаче и дезинтегрише колективне облике друштвеног живота (ситни породицу и индивидуалише својину). Просторним разграничењем са сусједним земљама (Турском, Аустријом) и додирима са великим европским силама (Русијом, Аустријом, Француском), чији су интереси изукрштани на овом простору, Црна Гора је пробила изолацију и одмакла на путу фактичке и правне еманципације од Турске. Унутрашње и спољне прилике допуштале су да се већ у доба књаза Данила напусти свјетовна власт владика која већ није сагласна "са свјетлошћу филозофије... нити је налична од једне здраве политике".⁴⁵ Како због унутрашњих тако и усљед спољних околности Црна Гора није могла остати даље изоловано, заостало острво унутар Европе. Процес њене спољне и унутрашње еманципације убрзан је енергичном политиком књаза Данила у правцу превазилажења конзервативног наслјеђа, што је евидентно изражено и у његовом Законнику.⁴⁶

Друштвена стварност коју је изразио Данилов законик је, стога, другачија од стварности у вријеме доношења Петровог законика. Оскудне одредбе Петровог законика биле су недовољне да, у Данилово доба, задовоље потребе све сложеније друштвене праксе. Стога је и обим Даниловог законика неупоредиво шири од Петровог законика (заједно са Стегом материја Петровог

44. Снагом свога ауторитета владика Петар I бори се против бајалица, вјештица и разних самозванаца као зла које мути народ. Поводом појаве вјештица, владика пише Црмничанима 9. августа 1830. год.: "О Боже мој, чудне спљепоте, чудна безумија и чудна сујевјерија и злога помишљенија!... Како ли може која жена кога заклетити, кад га ни су чим не такне и кад му ништа отровно не даде јести, и попити... Ви говорите, да вјештице по ноћи лете, а како могу лећети, кад њихово тијело у одар лежи. Ви одговарате да њихов дух лети, но ја вам говорим и Богом се заклинѐм, да то бити не може, да дух из чељадета по ноћи или по дневи из тијела изиђе, нити да се опет у тијело поврати, јер тијело без духа остаје мртво..." (*Посланице...* 250).

45. Једна шака не може даље стискати крст и сабљу (*Записи*, III, 1928, 195).

46. Извјештавајући о приликама у Црној Гори, у доба књаза Данила, Вук Поповић из Котора пише да је књаз тако стегао и уплашио Црногорце да више не смију славити крсна имена, нити о сахрамама чинити трпезе. А не смију више ни св. Петра поменути, нити се са њим клети (*Которска писма*, Београд, 1964, 124). Према француском конзулу Екару, књаз Данило је сувише брзо прекинуо са старим обичајима и у Црну Гору почео да уводи европске обичаје (ИЗ, 1—2/1956, 200, 201).

законика распоређена је у 39 чланака. Данилов законик има 95 чланова). Недовољност и непотпуност Петровог законика, а не његово игнорисање,⁴⁷ један је од разлога за констатацију у уводу Даниловог законика да Црна Гора, прије Данила, није имала јавног законика” који ће Црногорцу и Брђанину слободу укријепити и бранити“. Законик књаза Данила испушта из свога текста установе ”архаичног“ карактера из Петровог законика (смртну казну каменовањем), и више је ”савремен“ од њега. Више него Петров законик, законик књаза Данила је еманципован од ”божанске“ власти. Извор и утока земаљске власти није даље само бог већ књаз и Господар који Црногорцу и Брђанину даје ”закону слободу“ (увод Законика). Данилов законик нормира неупоредиво шири круг тзв. приватно-правних односа него што је то случај са Петровим законом. Код Данила је више изражена тежња за диференцирањем правних система (на кривично и грађанско право, судски поступак и др.) и њиховим систематисањем у савременом правно-техничком смислу. Више него владике Петра закон, књаз Данилов законик је мотивисан индивидуализмом, законитошћу, идејама једнакости Црногорца и Брђанина пред судом и законом и приватно својинским начином мишљења. Обичајно право тј. право сељака (земљорадника и сточара) у Даниловом закону је у лаганом узмаку пред правом грађана (правом трговаца и произвођача роба). Основна тенденција у оба законика, а у Даниловом Законику особито, је у поступној еманципацији правних система од свевласти обичајног права и у превладавању несклада и разлика које су дијелиле те установе и развијено европско право.⁴⁸

Какав је однос између првих писаних црногорских закона и обичајног права? Покушавајући да расправе то питање, неки писци сматрају да између тих закона и норми обичајног права постоји противуречје. Такав одговор је поједностављен и недовољан. Држава, државни органи и право у Црној Гори, првобитно су под снажним утицајем обичајног права и њему одговарајућег конзервативног начина мишљења. Нарочито до средине XIX вијека, када је државна власт постала пресудна снага, ови органи нијесу имали ”силе и власти“ да би одлучним мјерама раскрстили са конзервативним наслеђем и истакли у први план правне установе које одговарају потреби развијене државе. Државни органи чине концесије снагама ”племена“; нове установе су компромис ”старог“ и ”новог“. Обичајно право успорава примјену писаног прописа. Тако, прописи Петровог и Даниловог законика о суду и судском поступку, премда у принципу прогресивно оријентисани, задржавају архаична доказна средства заклетве и сока. У чл. другом Петровог законика задржана је древна казна каменовањем. Противно својој општој усмјерености у правцу опште дезинтеграције друштва, Данилов законик у члану 47 успорава процес распадања колективних облика живота и прописује да се синови могу дијелити од родитеља тек ако родитељи на диобу пристану. Требало је успорити појаву про-

47. Данилов законик, инкорпорирао је у свој текст, већину прописа Петровог законика па се не може прихватити мишљење да Петров законик није био познат и да га је Данилов законик заобишао. Сазнања о Петровом закону, код обичног народа, била су оскудна. Законик није био штампан ни распрострањен. Народ га и због своје опште неписмености не би сазнао (упор. П. Ровински: *Op. cit.*, 431—434).

48. Тај несклад је уочио и редактор ОИЗ-а, В. Богишић. Црна Гора је ”дуго и дуго времена остала осамљена и посве одијељена од остале Јевропе...“, писао је он. ”Кад има тако дубоких разлика међу политичким, економским и друштвеним уредбама појединих народа старе Јевропе, народи који су вазда стајали мање или више под међусобним упливом, посве је наравно да такве разлике међу њима и Црном Гором бијачу тако огромне“ (*Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, САНУ, Београд, 1967, 41)

падања задруге — кућне заједнице која је у Данилово доба особито изражена. Први законски прописи црногорске државе до извјесне мјере су позитивизација норми обичајног права и то оних норми које одговарају интересима државотворних снага.

Будући израз заосталих друштвених услова, продукат хомогеног и неидиференцираног родовско-племенског друштва а освјештано старином и уходаношћу временом, обичајно право тврдокорно чува примитивне и "недозреле" друштвене установе и као конзервативна сила опире се примјени одредби Законика владике Петра I и Даниловог законика у свакодневној пракси. То право је, с друге стране, допуна писаним законима и основица је за уређење односа који нијесу нормирани законима. Норма обичајног права је тумач крутих и оквирних законских прописа приликом њихове примјене у пракси. За односе гдје је обичајно право искључиви регулатив и самостални и примарни извор права, принципи постављени у писаним законима су руководна начела за примјену обичајног права у свакодневној пракси. Има се стога узети да постоји противурјечје између Петровог и Даниловог законика с једне и штетних и превазиђених норми обичајног права с друге стране. А што се тиче односа норми тога права које су у интересу државотворних снага и првих црногорских закона, између њих "господује потпуна хармонија". Примјена и важење ових норми обичајног права посредно су санкционисани у Петровом а непосредно у Даниловом законнику. Санкцијом од стране закона те норме постају позитивно право, јер закон на њих упућује, и имају се узети као цјелина са поменута два законика. Тако се главари и народни старешине заклињу на Данилов законик да ће га се држати и по њему судити "а што законик не спомиње, да ће праведно и по души свакојем брату Црногорцу и Ђрђанину једнако судити" (из увода *Законика*). Шире узето обичајно право, као облик колективне свијести, иза којег стоји социјално ефективна санкција, је свако право, осим писаних прописа, које се примјењује приликом расправљања конкретних случајева. Тако се и суђење "по души" сматра као примјена обичајног права.

У својој студији "Славизирани Цигани у Црној Гори", В. Богишић је уочио да се друштвене и друштвено-правне установе у Црној Гори прожимају и да су ове установе повезане међусобно до те мјере да се једва може говорити о једној установи а да се друге не спомену.⁴⁹ Везе и узајамно међудејство између права, религије, и морала изражавају недовољно издиференцирано друштво које се још увијек, барем у друштвеној свијести, чвршће држи за своју "племенску" основицу. У таквом недовољно издиференцираном друштву друштвене установе су "мјешовите" и нема "чистих" уснова, односно уснова које су у цјелини типичне за родовско-племенско и оних које су својствене приватно-својинском друштву. Важеће друштвено-правне установе су компромис између "старог" и "новог". У овим установама елементи права прожимају се, у већој или мањој мјери, са елементима религије и морала. Прелазни карактер уредби у Законнику владике Петра I и у Даниловом законнику у смислу повезивања друштвених односа који нестају и оних који су у настајању, евидентан је. Норме ових закона често су налик на морално-етичке норме. Издавање формалног и материјалног права у њима, груписање законске материје у посебне дисциплине (казнено, уставно, брачно имовинско право...) тек је у повоју.

49. АИИ, исписи из БАЦ, ф. 242 (*Славизирани Цигани у Црној Гори*). 1—3.

Оба законика су, и то Петров законик у већој а Данилов законик у мањој мјери, религиозно интонирани. У условима опште заосталости земље, слабих и недовољно ефикасних органа принуде, заодијевање закона у религиозно рухо и позивање на ауторитет божанства историјски је нужно. Тамо гдје се друштвени циљеви не могу остварити рационалним средствима призивају се у помоћ трансценденталне силе и прибјегава се митоманији. Закони се доносе у име бога и безмало су бојже заповијести. Божанска воља извор је земаљске власти. Свјетовне казне су у комбинацији са санкцијама религиозног карактера (одлучење из цркве, проклетство, анатема) које задиру у основне вриједности "племенског" човјека (као што је истрага дома и угинуће овоземаљског плода). Тако застрашујућим казнама требало је обуздати и учинити послушним подаником непослушног, самовлашћу склоног и сујевјерјем оптерећеног црногорског "племеника" у чијој подсвијести је исконска тежња за вишом-божанском правдом.

Норме Законика владике Петра I и Даниловог законика не садрже само заповијест већ и поуку која је простонародним, природним језиком изражена. Законници заповиједају а уједно и поучавају. Петров законик, у члану 17, утврђује да највише зло у земљи бива због лупежа и за такво стање чини одговорним родитеље који "нехоћеју своју дјецу с добрим дјелом воспитати, и ни у страху Божијему содржавати..." "А ко украде туђега коња или вола, "он сву чељад од онога дома уввијели, више него једно чељаде да закоље, а особито сиромаш, која другог коња ни вола нема..." (чл. 17 Законика). Диспозицији одредбе члана 19 истог Законика претходи поука да "пазари служе за корист народа и да се без пазара живити не може..." "А у свијема је царевинама и краљевинама узакоњено да се плаћа данак "како би се правителство, суд и војска обдржавати могла; како би се могло прибавити праха и олова..."", што је за Црну Гору од највеће потребе, и како би се путеви могли правити и друге општенародне потребе подмиривати (члан 59 Даниловог законика).

С обзиром на општу неписменост и заосталост црногорског друштва, његови први закони морали су бити донијети у облику дидактичко-моралног кодекса. Другачији, правно-технички "модерно" интонирани и апстракцијама оптерећени законик народ не би разумио и "као страно тијело у своје организму" би га одбацио. Израда оваквог кодекса, иначе, претпоставља општу писменост, богатију законодавну и судску праксу, развијенију правну теорију, писменост и стручност органа позваних да закон примијене у пракси. Тога у Црној Гори, у Петрово и Данилово доба, није било.

А што се изрази и законодавне технике тиче, и Петров и Данилов законик су "старински" и на првобитном су нивоу. Код термилошке ознаке друштвено-правних установа у њима, оба кодекса су разумљена. Те установе су обичним, наративним, стилем исказане. Казнене радње, на пр., означавају се са: зло, безакоње, самовољство, сагријеха, смутња, грабитељство, лупештина, покрађа, похара, кавга, немир, издаја, притаја, напаствовање. Црна Гора ће превазићи "архаичну" правну терминологију и ослободити се "из повоја... мањкавих и неотесаних одредаба... по калупу Данилова законика..."⁵⁰ тек са појавом Општег имовинског законика од 1888. који ће спретним комбиновањем тековина правне науке и обичајног права подвести њене законодавне радње под врхунску законодавну технику.

50. К. кнез Војновић: *ОИЗ за Црну Гору*, Загреб, 1889. г., 26.

ЗАКОНИК ВЛАДИКЕ ПЕТРА I

Петров законик је први акт у историји Црне Горе који формално-правно има одлике пуноважног законског текста. Један је од првих закона у југословенским земљама у његово доба. Тврдња М. Медаковића да је црногорски народ и прије Петровог законика имао свој закон и да је, по свој прилици, тај закон пропао⁵¹ обична је претпоставка која нема ослонца у познатим подацима.

Први дио Законика владике Петра I (чл. 1-16), према мишљењу Радмиле С. Петровић, донијет је 18. октобра 1798. год. а други дио (чл. 17-33) донијет је 17. августа 1803. године. Одређењем члана I Законика потврђена је Стега од 6. августа 1796. године која има 6 чланова. Стега је проширена одлука главара о узајамној помоћи Црногораца и Брђана у њиховој борби против Турака од 20. јуна 1796. године.⁵² Она се узима као саставни дио Петровог законика и органски је везана са њим.

Оригинал рукописа Петровог законика није сачуван. Не зна се поуздано како је нестао.⁵³ Постоје два основна издања законика са оригинала. Прво издање је А. Н. Попова у прилогу његове књиге Путешествие в Черногорию (стр. 281-301) од 1847. године. Друго издање је по М. Медаковићу, као додаток његовој Повестници из 1850. год. (стр. 21-39). Та два издања нијесу сасвим подударна у тексту. Неподударност је посљедица техничких испуста и грешака приликом преписивања оригинала. Код Стеге такође постоје два основна издања по оригиналу. Једно је у прилогу поменуто Медаковићеве Повестнице Црне Горе од 1850. год. (додатак, стр. 39-42), гдје је Стега издата заједно са текстом Петровог законика. Друго је издање М. Драговића уз материјал за историју Црне Горе (Гласник 65, 1886, 131-133). А. С. Попов није издасо Стегу уз Законик⁵³.

51. М. Медаковић: *Повјестница Црне Горе...*, додаток 9.

52. Радмила С. Петровић: Законик Петра I владике црногорског (1798. и 1803). *Год. Н. Чупића*, XXXI, Београд, 1930, 43, 46. По Милаковићу, послје побједе Црногораца над Турцима у Мартинићима, на предлог владике Петра I, главари Црне Горе и Брда, на скупштини у Цетињу, потврдише, 6. VIII 1796. год., закон од 16 параграфа, чија је сврха да искоријени убиства и освете. Дана 18. X 1798. скупштина у Станевићима, потврдила је закон од 1796. и изабрала органе који би радили на његовом извршењу. То је било послје друге одлучне побједе Црногораца над скадарским везиром. На дан 17. августа 1803. народна скупштина на Цетињу допунила је већ постојеће законе и установила суд под именом Кулук. Збирка ових закона, подијељених у 33 поглавља, је црногорски закон. Његових првих 16 поглавља писао је лично владика Петар I. Из архива у Цетињу закон је преписао руски научник А. Н. Попов, приликом његове посјете Црној Гори 1842. години. Попов је објавио закон у својој књизи (у српском оригиналу): *Путешествие в Черногорию*, Петербург, 1847, 134 (Д. Милаковић: *Storia del Montenegro. Ragusa*, 1877, 159, 160, 169).

53. Р. С. Петровић: *Op. cit.*, 44, 46, 47. Д. Д. Вуксан тврди да оригиналног рукописа Петровог законика нема.

Медаковићево издање је основица за доцнија издања Петровог законика која нијесу рађена по оригиналу. Текст Медаковића садржи и Стегу, које нема код Попова, чија књига није преведена на српско-хрватски и мање је позната. Стога је Медаковићево издање као познатије и пракси приступачније више у употреби. Званично издање Петровог законика у Зборнику судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци за краљевину Црну Гору, (књ. II, Цетиње 1912) штампано је по Медаковићу.

Законик владике Петра I донијет је у вријеме општег слабљења турског царства, послје побједе Црногораца над турском војском (у биткама на Мартинићима и Крусима 1796. год.) и везивања брдских племена (Пипера, Бјелопавлића) за Црну Гору. Те побједе легитимисале су Црну Гору као ратујућу страну, фактички независно подручје, са извјесним "крњим" субјективитетом у међународним пословима. Ипак, у међународно-правном саобраћају Црна Гора је формално и даље побуњена област "у дубини" Турске. Борба Црногораца против Турака претпоставља не само отпор турским насртајима на Црну Гору већ и тежњу за еманципацијом Црне Горе од Турске до нивоа независне државе. Та борба води се и за ослобођење сусједних брдских и херцеговачких племена. Легитимност ове борбе мотивисана је чињеницом да су Турци протјерали Црногорце са њихове "дјеловине", отели им плодне равнице и градове и збили их у неплодни, безводни крш. Узети од њих исто је што и повратити своје. У борби против неправда сила је извор права.⁵⁴

Стога је Петров законик у првом реду програмска декларација која прокламује политичко-територијално јединство слободне Црне Горе и Брда. Законик је "Општи црногорски и брдски закон" односно закон "слободне области Црне Горе и Брда..." (из увода Законика). Окосница принципијелних одредби Законика је слобода и независност Црне Горе и Брда. Петров законик требао је да скрене пажњу Европе на Црну Гору и њене успјехе у борби против Турске, да је представи као стварно независну област и да сузбије схватање о њој као о дивљој, побуњеној покрајини отоманске државе.

Због свега тога борба против Турака, ваздашњих "христијанскога рода непријатеља", по Петровом законуку, света је и неприкосновена обавеза свакога Црногорца. Домаћа издаја и служба непријатељу истакнути су као врхунски злочин. Јавни или потајни издајник предаје се "вејчном проклетству" (чл. трећи Стеге). Такав општенародни крвник осуђен је, заједно са својим домом, да се искоријени из Црне Горе, да од њега трага не остане (чл. први Законика).

Законик владике Петра I је радикалан револуционаран докуменат. То је не само поклич за општу борбу против Турске и сређивање међународних прилика Црне Горе, већ и програм за увођење реда у њеним унутрашњим односима. Унутрашње прилике сваке земље органски су повезане са њеном афирма-

Можда је пропао јер је, за вријеме I свјетског рата, био 5 година закопан у земљи или га је са собом одио краљ Никола. Са *Стегом* је другачије. У црногорском државном архиву сачуван је њен текст-препис турског ђакана Алексија који се рачуна за најстарији текст Стеге. Тај текст донио је у прилогу свога написа у цетињским записима, Д. Д. Вуксан (*Записи*, VI—1930, 302—305).

54. "Истина је", пише Његош Осман-паша 5. X 1844. год., "да су неки Црногорци убиваоци, грабитељи и мителји, али их необуздана и дивља сила турска нагони, па и јуначка невоља... оволико народа сабило се у овим горама, готово од свуде затворено" *Записи*, XIX, 1938, 4. Борба са страним завојевачем је стога природно право Црногораца. Неправо установљено силом и људским законом треба оборити силом. Кљан се клином избија.

цијом у међународним односима. Земљу "безвлашћа" и племенске разједињености у којој нема затвора, градова, ни регуларне војске требало је превести у земљу реда, правне сигурности, односно земљу "законитог суда и доброг правитељства"⁵⁵ и представити је осталом свијету као уређену државу са посебним органима принуде.

Друштвене прилике у Црној Гори у Петрово доба су на граници безвлашћа. Крвна освета, као зло првога реда, уноси општу несигурност и односи велике људске и материјалне жртве. Земља је распарчана, племенски разједињена; племена се крве и истребљују у међусобној борби. У необузданој освети уништава се ионако оскудна имовина противника и онемогућава њено коришћење. Нужда сили Црногорце, збијене у неплодним планинама, на пљачку пограничног становништва, па били они и хришћани. Због несигурности и ограниченог кретања, изазваних крвном осветом, затварају се пазари.⁵⁶ Приликом умира, главари иду на трпезе и узимају глобу, па често имају интерес за подстицањем крвне освете. Од напада самовољних "племеника" нијесу поштеђени ни сам владика Петар I и његова послуга.⁵⁷

Сукоби и освете између Црногораца и становништва у пограничним крајевима Турске и Аустрије доводе до сукоба са тамошњим властима и до затварања турских и аустријских пазара, што изазива несташицу и глад у Црној Гори.⁵⁸ Комунална пасишта која су у граничном подручју Црне Горе и сусједних држава тешко се могу користити због узајамних завада и крвне освете између приграничног становништва. Крвна освета отежава сређивање односа не само у Црној Гори већ и њених односа са сусједним државама. Од установе која у родовско племенском друштву одржава равнотежу и извјесни "ред",

55. Успјеси у борби против Турака диктирали су потребу доношења Петровог законика. Слично је стање и у Србији, после побједу у првом српском устанку. Иза побједу у борби против Турака требало је у "вишњој" (земље-П.С) добар поредак увести" (П. Матеје Ненадовић: *Мемоари*, Београд 1966, 190, 191).
56. До каквих разарајућих посљедица доводи крвна освета види се из *Посланица* владике Петра I Црногорцима. У посланици Цекиљанима од 24. јула 1827. владика их куми да се не крве са Љуботињанима. Обије завађене стране он заклиње "да војске један на другога не купите, да бојеве оставите, да куће не палите и не ломите, да баштине једни другим работати не браните, да жита и лозе не сијечете и остале штете не чините, да жене пуштите нека иду за своје потребе куд хоће..." (*Посланице...*, 193, 194). Ако је стање тако поразно тридесетих година XIX вијека, оправдано је мислити да је то стање ретроспективно, крајем XVIII и почетком XIX вијека, када је донијет Петров законик, било још горе.
57. У посланици од 5. августа 1830. владика Петар I обраћа се Љуботињанима и Зачиранима и пише им да су Зачирани "из пушака по ноћи..." гађали његовог момка Стојана Боковљанина. "Ја држим више од тридесет момака, не да мене служе, него да измет чине Црногорцима... но како су Зачирани почели, ја већ не могу момке држати, ни у Црну Гору стојати, него ваља да под старост бјежим (*Посланице...* 248, 249). Интерес главара за расиривање крвне освете и њихову похлепу за глобама и трпезама, приликом мирена убистава, пластично су изражени у 1159 KLD-a (у напомену): повећањем убистава ширио се и дјелокруг рада главара око њиховог умира. Њихов крајњи циљ је "да се лакше дође до пара и да напуне свој стомак". Истим разлозима, приликом подстицања на освету, руководио се и један дио црногорских главара.
58. Зависност Црне Горе од турских и аустријских пазара одређивала је конкретне политичке акције црногорске државне власти према сусједним државама. У писму од 25. II 1983. књаз Милош савјетује владнику Рада да се држи мира са скаларским везиром, с обзиром да Црна гора "не може без Скадра ни постојати, она и рану своју има од њега и трговину своју посредством њега распрострањава" (*Зачиси III*, 1928, 83). Самовољства и пљачкашки упади Црногораца у Приморје које је под француском, доцније под аустријском влашћу, изазивају затварање тамошњих пазара и као посљедицу тога глад у Црној Гори. Осврћући се на пријетње Црногораца Приморцима, владика Петар I, у посланици од априла 1909. год. пише: "Што хоће та празна сила, кад не може десет дана живјети без онога, коме пријети!" (*Посланице...*, 81). А у посланици Катуњанима од 18. јуна 1918. године, исти владика, кори Катуњане: "... у царску државу крадете, грабите, пљенивате и освету за лупеже и разбојнике... чините..." "а" "... без бесарских пожара живјети не можете..." (*Посланице*, 114). Сукоби због освете и пљачке су не само између Црногораца и турских и аустријских власти већ и између Црногораца и њима етнички истородног становништва, унутар турске и аустријске границе.

крвна освета се у новонасталим друштвеним условима, у Петрово доба, претворила у своју супротност и извор је нереда. Она подстиче племенски сепаратизам и битно слаби напоре државотворних снага за територијалном унификацијом Црне Горе и стварањем државе.

У радовима из наше правне историје недовољно се уочава да је сузбијање крвне освете једна од основних инспирација Петровог законика. Борба против крвне освете, као зла које изазива вишестрано штетне посљедице, у те мељу је како начелних тако и појединачних одредби Законика. Као најизразитији вид родовско племенског наслеђа и израз сукоба "старих" и "нових" односа у крилу црногорског друштва, рецидивни крвне освете прожимају све стране нагодног живота.

Крвна освета је манифестација самовласног прибављања права. Законитост и судска заштита права појединаца и друштвених колектива (кућне заједнице, братства, племена) је битна мотивација Петровог законика. Самовлашће код прибављања права изричито је забрањено. "Сваки, који има што искати, или дуг, или повраћу, или преузам или плиен, или коју штету и похару, или осталу малу или голему ствар, нека иште судом и разлогом да буде помирен, а сам да узима ништа без руке суда, ако ли не послуша који, биће подложен глоби и кастигу..." (чл. 16 Законика). Консеквентност Законика у сузбијању самовлашћа, као горућег проблема Петровог доба, наглашена је и у његовом члану 31: "Свако, којему би нападни чоек учинио коју малу или велику пакост и штету или преузимом и дерачином или другим самосилним и грабителством..." нека прикаже суду земаљскоме, а нека се сам своје воље не свети". "Бесуђу" и сукобима међусобно супротстављених родовско-племенских цјелина, самовољи и насиљу осионе "јачице" над обесправљеном "нејачицом", требало је одлучно супротставити суд и закон.

У условима племенске "анархије" влада лична и имовинска несигурност. То иде на штету безбједности промета и територијалне унификације Црне Горе који су битни услов за јачање државе. Опште превирање и несигурност карактеристика су друштва које је на прелазу из родовско-племенског у државно стање. Стога су заштита личности и њене имовине истакнути у Петровом законик у као правно добро првога реда које је предмет особите законске заштите. Крвна освета је најопипљивији напад на личну и имовинску сигурност и зато је запријеђена изузетно оштрим казним санкцијама.

Законик владике Петра I превазилази праксу обичајног права у погледу злочина чији је основ у крвној освети. Умјесто гоњења злочинца од стране оштећеног и његове друштвене групе, гоњење се преноси на државне органе. Задат је одлучан ударац приватној репресији^{58а}. Нема више имовинске компензације деликта. За убиство "без иједне кривице и нужде, него од силе и опачине..." "убица се не може "никаквим благом одкупити..." већ се има осудити на смрт, вјешањем, стријељањем или каменовањем (члан други Законика). Ако је убица недоступан државним органима јер је "у туђу земљу побјегао..."

58а. Појам приватне репресије у Петрово доба, а нарочито прије њега, има условно и релативно значење. Кад су трагови родовско-племенског устројства друштва још јако присутни у друштвеној пракси, интереси појединца идентификују се са интересима његовог друштвеног колектива. Појам приватног и јавног интереса још није оштро антагонистички изражен. У вријеме "бесуђа", лице које би било увријеђено или нападнуто није се никоме тужило. Све и када би то лице било противно томе да се кривац казни, скочило би његово братство и "... светило увријеђенога и против његовој вољи..." (*Црногорско кривично право*, попис из 1873, ПЗ, 11-12/1938, 215).

његова се имовина плијени и од ње половина иде оштећеном а друга половина припада за "глобу земаљску" (члан трећи). Такав убица који се уједно држи за земаљског непријатеља и крвника нема право "повратка на своју старину..." и његов положај је раван фактичком прогонству (чл. четврти). Гоњење за казнено дјело не застаријева.

Радикализам Петровог законика изражен је и код кажњавања саучесника. Рачунајући на живу традицију рођачке групе која штити злочинца, подстиче га на преступ и даје му склониште и имајући у виду чињеницу да је убица, често, само технички извршилац злочина који је намјерила његова братственичка група, Законик излаже саучеснике истовјетном казнено-правном третману који важи и за убицу. Ко подстрекава убицу, помаже му у вршењу злочина или га прикрива послје извршеног дјела, кажњава се једнако као и убица (чл. четврти). Ако би убица био недоступан властима, он се ставља ван закона и сваки Црногорац или Брђанин овлашћен је да га убије "једнако... колико и они којему је он брата убио..." (члан пети). У овом пропису учињена је евидентно концесија обичајно-правној пракси. Брату убијеног не спори се право да убије злочинца.

У развијеном родовско-племенском друштву друштвена група покрива преступе својих припадника и иступа у име њих, било као носилац права на крвну освету или права на имовинску компензацију деликта кад би се појавила као оштећена страна. Петров законик, у принципу истиче индивидуалну одговорност за почињени преступ. Казна за злочин уперена је против појединца а не против његове друштвене групе. Законске одредбе игноришу колективну одговорност групе за поступке њених чланова. За злочин одговара његов извршилац "а прави да не може мјесто кривца платити" (члан пети). Тек код особито тешких престапа који задиру у егзистенцијалне интересе црногорског друштва, а као особито ефикасно и прикладно средство за заштиту тих интереса, задржана је колективна одговорност кривца и његове друштвене групе. Казна за издају земље погађа не само кривца већ и "његов дом" (члан други Законика).

Петров законик је, у примитивном облику изражени кодекс приватне својине. У основици Законика је заштита власника од невластника. Приватна својина подигнута је у њему на степен основног јавног добра које је под посебном заштитом закона. Заштита рецидива колективних облика својине је подредна. Покрађа, као тежи напад на приватну својину, сврстана је у најтежа казнена дјела. Код сузбијања лупештине Петров законик комбинује приватну и јавну репресију. Убије ли неко или рани лупежа који је затечен на дјелу односно у крађи, не сноси одговорност (чл. 13 Законика).⁵⁹ Тежиште је ипак на јавној репресији, односно репресији коју врше државни органи. Ко украде туђег коња или вола тај се прогони "једнако како и убица који самосилно без сваке кривице чловјека убије..." (члан 17 Законика). Ко се по други пут ухвати у крађи, ситне стоке — брава суди се такође као за "самовољно убиство (чл. 17). Главна заштитна вриједност у прописима о крађи је стока која је основно

59. Одређење чл. 13 Петровог законика да је лупежа, затеченог у крађи, слободно убити, у ствари је на степен закона подигнута норма обичајног права да убица не дугује крв, нити је под осветом ако на тору убије ноћног краљивца (И. Јелић: *Крвна освета и умир у Црној Гори и Сјеверној Албанији*. Београд, 1926, 39). Ипак та норма је доцнијег датума. У доба "бесуђа" когод би убио лупежа затеченог у крађи, одговарао би као да је убио поштена човјека, што претпоставља објективизацију казнене одговорности (*Црн. крив. право...* ПЗ, 11-12/1938, 225, 226).

оруђе за рад, основни тржишни артикал и једно од најважнијих средстава за прехрану становништва у сточарско-земљорадничкој земљи, каква је била Црна Гора у Петрово доба.

Особито занимање Петровог законика за лупештину и чињеница да су покрађе у Законнику подигнуте на степен тешких казних дјела свједоче да су напади на приватну својину у Црној Гори, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека, били горући проблем. Лупештине изазивају личну и имовинску несигурност појединаца и друштвених група и извор су крвне освете и крвопролића. Као потврда свих ових околности је и формулација члана 17 Петровог законика: лупежи су се у Црној Гори намножили да се више "трпјети и подносити не могу..." "А у почетку истог прописа утврђује се "да највише зла и крвопролића у нашој земљи с лупежах бива..." Масовне покрађе у Петрово доба производ су распада колективних облика живота, раслојавања становништва на ужи слој имућних и већину сиромашних којима недостаје егзистенцијални минимум. У свијести људи, оптерећених рецидивима колективизма, приватна својина се још није потпуно уобличила и чврсто дефинисала. Оптерећен колективном свијешћу, "племенски" човјек се тешко мирио са грубом стварношћу преласка некад заједничке имовине у приватну својину.

У борби против лупежа требало је претходно искоријенити схватање о легитимности крађе, ако је ова почињена у туђим племенима или на подручју сусједних турских и аустријских земаља. Онај који краде у своме братству или племену држи се за лупежа и презире се. Међутим, пљачкашки упади Црногораца у сусједне турске и аустријске земље и покрађа иноплеменика сматрани су допуштеним обичајем, чак и врлином и пробом мушке басташности. Као уништавање имовине противника покрађа слаби његову општу борбену моћ. Краде се не само због користи већ и из освете. Пљенидба већих стада стоке, покрађа сијена и инвентара противника, упади у торове и домове иноплеменика и уништавање њихове имовине, сукоби око својине на планинама и комуналним испашама у позадини су сталних међусобних сукоба црногорских племена те и сукоба ових племена са становништвом у пограничном подручју Црне Горе, Турске и Аустрије. Пљачкашки упади Црногораца у Турску и њихови сукоби са Турцима мотивисани су и тежњом за слабљењем отпорне моћи турског непријатеља и освајањем околних плодних равница и градова. Јунак је ко украде у непријатељској земљи. Пљачкашки упади Црногораца у сусједне земље су мјерило вриједности Црногораца и њиховог угледа у друштву. За доба племенског сепаратизма држи се за јунака ко украде у туђем братству и племену.

Схватање о легитимности крађе ослања се на општу заосталост и сиромаштво црногорског друштва. Пљачке и пљенови су, нарочито у доба гладних и неродних година, важна допуна средстава за живот. Није лупеж кога нужда сили да краде ради одржавања голе егзистенције чланова своје породице. Пљачкашки упади Црногораца у сусједне турске и аустријске земље одржавали су баланс између оскудних производних могућности Црне Горе и потреба за прехраном њеног становништва.

Петров законик је одлучно против схватања о легитимности крађе, без обзира на чију штету је крађа извршена. За лупежа се држи не само ко краде у своме племену и братству већ и ко покраде иноплеменика. Без обзира на мје-

сто гдје је извршена, било то у Црној Гори или Брдима, покрађа је запријеђена истовјетним знамама. А покрађе извршене на турској територији и у Приморју под Аустријом, Законик је квалификовао двојако.

Без размјене са Боком и без правног промета са њом^{59a} Црна Гора не може опстати. Та међузависност и органска повезаност Црне Горе и Приморја изричито је наглашена у члану 18 Петровог законика: везе Црногораца са Приморцима приносе ”на обоје стране взаимну корист и срећу...” и стога међу њима треба одржати ”мир и тишину сусједску...” Пљачкашки походи Црногораца у Боку, узајамна нетрпељивост и сукоби између њих и Бокеља, наносе обострано велику штету. Прекидају се везе, приступ Црногорцима на приморске пазаре је отежан. У робно-новчаном промету Бока не може опстати без ослонаца на своје црногорско залеђе. Недолични поступци и насиља Црногораца у Приморју легитимишу Црну Гору као земљу нереди^{59b} и отежавају њено повезивање са образованим свијетом.

Стога је Законик владике Петра I одлучно устао против ”самовољства” и освета које Црногорци чине у Приморју. Црногорац који би чинио смутњу

59a. За међусобне утицаје у правном саобраћају између Црне Горе и Боке карактеристично је насљедно право. У Боки је, током XIX вијека, на снази аустријски *Општи грађански законик*, који је женску дјецу, код конкурисања у насљедовању очинства, изједначио са мушком (АСРЦГ, 1889, 55, акт аустријске легације на Цетињу Мин. иностр. дјела у Цетињу, бр. 891 од 26. јуна 1889. год.). Тако би жене из Боке које су улате у Црну Гору, по закону, примиле од очинства, ако се тога права не одрекну, исти дио као и браћа им. У обратном случају за дјевојку која се уда у Боку а из Црне Горе је, примјенило би се, код расправљања њеног очинства, црногорско насљедно право са првенством мушке лозе пред женском, првенством мушких потомака у истом кољену пред женским. У сукобу ова два права, с обзиром на етничку истородност Црногораца и Бокеља, црногорско насљедно право је отпорније. На бокешком селу (град у Боки је више по утицајем насљедног права својственог развијеној приватној својини) држе се црногорског обичајног насљедног права као свога домовинског права (*il costume della patria loro*). Одива ће се, обично, одрећи свога права на очинство у корист браће, иако јој је то право законом зајемчено. С друге стране, утицај аустријског законодавства из Боке у правцу насљедно-правне еманципације жене у првим црногорским законима је очигледан. Законик владике Петра I и Данилов законик, с једне стране су под снажним утицајем правних прилика у Боки а с друге служе Бокељима као узор за расправљање насљедно-правних и уопште правних односа.

59b. Са каквим је рђавим насљедом у односима између Црногораца и Бокеља, морао да рачуна владика Петар I, приликом формулисања чл. 18 свога Законика показује изворна документација. Између Црногораца и Приморцаца пламти крвна освета. Узајамне крађе, пљачке и присвајање туђе имовине су редовна појава (извјештај С. Враћена од 2. јула 1754.-СКА, *Споменик* LXXII, други разред 56, Бгд 1931, 6). Према извјештајима млетачких поглавара између Црногораца и Бокеља је стално ратно стање. Немире између њих подстичу, из политичких разлога, и црногорске владике. Црногорци отимају жене и дјевојке Бокељима и за њих траже откуп. У првој половини јула 1754, Јово Б. Паладиновић из Луштице у Боки, жали се провидуру Гриманију да су му Перо Перошевић и Перо Пешкан из Цуца украли кћер Јелу, продали је Турцима а ови је препродали тако да је с грдном муком успио да је искупи. И поред извршених умира, Црногорци пљачкају приморска села (информација С. Враћена од 2.VII 1754. *Архив за арбанашку старину*, Приштина, 1969, IV, св. 1, 64-69). И владика Данило жали се на затриване односе између Црногораца и Бокеља па каже да ”Црногорце и Паштровиће не би Јован Златоусти у праву регули обрнуо...” Неразумни народ не слуша Божје заповијести а он владика нема војске и оружја да би завео мир. Главари подстичу освету а народ се позлио ”све от нестиме и от глобах и неправедна суда...” У земљи је глад. Царују преступи: прељуба, среброљубље, грабеж и крвопролиће. Свештенство је утонуло у преступе. Поп Богдан је коловођа лупежа и пљачка сиромаша. Нејачему од јачег нема стана ни живота. У Котор се бешчасте попови. Владика савјетује Паштровиће да се умире са Цетинјанима па ће и он помоћи клетвом и одлучењем криваца од цркве. Дипломатски апелује на наклоност и тражи помоћ у смиревању ”крајина” од млетачких власти јер је Црна Гора ”само једна тврда мурја (белем-ПС) свему статусу држави-ПС) преведрога принципа (Ј. Миловић; *Владика Данило у свјетлости досад непознатих писама*, ИЗ, Цетиње, 4-12/1952, 334-335).

Да се стање у односима између Црногораца и Бокеља није одлучно измијенило ни у доба владике Петра I потврђују изводи из његових посланица. Поводом убиства ”два цесарска солдата” од стране Ожеговичана, владика пише Катунјанима 17. јуна 1818. да због тога срамотног дјела неће зли глас поћи на Ожеговичане, за које нико не зна, већ на читав народ црногорски да га свако држи ”за народ варварски, безбожни, безакони и бездушни, који нити има поштења, ни чловјечества, него сама срамотна, хајдучка, лупешка и разбојничка дјела” (*Посланице...*, 112, 113).

са Приморцима и са њима не би одржавао "мир и тишину сусједску" подложен је "кастигу". За крађе и освете које би извршио у Приморју казнено је одговоран као да је ова дјела починио у Црној Гори. Све што Црногорац има искати од Приморца и обратно нека "иште по путу суда..." (члан 17 и 18 Законика). Самовлашће код прибављања права недопуштено је.

Другачији је однос према турским сусједима. Премда су пљачке и упади Црногораца на турску територију, у Петрово доба, масовнији размјера о њима нема помена у Законнику. Због потреба ослободилачке борбе против Турске која је створила масовну психологију мржње према Турцима, посебно с обзиром на изражене потребе Црногораца за прехраном, у црногорском друштву нијесу били сазрели услови за забрану пљачке у турској држави. Петров законик није имао реалну основу да би пљачке и "самовољства", почињене на турској територији, супротно до тада важећој представи о њиховој легитимности, подигао на степен законом забрањене радње. Тек средином XIX вијека, напоредо са општим уређењем односа између Црне Горе и сусједних јој држава пљачкање турских поданика у доба мира, постало је казнено дјело (чл. 26 Даниловог законика).^{59c}

За друштво које је на прелазу из родовско-племенског у државно стање, какво је било црногорско друштво крајем XVIII и почетком XIX вијека, карактеристична је несталност и нестабилност друштвених односа. Старе установе су у распаду, нове установе које би биле заштићене ефективном државном санкцијом су тек у настајању. Ти друштвени процеси одлучно утичу и на судбину брака. У условима родовско-племенске кохезије друштвених група (кућне заједнице, братства, племена), стабилност брака и положај супружника зависе од снаге друштвене групе којој један и други брачник припадају. Тамо гдје је женин род "јачица",⁶⁰ њен положај је стабилнији. Потенцијална могућност реакције од стране њеног рода, због злоставе његове одиве, држи поступке мужа и његове друштвене групе на разумној и друштвено оправданој мјери. Са јачањем државе, брак престаје бити "приватни" посао друштвених група, које се путем брачних веза својих припадника међусобно орођавају, и постаје јавно-правни посао чија је заштита ствар државних органа.

У тако узбурканој друштвеној пракси, гдје ништа није стално, гдје су све установе на прелазу из нижег у виши облик друштвеног организовања, појаве типичне за брак су: "нереди" у браку, лака раскидљивост брачне везе, отмице дјевојака и жена поред живих мужева, подмитљивост свештенства,

59c. Ипак, схватање о Турчину као ваздашњем нарпријатељу тако је укоријењено код обичног народа, да се убиства и пљачке Турака држе за легитиман и допуштен посао. Такво схватање народа чинило је озбиљан отпор напорима црногорске државе за нормализацијом односа са сусједима. У изворној грађи из друге половине XIX вијека налази се на податке да је неки Мирко Д. убио три Турчина "само зато што су били Турци", што се тада, у условима нормалнијих односа између Црне Горе и Турске, узима за злочин. Подлежући народном схватању о Турцима (иако то у одлуци није речено) а имајући у виду раније добро владање убице према "Књазу и Господару", Сенат га је за три убиства "без нужде", осудио само на 6 година тамнице (*Заниси*, XIII-1935, 325).

60. Појам "јачице" детерминисан је са више елемената. То су многобројна братства или задруге чији се људи одликују јунаштом и памећу. У дошњије вријеме, осим ова три елемента (многобројности братства или задруге, јунаштва и памети њихових људи) у "јачицу" иде и богатство "али је то било више у новије вријеме и то у Катунској нахији, која је ближа Боке, гдје људи и нејунаци, али паметнији, преотеше мах у цело-ме племену..." (Разреди и слојеви народа у Црној Гори, Богишићеве белешке из 1873. год. *Заниси*, XXI, 1939, 76).

склапање бракова међу малољетницима и ближим сродницима.⁶¹ Попови вјенчавају кума са кумом, тетку и сестрића, економски емигранти и бахати главари напуштају жене без разлога. Са женом се поступа као са ствари која је купљена, дјевојка вјереница се препроси.⁶² Како је и даље у друштвеној свијести превалентно схватање да се брак више тиче односа братственичко-племенских група којим брачници припадају а мање односа њих самих, то преступи против брака и полног морала доводе до сукоба и крвопролића међу овим групама.

Очигледна тежња творца Петровог законика да среде стање у браку и да брак саобразе канонима православне цркве сударила се са општом религиозном неписменошћу Црногораца и примитивизмом њиховог свештенства. Иако, по свједочењу страних путописаца, имају много цркава, Црногорци нијесу побожни. Хришћански "закон" међу њима "тешко је потонуо". Држе се народне религије и празновјерица са паганском садржином које су заодјенуте у хришћанско рухо. О канонима православља једва да су нешто чули. Полуписмени и подмитљиви попови носиоци су анархије у браку и стога су стално изложени оштрој осуди од стране владике Петра I. Њих је, као друге главаре, зеленаше и трговце, захватила општа похлепа за богаћењем.⁶³

С обзиром да је стање у браку извор нереди и опште несигурности, то је и став Петровог законика у односу на преступе против брака изузетно оштар. За отмицу жене поред живог мужа или за отмицу дјевојке, отмицар је изједначен са грабителем туђе дјецe и кажњава се као за убиство. Он се прогони из земље а имовина му се плијени (члан 11 Законика). Свештеник који вјенча човјека са туђом женом или са дјевојком уграбљеном на силу, бива лишен свештеничког чина и прогони се из земље "безчаштно како беззаконик и проклети хулитељ закона Божија..." (члан 11 и 12 Законика).⁶⁴ По тексту Законика дало би се закључити да се за отмицу, у Петрово доба, држи и привидна отмица, односно кад дјевојка пристане на отмицу и добре воље пође за момком, али јој

61. На лоше стање међу свештеником и подмитљивост попова указао је владика Петар I, у својој посланици Ришњанима од 25. априла 180 . Свештеници трују и погане народ "такви окајани попови лупешки у туђе инорије безаконо вјенчавају и састављају братучеда са братучедом, дјевера са снахом и по двије сестре за два братучеда и по двије братучеде за два рођена брата и тому подобно, да у безакоњу до смрти живе..." (Посланице..., 75). Такве попове владика је лишавао чине и, под "жестоким проклетством", апеловао на народ да се од њих уклања као од "хулитеља вјере и закона христијанскога..." (Посланице..., 180, 181).
62. О анархији у брачним односима у доба Петра I, свједочи и писмо попа Мила и попа Гаша, упућено владици 22. II 1982. г. Они се жале владици да им Глуходољани законите жене и вјеренице отимају и да им тада наиме откупа траже за њих новац, као да их Лимљани од њих купују а то чине стога што их је много а њих Лимљана мало (ПЗ, 3-4/1838, 52). Хаотично стање у браку изазива међубратственичке сукобе и покоље јер се брак држи, прије свега, као посао који се тиче ширих друштвених група. "Прије но што ће родитељи дјевојачки обрећи дјевојку, мора да питају све браство свое, да ли ће је дати. Сваки братственик има ту гласа и дијела", пише В. М. Г. Медаковић (*Живот и обичаји Црногораца*, Н. Сад, 1860, 38).
63. Да се стање међу свештенством битно није измијенило ни послје доношења Петровог законика, потврђују *Закони отачаства* од 1833. год. (у науци је спорно да ли ови закони имају вриједност пуноважног закона или су само пројекат закона). У тач. 16 *Закона отачаства* констатује се: "Познато е, /да/ у Церну Гору и Бердима, наш православни хришћански закон тешко е упануо, да народ не иде у цркву слушати божу службу нити да се бугу моли... а овоме су свему злу узрок попови кои не иду по кућама свое инорие и не проповиједају своиема хришћјанима закон божи..." (ПЗ 5-6/1938, 92).
64. Прогонство из земље, као казнена мјера, својствено је људским заједницама на нижем нивоу друштвеног организовања. Дуже се задржала код словенских народа због њиховог успореног друштвеног развитка. Та казна је укоријењена у свијести народа. Код старих народа она се држи за најтежу казну. У државама старог вијека, лице које је осуђено на прогонство из земље, кид се култом домаћих богова и бива изопштено из религијске и друштвене заједнице (Ф. де Куланж: *Државе старог века*, Београд, 1895, 244, 245). Слично значење казни прогонством из земље придају и заосталији народи у новије доба. У Дагестану, древна ка-

недостаје пристанак њених родитеља, односно пристанак близике (или ближике), по очевој лози, ако родитеља нема. Чврсте споне још увијек везују личност за друштвени колектив, поготову ако је та личност жена. Сама чињеница да је интерес за отмицу у Петровом закону особито наглашен наводи на помисао да је ова појава важан друштвени проблем у његово доба.⁶⁵

За преступе против брака Законик владике Петра I не помиње казну каменовањем. Међутим, у обичајно-правној пракси, традицији и фолклору жив

зна прогонством из друштва сматра се за особито тешку казну. Каже се: "Ко није са аулом тај је покојник и без могиле је", што ће рећи да прогнани има статус умрлог лица и без гроба је (А. С. Омаров: *Памјатници обичнога права Дагестана*, XVI-XVII в., Москва ("Наука"/, 1964, 9). У сјеверној Албанији, казна прогонством из земље бешчасти кривца. Та казна је, обично, у комбинацији са другим врстама казне. За убиство "без нужде" у примјени су ове казнене мјере: 1. пљачка и грабеж имовине кривца; 2. прогонство из друштва за свагда или на рок од три године; 3. новчана глоба и 4. смртна казна. Некад се све ове врсте казни примјене једновремено (Ј. В. Иванова; *Северна Албанија*, в. XIX-начеле XX в., "Наука", Москва, 1973, 163).

Казна прогонством из земље, узаконена у Петровом закону, је на степен закона подигнута норма обичајног права. У вријеме појаве *Законика*, ново-настајући органи јавне власти и племенски главари излагали су прогонству из земље и "разгрому", односно уништењу и заплени имовине убице, изазиваче нереда и друге непријатеље општега мира и "слоге народне". Овакве мјере против преступника потврђиване су на општим зборовима црногорских главара и тако стицале опште обавезну снагу. Примјена ових мјера у зависности је од ефикасности државне власти. Уколико та власт више јача а отпор њених противника бива слабији, утолико је казна прогонством из земље ређа и све више чезне из праксе; смртна казна и тамница су више уобичајене.

На казну прогонством из земље најчешће се осуђују убице, преступници против брака и полног морала, лупежи односно лица која су починила преступе из чл. 2, 3, 4, 11, 12, 17 Петровог законика. За доба књажевине у Црној Гори, из земље се прогоне "отврднути" злочинци, нападачи на личност књаза, ванбрачни преступници (АП, исписи из БАЦ, XVI, 24, додатак под тач. 23, стр. 3; ЦИ, 239). Заједно са преступником обично се прогони и његова породица. Кривцима осуђеним на прогонство из земље пљени се и уништава имовина. Куће им се разоре да их више нема у Црној Гори и да на њиховом мјесту "не буде никада никакве грађевине докле буде Црне Горе" (ЦИ, 97). Све што те куће имају од имовине даје се народу да "изије и попије" (ЦИ, 204). У доба владике Петра I и владике Петра II, казну прогонством из земље извршавали су Кулук и гвардија. Књаз Данило није допуштао ту казну. Смијенили су је казна тамницом и казна тољагањем која је била омрзнута и није је било у обичају (П. Ровински: *Op. cit.*, 124, 125).

У Петрово доба казна прогонством из земље држи се тешком, тежом и од саме смрти. Та врста казне повлачи морално-етичке, имовинске и непосредне казнене последице. Кривца се екстерминира из своје друштвене групе, без које, у условима затворене-аутархичне привреде, не може опстати. Он се лишава свих веза које га везују за ужу и ширу заједницу. Краће речено, осуђује се да "више Црногорац не буде" (ЦИ, 149).

Прогонству из друштва, нарочито у раније доба, претходи јуриш на кућу кривца и "разграбљеније" његове имовине. Кућа — дом је збориште, средиште окупљања и договора домаће чељеди. Она је симбол континуитета рода и крвне везе која најјаче повезује људе. У средишту куће је особито живи култ предака. Преко ње се потомак повезује са претком и са својом широм друштвеном групом. Кућа је, дакле, привредна, духовна, религиозна, морално-етичка заједница њених чланова. Уништити некоме кућу исто је што и разорити његову моралну и физичку личност. Чупају му се друштвени коријени и онемогућава даљи живот у средини у којој живи. Стога се лицу, које се прогони из друштва, симболично пресијече кућно "сљеде", ископа се дом "до полументе" (темеља-П. С.), ускрати му се приступ на јавним зборовима и одузму сва звања. Што се његових "племеника" тиче, физичка и морална личност кривца је мртва (В. П. Стојановић; *Прогонство из земље као мјера одмазде...* ГЕМ, IX књ. — 1976, 5-32).

65. У анкети о правним обичајима, из 1873, год., Богишићев извјештај вели да је отмица раније често бивало и да је поп отмичаре некажњено вјенчавао, не питајући, код тога, невесту за њену вољу (АП, исписи из БАЦ, ф. 236, *црковни одношаји* XVI, 15/42, стр. 35). За успјех у отмици одлучно значење има снага братства коме отмичар и отета жена припадају. Снажније батство тешко ће допустити да се његова одива уграби. Отмице су поводи за крвава разрачунавања између братства отмичара и братства отете, жене.

Отмице жена муте односе, не само у Црној гори, већ и односе између ње и сусједних брдских и албанских племена. Кад би се односи између Црне Горе и Турске погоршали, на турске пазаре (Спуж, Подгорицу) пуштене су само жене — Црногорке. Тамо је чешће долазило до њихове отмице и њиховог присилног турчења, што је бивало повод за обрачуне између пограничних турака и Црногораца. Тих појава има чак и у другој половини XIX вијека (АСРЦГ, *Сенат* 1875, нар. и расп., 1-705, и^о-75). За вријеме ратних похода на Црну Гору, Турци уништавају имовину Црногораца отимају им жене. Приликом похаре Васојевића 60-тих година XIX в., турска војска је отимала жене и дјевојке-хришћанке и продавала их на пијацама у Пла-

је спомен на ову казну као санкцију за напад на брак и повреду полног морала.⁶⁶

Нереди и кавге које Црногорци и Брђани учине пред црквом и на пазарима имају вишеструко штетне последице. Тим нередима "црква Божија наводи се поругана и обесчасћена..." Њен углед као основног морално-политичког средишта је унижен. Пазари "служе за корист народа..." Они су услов робно-новчане размјене и без њих се опстати не може. Цркве и пазари су на-

ву и Гусињу (Д. Вујовић; *Молба доњих Васојевића...*, ИЗ 2 (1963, 307). На помисао да су отмице од стране Турака, у Петрово доба, биле доста изражена појава потврђује и његова посланица Бјелопавлићима од 4. XII 1927. Опомињући Бјелопавлиће на муке које су њихови "родитељи и прародитељи..." подносили од Турака, владици истиче да Турци више "не грабе ваше жене иза живијех мужевах и дјевојке вјерене и невјерене на срамоту" (*Посланице...* 202). Одбојност Црногораца према свему турском чини да ће се Црногорац веома ријетко оженили макар и са покрштеном Туркињом. Стога су отмице турских жена и дјевојка од стране Црногораца ријетке и изузетне. И у односима између Црногораца и Албанаца, предмет отмице, у правилу, су Црногорке. Црногорац неће угрбити Албанку.

До отмице жена долази не само ради склапања брака са њима већ и ради њиховог откупа и продаје. Турци су отимали Црногорке и за њих тражили откуп или их продавали неком трећем (М. Драговић; *Историја Црне Горе I*, Београд 1935, 26-38). По изворним подацима, Црногорци су, у XVIII в., отимали дубровачке дјевојке и, као робље, продавали их Турцима у Никшић (Б. Пејовић; *Усељавања Црногораца у XIX в.*, Титоград, 1962, 31, 32).

Отмица угрожава вишеструка правна добра. То је напад на личну слободу и општу сигурност, преступ је против јавног морала, брака и породице. Државни органи у Петрово доба ће сврстати отмицу међу најтежа казнена дјела и, у погледу казне, изједначити је са убиством. Отмица је извор нереди у самој Црној Гори и коначна је њених напора за стварањем државе. Стога је у Петровом законнику ова појава подигнута на ниво јавног престапа. Гоњење отмицара није више "приватна" ствар отмицара и отете жене већ се ово гоњење врши у јавном интересу, од стране државних органа.

Одредба члана 11 Петровог законика тумачи отмицу екстензивно. По тексту овога прописа може се закључити да отмицу чини не само лице које отме дјевојку, уз употребу силе, озбиљне пријетње и заблуде, већ и лице које би узело дјевојку, без питања или сагласности њених родитеља, па макар дјевојка пристала да добре воље пође за момком. Отмица је и грабљење жене поред живог мужа, па било то уз њен пристанак или без њеног пристанка. Пропис, дакле, инкриминише како бруталну отмицу која игнорише вољу дјевојке, тако и привидну отмицу гдје је воља дјевојке да пође за момком изражена, али њеној вољи недостаје допунски услов, односно сагласност на брак од стране њених родитеља или близике — по оцу, ако родитеља нема. Недостатак такве сагласности значи недостатак сагласности братства дјевојке чији је интерес отмицом повријеђен. Односом према отмици Петров законик изражава још јако пристуну везаност личности за друштвени колектив.

Напоредо са општим раслојавањем црногорског друштва средином XIX вијека, појединац се све више еманципује од друштвеног колектива па је и лични субјективитет жена потпунији. Воља дјевојке је све више одлучан елемент за брак. Она се пита за кога ће поћи. Сагласност њених родитеља на брак није средином XIX вијека конститутивни услов за ваљани брак, како би било по чл. 11 Петровог законика. У Даниловом законнику (чл. 69 и 70) као отмица инкриминисана је само брутална отмица односно грабљење дјевојке без њеног пристанка и отимање туђе жене, код живог мужа, па било то и са жениним пристанком. Но, за разлику од Петровог законика, Данилов законик у чл. 70 искључује кажњивост за привидну отмицу, односно за "отмицу" која је изведена уз пристанак дјевојке, али без пристанка њених родитеља. Брак закључен на тај начин је тврд и законит. Да би се ујемчила права воља дјевојке, приликом ступања у брак, у чл. 68 Даниловог законика, установљен је предбрачни испит.

Жена је, у Црној Гори, у другој половини XIX вијека, стекла "више слободу..." В. Богишић". *Зборник правних обичаја у јужних Словена*, Загреб 1874, 154). Раније су родитељи давали дјевојку коме су хтјели а сада је удају тамо гдје је њој воља. Утицај родитеља на вољу дјевојке је од морално-савјетодавног значења. Лица која би дјевојку принудила на брак, па макар то били њени родитељи, кажњавања су затвором. Брак би, као незаконит, био поништен (АСРЦГ, Велики суд 1855, св. 57, акта 401-750, н° 484; В. П. Стојановић; *Лични субјективитет црногорске жене...* ИЗ, књ. XXXI, — 1974, 213-241).

66. Поријекло казни каменовањем је у дубокој прошлости Оријента. Та казна је позната код Грка, старих Германа, Јевреја. За њу зна и шеријатско право. Посредством Турака и Византије, који се баштине на духовном наслједству Библије и старих Јевреја, казна каменовањем ушла је у наше народне обичаје и својим застрашујућим дјеловањем била је особито ефикасна за сузбијање тешких престапа. Схватање о каменовању као библијској казни чува се у крилу цркве. Њиме се пријети, у првом реду, за преступе против цркве и њене имовине. У *Цетињском летопису* пријети се каменовањем свакоме ко би насрнуо на живот "пребјеглице" који је на утоку код цркве. Истом казном пријети се и за покрају цркве (*Записи*, 3/1929, 167). Примјена ове казне обично се везује за преступе чије је расправљање у надлежности цркве (повреда брака и

родна зборишта, гдје су могуће међусобне заваде и гдје "неразумни народ по својему самовољству нити једно нити друго пази него највише инате и прице и кавге... чине..." Кавге пред црквом и на пазарима блокирају промет, доводе до опште несигурности у земљи и извориште су крвне освете. Стога су поступци ове врсте инкриминисани као казнино дјело у члану 19 Петровог законика. Казне за ово дјело нијесу конкретне, неодређене су. Носиоци нерода пред црквом и на пазарима имају се "хватат и суду земаљскоме предат".

У члану 20 Законика владике Петра I узаконена је обавеза плаћања данка — пореза. Без плаћања пореза не могу се издржати "правитељство и судници и војска..." односно органи принуде који бране народ од непријатеља и од злих и opakих људи. Без тих органа немогуће је искоријенити крвну освету и самовлашће. Истим прописом плаћање пореза је разрезано по кућама. Свака кућа даје годишње у име пореза "парах илити динарах шездесет". Висина пореза није сразмјерна имовном стању обвезника већ се плаћа по кућама, независно од броја чланова куће и њеног имовног стања.

Плаћање пореза-данка атрибут је друштва које је у фази настанка државне организације. Та обавеза је страна "племенском" човјеку. Порез је налик на харач који је раја плаћала као симбол своје потчињености Турцима и стога је омрзнут код обичног народа. Против пореза је и један дио главарског слоја — "јачице" који настанком државе остаје без посебних погодности и губи власт над "нејачицом". Коријени отпора народа увођењу пореза су и у чињеници да пореска обавеза истом тежином погађа како сиромашне тако и имућније.

полног морала, сузбијање празноверца и сујевјерје. С обзиром на особито застрашујуће дејство ове врсте казне, државна власт је, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека, пријетила њеном примјеном и за друге, изразито тешке преступе (убиства, издају земље). По старијим изворима, каменовањем се пријети како мушком тако и женском преступнику. Ипак, у доцније доба, та казна се више везује за жене.

Каменовање симболише колективно народно суђење и израз је масовног изрицања правде. Тамо гдје је кривац познат, његово кажњавање каменовањем је вид колективне одмазде од стране шире друштвене групе (куће, братства, племена) чији је интерес повријеђен. Бацањем камена на кривца, по схватању масе, врши се заједнички предак и тако изриче виша-божанска правда. Стављањем у изглед ове казне кривцу, треба га учврстити у увјерењу да ће га за преступ, који је против битних интереса друштвеног колектива, стићи казна "и од Бога и од људи". Гакозване "проклете гомиле", у Црној Гори и Сјеверној Албанији, за које се претпоставља да потичу од каменовања грешника, опомињујуће дјелују на потенцијалног преступника.

Без обзира на чињеницу да је примјена казне каменовањем у друштвеној пракси једва запажена, ипак је неолдмјерено мишљење изнијето у Богишићевом попису црногорског кривичног права (1873) да се у Црној Гори "није нигда нашло" да би каменовали женску, "као што је бивало у другим државама" (ПЗ, 3-4/1939, 62). На трагове примјене ове казне наилази се у посланици владике Петра I, упућеној, 16. III 1795. год. Мокрињанима. Из ње произилази да је нека жена у селу обијеђена да је вјештица и као таква каменована. Довољно је да се о некој жени "проспе рђави глас" па да буде каменована (Ј. Миловић: Владика Данило у светлости досад непознатих писама, *Записи*, 4-12/1952, 348). Судском одлуком од 1855. године, Стане, кћер Јова Војводића, би осуђена на смрт због убиства свога мужа Рада Богдова. Суд је осудио на казну каменовањем с тим да се на њу камењем прво баце њих осмина и то четири са стране мужевљевог братства а остала четворица су братственици осуђене Стане (Ј. Јовановић: Законодавство у XVIII и у XIX в., *Архив* 3/1910, 186, 187). У опаскама о Даниловом законнику (*Записи* XX, 1938, 81) наводи се случај да је нека жена, која уби мужа палицом на спавању, каменована. Ипак, практична вриједност казне каменовањем је више у њеном застрашујућем дјеловању у односу на тешке преступнике а мање у њеној стварној примјени у пракси. Обузет тежњом за "европеизацијом" црногорског друштва, књаз Данило је против нападних обичаја који легитимишу Црну Гору као полудивљу и заосгалу земљу. Он је стога одлучно и против каменовања. В. Врчевић пише да је, на предлоге сенатора да се нека жена, која је нехотично убила свога мужа, осуди на каменовање, књаз оштро реговао: "Гроф'те се људи, каменовања, то је гадно и чути, а камо ли гледати; нећу ја тога више у моју земљу..." (*Записи* XXII-1939, 253; В. П. Стојановић: *Трагови казне каменовањем у Црној Гори*, Југ. ревија за кривично право, Београд, бр. 2/1976).

Државни органи су се са особитом упорношћу борили за примјену члана 20 Петровог законика. Порези и руска помоћ су основне ставке државних прихода у првој половини XIX вијека. Осим тога на питању отпора плаћању пореза мобилишу се противници стварања државе у Црној Гори и носиоци племенског сепаратизма. Стога је тај отпор, нарочито кад је инспирисан од стране појединих главара који у државној власти виде противника изнад себе и против себе, изједначен са издајом земље и непослушношћу органима јавне власти. Гдје год би отпор плаћању пореза, макар посредно, добио обиљежја побуне и противљења органима власти, његовим носиоцима изрицане су изузетно оштре казне (смртна казна, високе новчане глобе и прогонство из земље).⁶⁷

Мегдан, као траг некадашњег Божјег суда (*iudicium duelli*) инкриминиран је као казнено дјело како у Петровом тако и у Даниловом законнику. Мегдани се јављају у заосталим друштвима гдје су, у условима сурове борбе са природом и сталног ратног стања са непријатељем, физичка снага, лична храброст и вјештина од одлучног значења. Притиснут незнањем, обични народ мисли да Бог и божја правда неће допустити да у двобоју подлегне мегданција који је у праву.

Мегдан-двобој,⁶⁸ у доба првих црногорских закона, јавља се у свом посљедњем — изумирућем виду. Та установа је, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека, постала синоним нереда и самовлашћа. Она је изгубила своје класичне црте,⁶⁹ примитивизирала се и прилагодила се условима заостале средине у Црној Гори. Поводи за мегдане често су безначајне ствари које се тичу части и угледа учесника у двобоју. Иза мегданција стоје и групишу се њихове родовско-племенске групе које, за случај повреде правила мегдана или без тога, прискачу у помоћ својим једнобратственицима и једноплеменицима, што доводи до општијих сукоба, крвљења ширег обима и до ланчане крвене освете. Нађе се мегданција који неће само да дијеле јунаштво него "један и други кликују и купи војску, све што више може, па ето мејдана из пушака, доклен начине по толико носилах и закрве народ, да се њиова ђеца кољу..." (чл. 21 Петровог законика). Казна за мегданцију, у чл. 21 Законика, није конкретизована, али је мегдан као забрањена радња квалификован као особито

67. Са каквом је безобзирношћу сламан отпор купљењу пореза-данка види се из пресуде Врховног суда црногорског од 15. марта 1839. год. Овом пресудом осуђени су учесници побуне у Пиперима који се успротивили перјанцима и Гварлији, послатим од владике Петра II и Сената, да у Пиперима купе данак. Због отпора послатим органима у Пиперима је било мртвих и рањених. Стога кривци бише осуђени на високе новчане глобе и на затвор-хапс. И ко би ову одкуку поколебао, речено је на крају пресуде, "да му стана у нашу земљу нема, но да му траг ископамо" (ЦИ, 216).

68. Коријен термину мегдан је у турско-арапским правним изразима: мајдан, мегдан-ана м. (ар): већи празан простор у граду, трг, поље, двобој, дуел; мејданција, мегданција м. (ар. и тур): онај који мегдан дијели, који се бори (А. Шакаљић: *Турцизми у српско-хрватском језику*, Сарајево, 1966, 450, 454).

69. Мегдана је бивало како у Црној Гори тако и у Брдима. Они су средство за решење спорова не само међу појединцима, већ и између братстава и племена. Кад се деси спор о неком праву, мегданом се одлучује коме ће припасти то право. По традицији, двобојем ће се ријешити спорови између племена око комуналних испаша. Ко побједи у двобоју тога је и планина (В. М. Г. Мелаковић; *Живот и обичаји Црногораца...* 84-86; А. Јовићевић; *Малесија*, СЕЗ, књ. XXVII, Београд, 1923, 94, 95). Прелане каже да се мегданима могу расправити и спорови око жена. За кога ће поћи дјевојка, ако је више њих проси, одлучи се двобојем (М.Б. Рашовић; *Плеће Кучи*, Бгд, 1963, 99, 100). Мегдан је синоним опште ослободилачке борбе Црногораца против Турске. Њихов рат за ослобођење није друго до велики мегдан са турским завојевачем. И у том општем сукобу-мегдану вјерује се да је божја правда на страни Црногораца.

говорити и чинити престану...“ За prestupe protiv crkve prijeti se kaznama od strane božanskih transcendentálnih sila. Za obещашћивање crkve “сам Бог pošaje kaстиg на такови народ...” (чл. 19 Законика). Те казне су ефикасније и прикладније за заосталу црногорску средину у Петрово доба. У недостатку чврстих, свјетовних санкција и немоћи државних органа да такве санкције проведу у пракси, страх од божањства сили неуке људе на покорност овоземаљској власти.

Општа начела за уређење цркве која се тек назире у одредбама Петровог законика подробније су разрађена и дефинисана у Даниловом законнику. Дужности свештенства нормиране су у чл. 66 Законика: попови су дужни сваке недјеље у цркву ходити, цркву чисто држати, “правила свете цркве точно извршавати и народ... на добро поучавати, и свету вјеру у њима утврђивати“. Који свештеник не би тако поступао биће лишен свештеничког чина. Православна вјероисповијест подигнута је у Законнику на ниво државне религије. У Црној Гори нема друге вјере “до једине православне источне...” (чл. 92). Примјена канонског права православне цркве у брачним односима је обавезна. Остајући принципијелно код неразрешивости брака, Данилов законик изузетно допушта распуст брака, ако такав распуст због грешака мужа и жене “наша православна источна црква допушта“ (члан 67). За разлику од неодређености казне у Петровом законнику, Данилов законик је запријетио нередe пред црквом (једнако као и нередe на пазарима) сасвим одређеном конкретном казном. Који би Црногорац или Брђанин пред црквом смутње, свађе или друге непристојности чинио, глоби се са 25 талијера или се казни тамницом (чл. 86). Имовина цркве стављена је под особиту заштиту закона и зајемчена је њена неприкосновеност.

Објективизација казнене одговорности код класичне крвне освете (крв за крв, око за око, зуб за зуб) у основи је напуштена у Петровом законнику. Задржавајући неке рецидиве такве одговорности, Петров законик ставља у први план субјективизацију казнене одговорности. Макар у рудиментарном виду у њему се назире елементи установа модерног казног права (нехат и нужна одбрана код крвних деликата, убиство на мах).

За степен казнене одговорности није одлучујућа само посљедица казног дјела и њене размјере већ и субјективни однос извршиоца према дјелу и његовим посљедицама. Тако, који би Црногорац, оружјем, дрветом или каменом ударио и ранио кога “од силе и опачине“, дужан је да плати штету и глобу за нанијету повреду и то у двоструком износу (чл. 7 Петровог законика). Ако неко удари Црногорца ногом или камишем па ударени, пошто буде уда-

Стање у црногорској цркви и положај свештенства показују озбиљне трагове утицаја положаја цркве у српској средњевјековној држави. Тамо су закони сматрани саставним дијелом вјере и донијети су са вјером. Хришћанство уноси у српско патријархално друштво нови основ породице. Вјера се стара о браку и дјечи, тестаменту и наследству. Хришћанство, уопште, доноси више образовање. Са вјером долазе нова филозофија, нови поглед на свијет и нова морална начела. Вјера је од Бога, она проповијела једнакост и нове односе у браку. Закони су синоним вјере. Прве законе издали су свештеници. Попови су први књижевници, учитељи, писари, први законописци (С. Новаковић: *Законик Стефана Душана...*, Београд, 1898, VI-VIII, IX). Међутим, због изразито заосталих друштвених услова, традиција о положају цркве и свештенства у средњем вијеку, изразила се у Црној Гори у грубом, деформисаном виду. Па и поред своје “простоте“, црква у Црној Гори је једина и најмоћнија синтетичка организација, која, осим политичке и религиозне, врши просвјетну, каритативну и, као најмоћнији посједник свога доба, економску функцију. Црква је извор и утока свих, иако оскудних, извора сазнања. У рукама попова је монопол васпитања. Они су уједно учитељи, главари, судије и законзналци. Стога су први црногорски закон и црногорска држава, објективно, морали настати у идеолошком руху цетињске митрополије.

рен, убије нападача, за то не сноси одговорност, "колико ни за лупежа, који у крађу погине" (члан 8 Законика). Логика је прописана да убиство треба да уследи непосредно иза удара ногом или камишем односно у вријеме док је ударени још под утицајем раздражености и препасти изазване нападом. Иначе, ако постоји примјеран временски рок између удара и убиства, довољан да се ударени поврати у стање нормалног расуђивања, ослобођење од казнене одговорности за убиство, због удара ногом или камишем, не би се могло признати. Особита осјетљивост Црногораца на удар ногом или камишем је отуда што ударци ове врсте бесчасте и не приличе мушкарцу. Ногом или камишем ударају се жене и дјеца. Овакви ударци опомињу на ропство и покорност Турцима. Турци су рају ударили чибукком.

Деси ли се да се коме пушка омакне и "да нектећи чојка рани или убије... таково зло пристоји судом лијечити, колико се може боље учинити" (члан 9 Законика). Ако би ко убио "чојка напастника врху себе бранећи се... и то зло ваља судом лијечити као и оно нехотице учињено" (чл. 10). И у једном и у другом случају односно и код убиства из нехата и код нужне одбране, Петров законик не искључује казнену одговорност убице већ инсистира да се зло "судом лијечи" и то "колико се може боље". Петров законик овако привилегована убиства препушта пракси обичајно-правних судова и циља на умир завађених и на неко обештећење оштећене странке. Убица плати неки износ породици убијеног, између двије породице дође до узајамних кумстава и побратимстава и тако се дуг у крви изравна. Такав поступак је концесија објективној одговорности из доба класичне крвне освете. Макар неко убио "чојка напастника" у самоодбрани, заклињући нападача да се од њега прође и овај не отступи односно ако нападнути није могао на другачији начин отклонити смртну опасност по себе сем убиством нападача ипак, држећи се смисла чл. 10 Законика, ни ту нема основа за ослобођење убице од казнене одговорности, како је по развијеном европском праву. Подлежући рецидивима објективне одговорности Петров законик оставља да се и то зло "судом лијечи".

Малољетство и душевно обољење су основ за ослобођење од казнене одговорности. За покрађу из куће и изван куће нијесу одговорни "дјете лудо, које би што од дјетињске лудости учинило, али друго чељаде, које нема чисте свијести и памети" (чл. 14 Законика).

Од имовинско-правних уредби, којих је мало у Петровом законнику, средишно мјесто заузима одредба о праву прече куповине непокретне имовине (члан 15 Законика). Правом првокупа некретнина баве се Данилов законик и ОИЗ. На ову установу често се наилази у посебним прописима црногорске државне власти као и у судској пракси. Особито занимање за право првокупа у Црној Гори, током XIX вијека, излази из чињенице да је ова установа на раскршћу осталих друштвених установа и да она, боље него друге установе, изражава структуру црногорског друштва.

Право прече куповине некретнина условљено је аграрном структуром друштва и везано је за сеоске заједнице. То право је неспојиво са приватном својином у њеном апсолутном виду. Тамо гдје постоји право првокупа, приватна својина још није сасвим индивидуалисана нити је привилегија појединца. Својина на имовину је подијељена. Имовина која је њен предмет оптерећена је комплексом права у корист сродника и помеђаша. Та права су остатак њиховог ранијег — већег права на заједничко и неограничено посједовање и

коришћење ове имовине. Тамо гдје је непокретно добро оптерећено правом првокупа, својина и посјед на некретнинама нијесу разграничени и сасвим дефинисани.⁷¹

У Црној Гори непокретна имовина је основни извор средстава за живот. Ње има мало и тежња је да се задржи унутар родовско-територијалног колектива. Право првокупа ја вид контроле тога колектива над прометом његовог непокретног имовинског фонда.

71. Право прече куповине непокретне имовине иманентно је друштвеним заједницама које су на нижем нивоу свога развитка. То право је поуздано мјерило развитка земљишне својине код народа који су прошли при-близно сличан пут свога развитка. Право првокупа је траг првобитног колективног посједовања земље у породичним задругама и генсовима код старих народа (Германа, Хиндуса, Келта, Кинеза, Словена...) Тим правом се служе народи који се сврставају у друштвене заједнице на темељу крвног сродства. Прва села, код старих Словена, изгледа, су родовског поријекла. Мањи дио земље, онај на коме су кућа и привредне зграде, као и авлија и башта, били су у својини сваке од породица које чине село. Остало земљиште дијелили су се плодови заједничког рада, између појединих породица. Касније, појединим породицама додјелују се дјелови поља и ливада на обраду, уживање и привремено коришћење док право својине остаје код сеоске заједнице. Паша и шуме се не дијеле већ их и даље, као општи фонд, заједнички уживају све породице. Доцнијим развитком, периодична појела њива и ливада појединим породицама ишчежава. Породице постају власници земље коју су раније привремено уживале. Заједнички — општи посјед своди се на простор под шумом и пашњацима. Да би неко могао да користи општи посјед, услов је да има у посједу и приватни дио имовине. Право прече откупа земље, по основу сродства купца и продавца, један је од облика одбране и чувања непокретне имовине унутар родовског колектива коме су припадале (К. Кадлец: *Првобитно словенско право до X-ог века*, Београд 1924, 71-73).

Слично, као и код осталих "аграрних" народа, право првокупа је, како у Црној Гори, тако и у сјеверној Албанији, добро позната, дугом праксом угодана и обичајним правом освјештана установа. Основница родовских веза у Црној гори још живи, да је аграрна структура црногорског друштвеној пракси је у чињеници да су трагови извршена диференцијација између града и села и да су и први градови до којих је Црна Гора дошла у другој половини XIX вијека полу сељачка насеља (први становници-досељеници у ове градове баве се земљорадњом и имају највећа стада стоке). У свијести грађанина није тешко препознати дојучерашњег земљорадника и сточара. До које мјере "аграрни" менталитет притиска црногорско друштво и успорава његов развитак, потврђује и пресуда пленарне сједнице Великог суда у Подгорици, донијета чак тридесетих година XX вијека, по којој се важност одредби ОИЗ-а о праву прече куповине односи и на некретнине у варошима (одлука Великог суда у Подгорици бр. 521-VII, 1928-50 од 14.V 1928. г. ПЗ 1/1933 57.). Ретроспективно узето, мо же се мислити до које је мјере "аграрни" менталитет, у Петрово и Данилово доба, прожимао све поре друштвеног живота.

Правом првокупа непокретне имовине род се брани од свога распадања и чува родовску кохезију. То право, првобитно, садржи у себи не само обавезу продавца да своју имовину, прије продаје, прво помуди сроднику, већ и обавезу продавца родовског колектива да не допусти отуђење имовине изван свога рода. Земља и крв најјаче повезују људе и не заборављају се (Е. Cozzi; *Le tribù dell'alta Albania, Studime e tekste, Juridike no-1. Tirane*, 1943, 243). Братство ће учинити највеће жртве да имовина његовог припадника не пријеђе у туђе братство. Само ће отплатити имовину и задржати је за себе и тако спријечити "јабанца" да се инфилтрира у комунице-заједнички имовински фонд братства (Р. Вешовић: *Bacojevuhu*, 1935, 71).

Као субјекти права првокупа првобитно су друштвени колективи (кућна заједница, братство). У доцнијој фази, када су распад сложене породице-задруге и индивидуализање својине узели маха, пречекупац је, у правилу, појединац — приватни власник.

Право прече куповине непокретне имовине, као особито право у корист близике и мергинаша продавца, на удару је имућнијег друштвеног слоја и цркве. Како је посједовање приватне имовине (куће, окућња, баштине) услов за удио у искоришћавању богатих комуних испаша, то су сеоске газде и трговци за слободан промет непокретних добора и против права првокупа које ограничава тај промет. Куповином приватних имања они продире у туђа комунска пасишта и водопоје. За нестајање права првокупа посебан интерес има и црква. Један од основних прихода цркве су прилози у побожне сврхе. Са имовином која је под теретом туђе права, па било то и право првокупа, теже је располагати. У исправама старијег датума чешће се назире сукоби између близике дародавца, која на његово располагање. У исправама старијег датума чешће се једне, и цркве која се чврсто држи имовине уступљене јој за душу дародавца и његових предака, с друге стране. У исправама, је као предохрана против могућег посезања близике дародавца за имовином дарованом или завјештаном цркви, уобичајена одредба да за имовину приложу цркви нема право нико да приговори "ни син, ни племеник, ни други човјек..." (ЦИ, 1). Но, из бојазни од гријеха, отпор близике продавца, код повреде прва првокупа, знатно је слабијег интензитета кад је та повреда у интересу цркве него кад би, заобилажењем тога права, имовина била уступљена инобртственику и иноплеменуку.

Установа права првокупа стекла је правну физиономију у пракси обичајног права. Она је исцрпно дефинисана у члану 15 Петровог законика који пропис није друго до на степен закона подигнута норма обичајног права. Према овом пропису: који год би човјек хтио продавати "кућу или баштину или виноград или метех и дубраву, или остало своје недвижно имуће, нека најприје пита и понуди своју близику пред сједоцима, пак ако не би кћела близика купити нека понуди мергинаша, то јест раздијоника од баштине неби ли он ктио купити, тада слободно нека продаје кому може у своје село или у своје племе..." Пропис уједно налаже да се сачини "књига" — исправа пред три свједока о томе да су близика и мергинаши нуђени и да они добро, које се продаје, нијесу могли или нијесу хтјели купити. На исправи се имају потписати њен писац и свједоци. Ако су неписмени имају ставити крсте. Својим потписима писац исправе и свједоци јамче да је "продаја по закону учињена и подпуно плаћено". Без тога куповица "не може бити тврда". Одредба чл. 15 Петровог законика о праву првокупа нема повратно дејство. Пропис вреди за будуће купопродаје "а не за оне који су до сад куповали".

Субјекат права првокупа, у Петрово доба, негдје је кућна заједница као колектив, а негдје је то појединац. Осим близике, односно сродника по крви као пречекупац све више иступа мергинаш-сусјед а затим сељанин, односно лица која се са продавцем везују по територијалном основу. Изгледа да рођачки првокуп узмиче пред правом првокупа у корист мергинаша и сељана који су, у правилу, "јачица". То стање је привидно. Премда су родовске везе, у Петрово доба, битно ослабљене, оне су и даље примарне код стицања права на првокуп непокретне имовине. Груписања људи по територијалном основу у ствари су преобраћене родовске везе. Диобом кућне заједнице њени чланови, који су обично најближи крвни сродници, постају сусједи. Села су често братственичке цјелине или су скуп више братстава. Сељанин је што и братственик.

Сама чињеница да је пропис члана 15 Петровог законика наметнуо продавцу обавезу да о понуди за куповину имовине учињеној близики и мергинашу сачини исправу "пред три поштена чојека или сједока" свједочи да је право првокупа "изрођено" и да је нестало у своме класичном виду. Непокретна имовина је, у Петрово доба, увучена у вртлог релативно живог робно-новчаног промета и продаје се томе ко да већу цијену. Набацивањем веће цијене имућнији сељаци, сеоски газде и трговци сводили су право првокупа, у корист сиромашнијих сродника продавца, на голо право. И сам продавац има интерес да имовину прода за бољу цијену и под повољнијим условима. Њему је у интересу да се ослободи обавезе да имовину прода рођаку по цијени нижој од оне коју би дао странац. Стога продавац избјегава да са имовином, прије њене продаје странцу, понуди рођака или ту понуду чини фиктивно. Отпор близике отуђењу имовина изван рода, по познатим подацима, био је оштар.^{71a}

Одредбе члана 15 Петровог законика скоро текстуелно су принијете у чл. 45 и 46 Даниловог законика што значи да је установа права првокупа и у Данилово доба, средином XIX вијека, задржала пуну актуелност. На основу чиње-

71a. Оштрину тога отпора потврђују и изворне исправе. Кадгод би продавац отуђио имовину изван своје уже родбине, он ће, претпостављајући отпор те родбине, у исправи о купопродаји, јемчити купцу да му купљена имовина буде "за вијек и амин, да му буде без поговора, да је ужива како своју старину" (ЦИ, 140).

нице да у Петровом законнику нема помена о цијени коју је близика дужна платити продавцу за имовину прибављену по основу права првокупа може се основано закључити да Законик стоји код решења обичајно-правне праксе да купац, ако је сродник или мергинаш, има право да имовину плати по цијени нижој од тржишне и да ту цијену плати кад могне и у року што повољнијем за њега — купца. Злоупотребом права првокупа имућнији сродници продавца грабе, често и по багателној цијени, непокретну имовину својих осиромашених и презадужених једнобратственика. Некад је ”јачица“ голом силом приморавала ”нејачицу“ да јој имовину прода ”уз слабију цијену“. Са јачањем државе ово право јачега у грубом неприкривеном виду је сукраћено.⁷² Мјесто непосредном силом ”јачица“ долази до имовине својих сиромашних сродника посредно, односно путем купопродаја на које продавца сили нужда и потреба.

Обичајно-правна пракса да близика продавца непокретног добра, када се користи правом првокупа, плати имовину по цијени нижој од тржишне и под повољнијим условима плаћања била је, средином XIX вијека, превазиђена. У вртлог робно-новчаног промета увучене су све вриједности, битно је ослабљена родовска кохезија основана на крвној вези. Имовину добија ко за њу плати већу цијену. Реакција на то стање је пропис чл. 46 Даниловог законика који утврђује обавезу купца-близике и помеђаша продавца да имовину прибављену по основу права првокупа плате по цијени ”по којој се може и другоме продати“. Не сложе ли се купац и продавац у погледу цијене, тада би ”добри људи метали цијену“. Пропис члана 46 Законика знак је даљег ”изрођавања“ права првокупа у његовом класичном облику, знак потпунијег уобличавања приватне својине у правцу њеног апсолутног значења и даљи је ударац међусобној солидарности некадашњих ”племеника“.

У заосталијим, од тржних центара више изолованим крајевима Црне Горе и Брда, друштвена свијест се, под утицајем племенског начина мишљења, одбојно односила према одредби чл. 46 Даниловог законика. Сматрало се, све до скоро, ако не за правну оно за моралну обавезу, да се имовина, кад до њене продаје дође, уступи једнобратственику по цијени нешто нижој од тржишне и уз олакшане услове плаћања. Држи се за гријех допустити туђину да се увуче у братство продавца и тако допринијети слабљењу своје родовске групе која продавца, макар се одселио из братства, и даље држи за свога члана. Право је стога имовину оставити унутар родовске група продавца, па било то, с обзиром на нижу цијену, и на његову штету.

У доба распада задруга и дробљења колективних облика својине, похаре и пољска штета су се намножили и чести су избор сукоба и крвопролића. Диобе задруга и приватизирања колективног земљишта стварају изукрштане сусједске односе којима су иманентне пољске штете. Да су пољске штете горући проблем за црногорско друштво у XIX вијеку свједочи особито занимање како Петровог, тако и Даниловог законика за њих. Однос закона према штети зависан је од чињенице да ли је штета почињена намјерно или због нехата. Штета нанијета силом и намјерно тумачи се као самовлашће па се штетник има ”кастигат како злочинац супротивник тишине земаљске“ /чл. 30 Петровог законика/. Штета-похара ”жита“, сијена, винограда, бостана, зграде, разсадника...“ учињена ”неотице“ је изван казнене одговорности. Штетник је у обавези да оштећеном накнади стварну штету чији износ утврђују, путем

72. Ј. Ердџановић: *Кучи славне у Црној Гори* СЕЗ књ. VII, Београд 1907, 233, 234.

процјене, кнез и главари /чл. 30 Законика/.

Пропис члана 30 Петровог законика о накнади пољске штете-похаре, скоро дословно, пренијет је у чл. 83 Даниловог законика. Измјена је утолико што је чл. 30 Петровог законика на самом крају модификован тако што одређује да штетник који силом и намјерно почини штету-похару "буде кастигат како што четрдесет друго правило изговара". У томе облику је члан 30 Петровог законика пренијет у чл. 83 Даниловог законика који са својим чл. 42 чини органску цјелину. А основна интенција члана 42 Даниловог законика је да се самовлашће код намирења пољске штете сузбије. Ко убије коња, вола или које му драго живинче, затечено у штети, треба да накнади стварну штету власнику животиње и уз то глоби се са 10 талијера. Јер "самовољно не смије ни један судити, зато, што имаде суд..." /чл. 42/. За нехотице учињену штету, и по чл. 83 Даниловог законика, оштећеном припада накнада стварне штете, И у једном и у другом законнику двоји се казнена и грађанска одговорност код накнаде штете. Намјерно причињена штета има обиљежје деликта који подлијеже казненој одговорности. Казнена одговорност супсидијарно претпоставља право оштећеног да му буде надокнађена стварна штета. Нехотично нанијета штета исцрпљује се у накнади стварне штете.

За друштво које је у процесу стварања јавне власти, какво је било црногорско друштво крајем XVIII и на почетку XIX вијека, суд је установа од битног значења и персонификација је те власти. Судити је исто што и владати. Сваки главар је потенцијални судија. Судска власт конзумира управну и законодавну функцију. Стога је организацији судова, као посебних органа принуде, посвећено несразмјерно много простора у Петровом законнику. Од укупно 33 члана Законика на суд и судски поступак отпада више од једне трећине. У дуготрајној пракси, обичајно право изградило је гипки и свеобухватни судски поступак чији су основни принципи подигнути на ниво законских установа у чл. 22 Петровог законика. Премда још нијесу издиференциране једна од друге, кривична и грађанска процедура, у прописима овог законика, су подробно разрађене. Иако у рудиментарном виду, у њима се називу начела модерног судског поступка /усменост, непосредност, јавност, контрадикторност/. Да би се подигао углед и ауторитет суда код неугог "племеника", Законик је ову установу декларисао као установу божанског поријекла. Извор судске власти је у вољи божјој. Судови суде у "име Божје... из којег излази сваки праветни суд".⁷³ За издржавање судова предвиђена је, у правилу члана 20 Законика, општа обавеза плаћања пореза.

По подацима из изворне грађе, судство, у Петрово доба, и прије њега, није чврсто издвојени орган принуде. Суђење је привилегија главара, угледних и имућних сељана. Као органи родовско-племенских и територијално организованих друштвених група, судови суде повремено и по потреби. Уз своје основно занимање (сточарство, земљорадњу, трговину) судије завршавају "земалске после" као "судци и управитељи" и за те послове иду код народа на трпезе, примају дарове и глобу од странака у спору. Суђење "по миту и хајтару" није било ријетка појава. Суди се "по души", односно по нормама обичајног права.

73. Пресуда у спору око убиства Војина Шћепанова из Милијевића. Спор је пресудио изабрани суд од 24 кмета. "Сетенија" је учињена "пред богом и свакијем правијем судом..." и донијета је "Во имја Исуса Христа..." дана 25. августа 1824 (ЦИ, 244, 245).

Петров законик поставио је основицу за успостављање судова, као посебних — сталних органа принуде, својствених државној организацији, органа који су изнад друштва. У суду се постављају стално плаћени судије који послове суђења обављају у виду основног занимања и уз редовну накнаду. Судије су постављени "на обшченародни трошак" да не би друго пазили, ни радили до само "земаљске после". Стога нијесу ни слободни "ходити за својима послима дома..." и уз то се бавити трговином и другим пословима а послове суђења обављати узгредно и допунски. Црногорац или Брђанин који је, "добровољно... по согласију и договору...", за судију постављен, има се тим послом само бавити и до краја времена за које је постављен "службу земаљску" вјерно извршавати (члан 26 и 29 Законика).

Конституисање државног судства у заосталој црногорској средини објективно је морало наићи на отпор снага које су носиоци племенског сепаратизма и опиру се стварању јавне власти. Тај отпор је безобзирно ломљен. Непријатељи судства изједначени су са непријатељима државе. Ако се нађе неко "да речене судце обезчести и осрамоти то ће свијех нас, који смо их поставили осрамотити и ми ћемо таквог искат, да свијема за безчест и срамоту одговори" (чл. 26 Законика). Иза постављених судија стоји држава. Ко их увриједи и обешчести, одговоран је читавој земљи. Личност судије учињена је неприкосновеном.

За избор у звање судије треба морално непорочна личност. Судија који би злоупотребио судску власт, стао на страну једне од странака и захтијевао да се само "његова ријеч броји..." а не и ријеч другог, "који правије мисли имаде, и ко бољи разлог о правници доноси..." претставља себе као "хајтерију, митника и возмутитеља..." и има бити "не само прогнан и лишен вјечно сваке главарске чести и поштења, него и сувише подложен жестокому кастигу..." (чл. 23 Законика).

Због "мита и хајтера", чега је по изворној грађи било прилично у Петрово доба, углед судова "тешко је упануо". На актуелност мита, као основног зла које нагриза ауторитет суда, указује и чињеница да су прописи о њему у средишту прописа Законика владике Петра I. За сузбијање овога порока требало је претходно искоријенити представу о његовој допуштености. Наиме, у вријеме тзв. народних судова, обичајно-правни судије обављају послове суђења узгредно, као допунски посао. За тај рад, на име накнаде, судије узимају од странака глобе и госте се на њихов рачун. Даривање судија од стране појединих учесника у судском поступку држи се за допуштен посао. Та представа о легитимности глобе, дара и гозбе у корист судије наслиједена је код оснивања "државних" судова у вријеме владике Петра I и чинила је најозбиљнију сметњу напорима да се, оснивањем сталних судова са стално плаћеним судијама, који не зависе од странака, конституише независно и непристрасно судство. Такав вид накнаде судијама, који је у доба "племена" могао имати друштвено оправдање, у условима стварања сталних-државних судова претварао се у своју супротност и у виду мита угрожавао саму основу судства. Подмитљивост и општа морална посрнулоост једног дијела главара и попова, у Петрово доба, нијесу мимоишли ни оне који су обављали судске послове, што је условљавало појаву мита у ширим размјерама.^{73а} Стога ни особити нагласак на сузбијање мита у Петровом законик није случајан.

^{73а} Традиција о тзв. народним судовима у Црној Гори и сусједној Боки оставила је рђаве успомене и била је озбиљна сметња подизању ауторитета и угледа државног судства. Умјесто правичног суђења, народни судови су често били средство за богаћење њихових чланова-главара који су великим глобама и неконтроли-

Код казнено-правне одговорности за мито, Законик двоји давање и примање мита односно, савременим терминима речено, активно и пасивно подмићивање. Давалац мита, кад се за њега сазна, изложен је вишестрано тешким санкцијама. Из стилизације члана 25 Законика могло би се закључити да давалац мита губи спор јер чим се дозна да је судији дао мито "неће бити потреба искати на даље, него ће он сам тијем митом себе открити и казат да нема правде ни разлога супрот онога, с којим се хоће пред судом правдати..." Осим тога, по истом пропису, он има бити осуђен на "затвор у тамницу..." и то да у затвор стоји за сваки цекин мита недјељу дана а мито да иде у "опшчу мирију..."

У случају пасивног подмићивања, судија-прималац мита се прогони из суда, лишава се главарске части и поштења и сувише је "подложен жестокоме кастигу..." Слично су кажњавани и "кулукчије" — "правитељи народа" који би за мито или "по својему неразумију.." окрили државне тајне и казали оно "што управитељство за общенародну корист чини..." Јер "ни једно дјело не може напредовати желаемим путем кад се међу дружином издајник и шпијон наводи" (чл. 23 и 24 Законика).

Судски поступак Петровог законика консумира у себе и зачетке управног поступка. Општи принципи поступања у суду обавезују и главаре, "што су по договору земаљском у управитеље земаљске постављени..." (чл. 25 Законика). Органи управне власти кажњавани су за примање мита једнако као и судије.

Кад би "кулукчија" — управни орган приметно немир и смутњу "међу дружином", има се отпустити и послати кући а од племена из кога је затражити да, намјесто отпуштеног "кулукчије", упути другог погођног човјека. На исти начин има се поступити и са лијеним и непослушним кулукчијом (чл. 28 Законика). Новонастали органи државне власти у Црној Гори, као што се види, бирани су на принципу представништва племена, што је, у вријеме доношења Петровог законика, уступак снагама које се, нарочито у друштвеној свијести, ослањају на снажно присутне трагове родовско-племенског устројства друштва.

Општа је тежња, у доба владике Петра I, да се судство у Црној Гори подигне на виши ниво и да се докази у судском поступку рационализују. Таква прогресивна стремљења, макар била обавијена примитивним рухом, назире се кроз мјере врховне државне власти и цетињске митрополије. Пресудом Народног суда од 25. III 1801. године би утврђено, поводом крађе неког вола у

саним гозбама упропашћавали ионако сиромашне странке у спору. У извјештају С. Враћена од 2. јула 1754. о крвној освети и о изабраним судовима (арбитра) за мирње завађених у Боки и у сусједним крајевима, каже се да се тзв народни суд много пута, иза помире завађених, претвара у пијану гомилу која се не миче од куће **окривљеника** све док би појела и попила, све што би се затекло у њој. Пошто пресуда није имала санкцију, односно моћ да буде извршена а висина изречене глобе надмашивала је моћ **окривљеника**, то би се мирње понављало уз даље прањење куће **окривљеника** (С. Враћен: *Споменик СКА* 8. LXXII,

У "бесудно" доба судије су без плате, па ко од странака може да плати, ударе на њега велику глобу коју дијеле између себе. Било је случајева да се на име глобе узме 100 или 200 талијера. Осим глобе, судије примају од странака и дарове. Како је новца мало, то се, на име глобе, узима и стока, жито и оружје. Дужнику се на име подмирења глобе и дуга прода земља и оружје. Стога се и не суди по савјести. Органи државне власти, у Петрово доба, поставили су као један од својих приоритетних задатака да се, у циљу обезбеђења непристрасног суда, судијама обезбиди накнада од државе а да глоба иде у "касу земаљску") В. М. Г. Медаковић: *Повјестница...* 43, 44). Остварење тога задатка наилазило је на оштар отпор. Био неплаћен или недовољно плаћен, судија се тешко одрицао свога права на глобу и дарове и то своје право сматрао је легитимним. Коријени миту су у глоби.

Доброти, да су Његуши у току спора вадиле мазију. Стога је владика Петар I "писао проклету књигу и затворио цркве..." Лица која су потстрекла на вађење мазије (кључалог жељеза), одлуком истог суда, кажњена су. Пресуда је запријетила да ће Његуш, који би се ухватио поново да вади мазију, бити прогнан из земље а исто тако да соку и сокодржици "више стана у Његуше није".⁷⁴

Прогресивна настојања државних органа, у Петрово доба, да судски поступак еманципују од ирационалних сила и да се из поступка од стране докази "архаичног" карактера (као што су *сок* и *сокодржица*) била су сувише радикална за средину на коју су се односила. Компромис између оваквих настојања и заосталих прилика црногорске средине био је нужан. Посљедице тога компромиса одразиле су се и на одредбе Законика владике Петра I о суду и судском поступку.

У условима опште неписмености у друштву писани докази у судском поступку су од малог значења. Снажна родовско-племенска свијест држи на окупу једнобратственике и онда кад је имовинска основа њиховог заједништва настала. Обичај је да братственик заштити једнобратственика и да га не ода туђину, макар био у сазнању његове кривице. Братственик неће свједочити на штету једнобратственика. Што је родовско-племенска кохезија међу њима јача то је и значење свједока као доказног средства у судском поступку попредније. Ни онда кад се ради о припаднику туђе друштвене групе, свједок неће, из бојазни од освете, дати исказ на његову штету. Рационални докази (писмене исправе, свједоци) карактеристика су друштва на вишем степену развика.

Стога је први црногорски закон, и поред далековидости и наглашене прогресивне оријентације његовог творца владике Петра I, морао учинити озбиљне уступке доказима и установама које су иманентне предходним облицима живота. Да би се искоријенили пороци који успоравају процес настајања тј. јачања државне власти и да би вриједности које одговарају потребама државотворних снага стекле афирмацију у друштвеној пракси, требало је употребити средства која одговарају ниском нивоу друштвене свијести. Сок је тајни потказивач кривца и држи се за нечасна човјека. Соџбини се прибјегава због немоћи да се кривац другим рационалним доказима открије. Сок као доказ својствен је примитивнијим, "недозрелим", друштвеним односима и неспојив је са развијеним-модерним судским поступком који карактеришу непосредност и јавност. Но, и поред тога, сок као доказ узаконен је у члану 25 Петровог и доцније у члану 10 Даниловог законика и то код дјела подмићивања судије. Мито у суду било је зло првога реда^{74а} а сок и соџбина најефикасније средство за његово сузбијање, па су оба законика ово архаично доказно средство, иначе неспојиво са општом оријентацијом законика, подигли на степен законом заштићене установе. Црква је исто тако чинила уступке превазиђеним обичајима кадгод су разлози опортунитета налагали њихову примјену ради постизања одређених друштвених циљева. Обичаје у чијој је основи незнабожачка садржина, као што су ордалије — Божји суд, црква би заодјенула у

74. ИЗ, Цетиње, 4-6/1950, 202, 203.

74а Мито је, и после доношења Петровог законика, озбиљан проблем за црногорско судство. Оно је било повод за честе интервенције владике Петра I, да се из суда тјерају судије које суде по "миту и хајтеру" (ЦИ, 126).

религиозно рухо и својим обредима потхрањивала би увјерење у њихову истинитост приликом изналажења правде.⁷⁵

Суд и судски поступак у Петровом законнику формулисани су као компромис између земаљске и божанске власти. Судије су "гласом народа" али по "... вољи Божијеј за судце и управитеље постављени..." Крајњи извор њихове власти је у божанској вољи јер "суд Божи јест". Они се заклињу Богу да ће "по правници" а не по "хајтеру" судити маломе и великоме. А "за познати што је праведно, свето и богоугодно", судије треба да се моле Богу "да им даде просвешченије разума силу мудрости..." (чл. 22 Законика).

У условима лабавих и недовољно учвршћених органа принуде, у Петрово доба, требало је путем прописа о божанском поријеклу суда, неукога "племеника" учинити послушним органима власти. Стога су му одлуке суда претстављене безмало као божје заповијести. Уколико положај суда као органа принуде буде стабилнији, утолико ће и његова повезаност са божанском правдом бити слабијег интензитета.

Петров законик изричито не говори о доказима, већ систем доказа и избор доказних средстава у судском поступку прећутно препушта пракси обичајног права. Немоћна да рационалним доказима разријешу спор између странака и да сузбије нартаје "јачице" на права "нејачице", та пракса је, путем доказа ирационалног поријекла, често препуштала изрицање правде божанским-трансценденталним силама. Између доказа тога поријекла примарно је значење заклетве. До књаза Данила односно до средине XIX вијека, речено је, није се другачије судило до по "казивању са клетвом душевном".⁷⁶

Заклетва је, по обичајно-правној пракси, пресудно доказано средство. Она је то и по нормама првих писаних црногорских закона. Когод би, у спору, нашао више поштених људи "да се за њега закуну, онај добија разлог и правци" (чл. 87 Даниловог законика). Заклетва се полаже у име Бога и држи се за акт светиње од кога се сви прибојавају. Влада увјерење да је тај акт божанског поријекла и да путем њега трансценденталне силе интервенишу у корист лица које је у праву. Претпоставља се да је свачија заклетва истинита. Кривоклетник се презире и изопштава из средине у којој живи. Из страха од посљедица клетве Црногорци се нерадо куну па макар били увјерени у основаност права лица за кога се куну. Ако се, послвије учињене заклетве, лицу које ју је положило деси каква несрећа (угаси му се кућа, утре плод у њиви или стоки), живи се у увјерењу да га је стигла крива клетва.

Одредбе Петровог Законика немају повратно-ретроградно дејство. Односи који су ријешени прије његовог доношења имају се сматрати стабилизацијом или, савременим правно-техничким терминима речено, ти односи су пресуђена ствар, *res iudicata*. Односи који нијесу расправљени прије доношења писаних закона, имају се "судити по староме обичају". Тако је, у основи, у чл. 14 Законика расправљано питање лупештина. Лупештине које су извршене прије вјере и заруке на Цетињу 1796. године суде се по староме обичају. А што је учињено послвије Стеге и "преко вјере и заруке" или што лупеж, послвије доношења Законика од 17. августа 1803. године, украде, "то да буде извршено

75. Прије вађења мазије, поп би, вадиоцу жељеза из кључале воде, намазао руке светим миром и читао би молитву (ПЗ 1-2/1934, 56-59).

76. В. Врчевих: *Огранци за историју Црне Горе*, Цетиње, 1950, 62, 65, 68.

како сетенција наша прошлога годишта на Госпошчине учињена прошлога изговора...“ Ова сетенција на коју Законик упућује има се, формално-правно говорећи, узети као његов саставни дио.

Да би се ујемчила евиденција пресуђених ствари и имао увид у судску одлуку и тако избјегло расправљање већ расправљених ствари, у чл. 22 Петровог законика прописана је обавеза судије и писара да пазе на разлоге странака и да их разјашњавају и записују. Један примјерак судске одлуке-сетенције уручује се ”ономе, којему се пристоји...“, обично странки у чију корист спор бива ријешен. Друга једнака сетенција има се ”при канцеларији правитељства у записану књигу остављати“. Даља мјера Петровог законика у правцу завођења правне сигурности и еманципације земље од родовско-племенског ”безвлашћа“ је у уношењу у текст законика начела (својственог развијеном праву), да незнање закона не правда (*ignoratio iuris nocet*). Обичним простонародним језиком исказано и у примитивном облику изражено, то начело је унијето у чл. 32 Законика. Тим прописом обавезани су свештеници и ”кнезови и старешине од племена“, да свакоме говоре да мирно и у љубави са сваким живи ”и то нека сваки домаћин од куће запамти и својој дјечи и чељади каже, да се чувају од кастига, от којег неће се моћи откупити, ако зло учине, будући сетенција учињена за свакога приђе него ли је који зло учинио, и свакому напријед казано, да ни један посла не може рећи, да није знао, што закон за које зло одговара“.

Начело контрадикторности у поступку, као метод за изналагање истине у спору, изражено у крилатици римског права: *audiatur et altera pars* (нека се чује и друга страна), исцрпније је, у грубом облику, изложено у члану 22 Петровог законика. Током поступка треба ”слушати једне пак и друге стране разлоге редом...“ Анализа самог законског текста не оставља сумње у то да су односи између странака пред судом били неравноправни. По већ поменутом члану 22 Петровог законика судије не треба да допусте ”прсте олити ријечи давуције да један другому у ријечи улази и прекида говорење, него када први изговори, нека други почне говорити, и нека обоица говоре тихо без ината и вике...“ Гдје потребе буде, давуцију треба припитати ”да опет каже, што није први пут чисто изговорио, или да није заборавио што казати, то нека један судца пита, а не свиколици...“ Тек пошто обије стране ”изговоре свеколике своје разлоге..., ”треба да се уклоне“ за учинити судцима мјесто слободно да они могу све по реду чисто разабрати и сетенцију праведно по начину учинити“. Произилази да је основна премиса законитог поступка: нека се чује и друга страна, за једну од странака била илузорна. Странке су упадале једна другој у ријеч, међусобно се прекидале у излагању, нереди, инати и вика отежавали су вођење поступка. Под притиском тога нереда судије су једва могле изрећи сетенцију. Примјеном грубе силе, рјечитији давуције, иза којих стоје моћнија братства, без обзира на основаност свога захтјева, добијали су ”разлог и правицу“ (каже се: ”нејаком братству нејака и правда“).

Оптерећени пороцима свога времена и похлепни на мито и богаћење из основа узимања глобе и дарова од давуција, судије се некад стављају на страну једне или друге судеће странке, зависно од тога са којом су од њих у сродничким односима и од које странке могу имати веће имовинске користи. Имућније странке су у бољој прилици да, путем мита, обезбиједу наклоност судије. Угледнији главари у својству судије траже да њихова ријеч буде одлуч-

на за пресуђење спора. Код таквог стања у спору обично подлегне "нејачица". Оштрина прописа Законика који се односе на поткупљивост судова и самовлашће судија свједочи да је пристрасност судије у односу на једног од давуција била чешћа појава. Тако, судија који "зачне кога у суду судећи бранити, немоћи доказати разлога и правиче..." и тражи "да се његова ријеч броји а не другога, који правије мисли имаде и ко бољи разлог о правичи доноси..." има се изједначити са хајтеријом, митником и возмутитељем (чл. 23 Законика). Код несагласности судија, приликом доношења сентенције, одлука се доноси с обзиром на мишљење већине "у такву згуду ће буде виши број судаца остаје јакост од разлога на њихову страну..." Колико је Законик био подозрив према миту и могућности да се сентенција донесе под утицајем мита или самовлашћа судије свједочи и упозорење у чл. 27: и онда када одлука буде донијета већином гласова, судије треба да "по души реку, да они то без свакога мита и хајтера својим разумом познају да је праведно како говоре".

За тешка казнена дјела (издају земље, убиство, отмицу жена и дјевојачка, примање и давање мита) казне у Петровом законнику су одређене конкретно. Ова дјела кажњавају се прогонством из земље, смртном казном и тамницом (чл. 1, 2, 3, 11, 12, 25. Законика). За нека друга дјела врста и висина казне су неодређене и дате су у уопштеном виду. За "инад и кавгу" пред црквом и на пазару преступник се има "хватат и суду земаљскоме предат" (чл. 19). Мегданција који би се у земљу нашао "биће кастигом от суда земаљског и от свијех нас ћеран како злочинац и возмутитељ народа" (чл. 21). Ко се нађе да "судце обезчести и осрамоти" биће дужан "да свијема за безчест и срамоту одговори" (чл. 26). Гдје год казна није конкретно одређена, а забрањена радња је квалификована као кажњива, изрицање одређене казне у појединачним случајевима зависно је од објективних и субјективних прилика тога случаја.

Казнени систем Петровог законика је компромис између свјетовних, конкретно одређених "овоземаљских" казни и казни трансценденталног карактера. За издају земље запријеђено је смртном казном и прогонством из земље (чл. 1, 2, 3. Законика). Издајнику се уједно пријети вјечнијем проклетством (чл. 3 Стеге) и анатемом (чл. 1 Законика). Нарушитељ реда пред црквом има се "суду земаљскоме предат" да му овај изрекне казну. Осим тога "сам Бог пошиље кастиг..." на њега (чл. 19 Законика). Казне својствене држави у настајању у комбинацији су са казнама чији је коријен у родовско-племенском устројству друштва. Новчане компензације-глобе за теже крвне деликте и повреду туђе својине смијенила је смртна казна (чл. 2, 17 Законика). Или, напоре и алтернативно са смртном казном, за тешке преступе Законик задржава казну прогонством из земље која датира из преддржавног стања (чл. 4, 11, 12). Казна затвором-тамницом, типична за развијену државу, предвиђена је једино у члану 25 Законика за дјело подмићивања судије. Изузетна употреба ове казне карактеристика је друштва код кога је државна организација у фази настајања и код кога је оснивање органа принуде тек у повоју. У главну казну, Петров законик предвиђа и допунске, подредне казне имовинског и моралног карактера. Осим смртне казне и прогонства из земље кривицу се, за тешке деликте, изриче и казна пљенидбом имовине (чл. 3 и 11 Законика). Такав кривац се изопштава из средине и осуђује да нема "чести ни пошчења ни остале милости никакве..." (чл. 4 Стеге) Казна погађа само извршиоца дјела. Само за најтеже преступе остављена је, изузетно, колективна одговорност (чл. 1 Законика).

ка и чл. 4 Стеге). Новчана казна-глоба у Петровом законуку уобичајена је за тјелесне повреде и за лупештину (чл. 7, 8, 14, 17).

За казнена дјела, извршена у поврату, Петров законик прописује изузетно оштар казнени режим. Лупеж који украде брава има да плати "осудбине талијера пет, а глобе талијера десет". Ухвати ли се исти лупеж по други пут у таквој крађи, има се "судит и кастигат, као и он, који самовољно убиство учине..." што ће рећи да се суди на смрт (чл. 17 у вези чл. 2 и 14 Законика).

Комбиновани и мјешовити казнени систем Петровог законика изразио је сложену друштвену стварност Црне Горе у вријеме његовог доношења. Примјена ове или оне врсте казне у друштвеној пракси зависила је од њене укоријењености у народној свијести и од потребе да се ефикасно заштите интереси снага које су водиле црногорско друштво у правцу јачања државе.

ДАНИЛОВ ЗАКОНИК

Општи земаљски законик (више познат као Законик књаза Данила или Данилов законик) од 23. априла 1855. године⁷⁷ потврдио је превласт приватно-својинских односа и одлучујућу побједу савремене државне организације у Црној Гори. Његовим доношењем учињен је радикалан корак у црногорској законодавној пракси. Општа оријентација Законика је у сузбијању "коллективизма" у друштвеним односима и у конституисању вриједности које одговарају потребама приватно-својинског друштва. Напоредо са тежњом да се земља еманципује од "примитивизма" у унутрашњим односима у Законику су изражена и настојања његових творца да постигну међународну афирмацију Црне Горе и да је укључе у свијет развијеног европског друштва. Поред "поклича" за ослободилачку борбу против Турске који мотивише Петров законик, основна премиса Даниловог законика је у сређивању стања на границама и у предвођењу Црне Горе на ниво сређене и "правне" државе.

Својом прогресивном оријентацијом Законик владике Петра I, у принципу, превазилази стварне прилике у црногорском друштву тога доба и подстицајно дјелује на настанак односа који су услов за јачање државе. Он уређује односе и установе које су у настајању. Те установе и односе Данилов законик нормира у њиховом завршном, правно дефинисаном виду. Стога је постојао основ да се већина наређења Петровог законика скоро текстуелно пренесе у Данилов законик. Прописи чл. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 Петровог законика преузети су у прописима члана 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 45, 69, 85 и 86, 59, 40, 6, 7, 8, 9 и 10, 14, 11, 12, 13 и 83 Даниловог законика. Негдје су одредбе Петровог законика дословно пренијете у Данилов законик (као што је чл. 27 Петровог пренијет у чл. 11 Даниловог законика). У другом случају, прописи Петровог законика преузети су у Данилов законик уз њихове измјене и допуне које одговарају новонасталим окол-

77. Данилов законик издала је у оригиналу књијара Д. Мелаковића у Новом Саду 1855. Законик је преведен и издан: на њемачки језик у Бечу 1859. год., на француски у Паризу 1862, на чешки у Прагу 1864. и 1880, на пољски језик у Варшави и Лавову 1864, 1869, 1875. и 1938. год. и на италијански језик у Торину 1897 (С. Боровски, Богшићеве опаске о Даниловом законуку, ПЗ ХХ-1938, 73). Заједно са закоником владике Петра I, Данилов законик издао је у француском преводу и F. Lenormant у дјелу *Turcs et Monténégrins* (Paris 1866).

Д. Д. Вуксан пише да је књаз Никола, у 1875/6. г., допунио Данилов законик "с тридесетак нових параграфа" (*Записи*, ХП 1933, 80). На ову допуну враћа се В. Богшић, у писму књазу од 22. II 1884. године: "Ваша свјетлост, пише Богшић, сами изволите потврдити то што ми казаше неки сенатори, т. ј. да пред 7-8 година би састављен додатак од 20-30 параграфа к законуку књаза Данила и не могући их наћи у Сенату, изволели сте ми обећати, да ће те наћи један егземплар и послати ми га... али га до данашњег дана не примих". Тражи да му се овај додатак хитно достави (ПЗ 11-12/1936, 31). Није се наишло на податке да би ова допунa Даниловог законика била достављена Богшићу. Према познатој изворној грађи, не може се закључити да је она стварно и постојала.

ностима). Тако је члан 10 Петровог законика пренијет у чл. 38 Даниловог законика). Негдје прописи Петровог законика мисаоно инспиришу одговарајуће одредбе Даниловог законика (прописи члана 16-20 Даниловог законика мисаоно су одјек прописа чл. 1 Петровог законика те чл. 3 и 4 Стеге). Сама чињеница да су друштвене прилике допуштале да се одредбе Петровог законика, текстуелно или уз нужне допуне и измјене, преносе у Данилов законик, свједочи о успореном развоју црногорског друштва у првој половини XIX вијека.

Данилов законик је мање општа декларација од Петровог законика. Он је више покушај да се законски, у духу развијених држава и права, уреди што шири круг друштвених односа који су сложенији него у Петрово доба. Претензије Даниловог законика за регулисањем друштвене стварности неупоредиво су веће него што су претензије Петровог законика. Обичајно право је, с обзиром на спољне и унутрашње потребе Црне Горе у Данилово доба, било недовољно да задовољи потребе ново-насталих друштвених односа. За неке од тих односа то право је превазиђено и неприхватљиво је. Тзв. приватно правни односи (имовински односи, брак, породица) изискивали су да буду законски уређени у много ширем обиму него што је то случај са Петровим закоником који их нормира у веома ограниченом виду. Спољно-политичке потребе Црне Горе налагале су да се у Законик унесу начела међународног права којих се држе образовани народи. Повећане правне потребе Црне Горе, у вријеме доношења Даниловог законика, посљедица су њеног развоја у унутрашњим односима и њеног положаја у односу на друге европске државе.

Локална, вјерска и етничка искључивост Црне Горе, у крилу које су се чувале многе архаичне установе, њена изолација од Европе и међународни третман као побуњене покрајине турског царства, средином XIX вијека, били су велико превазиђени. Учврстиле су се везе са градовима и развијеним крајевима сусједних земаља. Црна Гора је у то доба фактички независна и суверена држава. Шири је њен уговорни капацитет у односу на стране државе. Премда је аграрна структура црногорског друштва била доминантна, под дејством робно-новчаног промета и утицаја великих европских држава (Турске, Русије, Аустрије, Француске), у оквиру тога друштва развијају се установе чије регулисање изискује рецепцију развијеног европског права.^{77a} Рецепцију страних правних усанова условљавале су како унутрашње тако и спољне потребе Црне Горе. Путем писаних закона требало је земљу представити иностранству као срећену државу са стабилним правним поретком и узорним правосуђем.

Рецепција страних правних усанова у црногорској друштвеној пракси морала је ићи до нивоа домаћих потреба и уз ослонац на обичајно право. Тај процес, процес рецепције страних усанова и њиховог прилагођавања заосталим домаћим друштвеним условима, иако није непосредно видан, једна је од битних одлика Даниловог законика. У њему се прожимају правне установе које су продукат развијене европске средине и установе обичајног права. Узајамна компенетрација и међуутицаји ових усанова у Даниловом законик у изражени су кроз примитивне оквире архаичне правне терминологије. Утицај страног права на Данилов законик, ипак, је релативан и скромнијих је размјера. Тек у другој половини XIX вијека, кроз ОИЗ Црна Гора ће одлучно ра-

^{77a} А II, исписи из БАЦ, казнено право, XVI, 34, додатак под 23, 3.

скинути са правним примитивизмом и живо се повезати са модерном европском правном доктрином и праксом.⁷⁸

Програмско-принципијелна одређења Даниловог законика изложена су у његовом уводу. Основно начело Законика је ред и законитост у земљи. Без закона нема унутрашњих и спољних слобода. Једна слобода условљава другу. Ни једна земља не може напредовати нити уважења пред свијетом имати ако је без законика који ће свакоме "по правници" судити. Законик је једнак за све и има подједнако да важи за сваког Црногорца и Брђанина "малог и великог". Сви су једнаки пред судом и законом.^{78a} Без слободе коју јемчи закон нема праве слободе. Доношењем законика прекидају се самовлашћа и самовољна суђења. Умјесто тога има се "законито и праведно" по самоме законнику судити.⁷⁹ Лична и имовинска сигурност (заштита мирног живота, части и поштења односно заштита "имућа и добра свога") су у темељу Даниловог законика.

Данилов законик, тај примитивним рухом заодјенути приватносвојински кодекс, ставио је, дакле, под заштиту оне основне вриједности које су одјек идеја европског либерализма и грађанске демократије, средином XIX вијека. У специфичном и посредном виду тај законик је под очигледним утицајем просветитељских идеја и европске правне доктрине и праксе. Основна начела те доктрине конкетизована су у водећим прописима Даниловог законика. Формално-правна једнакост Црногорца и Брђанина пред судом зајемчена је у члану 1 Законика: "Сваки Црногорац и Брђанин једнак је пред судом". Част, имовина, живот и слобода су врхунска јавна добра и нико није властан Црногорцу и Брђанину "у ове светиње дирати" (чл. 2).⁸⁰ Странци и иновјерци једнаки су пред законом и могу "слободу и ... домаћу правницу уживати..." једнако као што је ужива сваки Црногорац и Брђанин (чл. 92 Законика).

Што се ужих обиљежја Даниловог законика тиче, он је "савременији", више је "европеизиран" од свога претходника — Законика владике Петра I. Законик је, углавном, напустио религиозно рухо и, умјесто божанске воље, као извор и утоку државе и права у Црној Гори, декларисао вољу књаза-господара. Књажева аутократија и примитивно самодржавље су носиоци спољне и унутрашње суверене власти. Доносилац Законика је књаз-господар, а не скупштина главара, иако се у врху Законика помиње њихова сагласност. Код одређивања врховног носиоца власти, Данилов законик је санкционисао стање, у времену које је претходило његовом доношењу, када је "правица и судбина" Црногорца и Брђанина "само у устима владоца била" (уводни дио Законика). У Законнику је наглашена подјела свјетовне и духовне власти и потчињавање духовне власти свјетовној. Без обзира што је и Данилов законик донијет на

78. Књаз Никола је, у 1864. години, наложио војводи Ђуру Матановићу да састави одбор који би развилио потребу израде новог законика за Црну Гору. Увидјело се да кад би се "поновио покушај по калулу Даниловог законика земља се не би извукла из повоја оних мањкавих и неотесаних одреба..." (К. Војновић: *Ор. сѣт.*, 26).

78a. Изузетно, личност књаза-Господара учињена је неприкосновеном и светиња је свакоме Црногорцу и Брђанину. Ко би на књаза само "пушку нагатао..." био би мушкетан (*Црн. кривично право* ПЗ 1-2/1939, 32).

79. Законска решења против самовлашћа су реакција на осиноност и самовољу главара који, узурпиралом власти, гњаве народ, примају мито и стичу имовину на штету својих осиромашених "једноплећника". Њиховом самовољном поступању требало је супротставити суд и закон.

80. Код заштите живота и приватне својине Законик није остао на обичним декларацијама, већ је ове вриједности заштитио ефикасним санкцијама. За убиство из крвне освете одређена је смртна казна (чл. 39). Крађа, као основни нартај на туђу својину, такође се оштро кажњава.

скупу главара који се "на крст часни и свето јеванђеље..." заклеше да ће се по њему управљати, то је, у принципу, свјетовни кодекс. Он је изразио моћ ојачане државе да, уз ослонац на државне органе, без апела на божанске силе, заштити новоконституисане друштвене установе.

Данилов законик је законик "правно", уређене државе. У њему се јаче назире обриси диобе и гранске специјализације правних установа (рађа се стварно, облигационо, кривично, међународно, уставно право). Казне у Законику су индивидуалисане односно саображене индивидуалној одговорности. Остали су тек трагови колективне одговорности. Изостављене су казне архаичног поријекла (у Законику нема смртне казне каменовањем из Петровог законика). Отпале су и санкције религиозног карактера (проклетство и анатема). Казне запријеђене за казнена дјела су одређене и конкретне. Оне се ослањају на чврсто организоване органе државне принуде.^{80a}

Више него у Петровом законику, у Даниловом законику је видна тенденција за груписањем законске материје у одређени систем. У врх Законика су начелне, уставно организационе одредбе и одредбе о суду и судском поступку (чл. 1-15). Слиједе казнена дјела издаје земље и неодрживања позиву за њену одбрану (чл. 6-20), затим дјела противстајања властима (чл. 21-24) и нарушавања односа са сусједним државама (чл. 24-26). Казнена дјела против живота, тијела у вези крвне освете груписана су у чл. 27-39. Казнена дјела због штете нанијете трећем лицу су у чл. 41-44. О имовинским односима Законик говори у чл. 45-58, а у чл. 59-61 узаконена је обавеза плаћања пореза. Положај свештенства односно његове обавезе нормиране су у чл. 66. Односи родитеља и дјеце, брак и полни морал предмет су правног регулисања у чл. 58 те чл. 67-77. Казнена дјела због повреде туђе својине су у чл. 78-84. О искорењивању штетних обичаја, добити, ускоцима, вјероисповијести у Црној Гори и о начину извршења казни говори се у завршним одредбама Законика од чл. 85-95.

Анализа појединачних одређења Даниловог законика открива склоп друштвене структуре и општу усмјереност црногорског друштва средином XIX вијека. У врху Законика су опште одредбе и одредбе уставно-организационог карактера. Књаз-господар је неприкосновено лице и, као основни носилац власти, светиња је свакоме Црногорцу и Брђанину (чл. 3). Ко год би личност и достојанство књаза вријеђао има се "исто онако кастигат како и они, који самовољно чојека убије" (чл. 4). А за самовољна убиства прописана је смртна казна. Иако то у прописима није изричито речено, по њиховој логици и друштвеној пракси, преступи који угрожавају живот књаза кажњавају се смрћу. Пракса је код ових преступа задржала и примјесе колективне одговорности. Убиство књаза чини одговорним и уже братственике убице. Чељад из његове породице (жена, дјеца, браћа) прогоне се преко границе.⁸¹ У члану 5 Законика установљена је, дотада у законодавној пракси непозната, установа помиловања. Књаз је врховна касациона власт. Све смртне пресуде, које је вр-

80a У Данилово доба, пракса је упражњавала разгранати систем казни, од којих су неке својствене развијеном грађанском друштву а друге су рецидиви "племена". Интензитет примјене једне или друге врсте казне поздани је показатељ до које су мјере у крилу друштва сачувани трагови рода. Пракса зна за ове казне: смртну казну, глобу, прогонство из земље, шибикање, забрану ношења оружја, пасане фула женскога, вјешање бритви, давање погрешног имена кривцу (Бритвићи) у намјери да се овај обешчисти. Већина ових казни нормирана је у Даниловом законику (*Црн. крив. право...* ПЗ 3-4/1939, 70).

81. Богишићеве опаске о Даниловом законику, *Записи XX-1938*, примједбе уз чл. 3 и 4.

ховни суд пресудио, имају се њему поднијети на увид. Он "има право и власт..." да кривца помилује.

Данилов законик имао је да брине о суду и судском поступку ништа мање него Петров законик. Сама чињеница да су одредбе о суду и судском поступку из Петровог законика преузете у чл. 6-14 Даниловог законика и да су ове одредбе при врху Даниловог законика, док су у Петровом законуку у његовом другом, завршном дијелу, свједочи колико и какво значење су творци Даниловог законика придавали сређеном правосуђу. О суду и судском поступку Данилов законик говори и у одредбама које мериторно расправљају одређене односе. О њима је ријеч у члану 64 Законика који установљава двостепеност у суђењу и у чл. 87 који инкриминише казнено дјело "потварања" на правога човјека.

Мада су трагови религиозне интонације судског поступка Петровог законика остали и у Даниловом законуку (судије треба да се спомену да су "главом народа по вољи Божјој..." постављени, чл.6), ти трагови су ипак, код Данила, мање наглашени. Одредба члана 22 Петровог законика "суд Божи јест" није поменута у Даниловом законуку. Саме по себи и у контексту осталих прописа, одредбе Даниловог законика о суду и судском поступку кидају везу са божанским силама и као извор и носиоца судске власти означавају књаза-господара. Органи непосредне принуде су основни конституенси друштвене регулације.

Основна оријентација прописа суду и судском поступку у Даниловом законуку је да се обезбиједи једнакост странака пред судом^{81a} и да се "мито и хајтер", као негација те једнакости, искоријене из праксе. У условима још увијек живе родовске кохезије у друштвеној свијести и у условима средине у којој је установа изузећа судије непозната, ефикасно обезбјеђење, формално прокламоване, једнакости странака пред судом и законом представљало је мучан посао. Ово тим прије што се допушта да судија суди и својим ближим рођацима а не држи се срамотним да заштити једнобратственика. Стога и Данилов законик веома оштрим казнама против судије-митника и судије који самовољно брани једну од странака, не подајући се разлогу, покушава да осигура непристрасност судија у суђењу. За разлику од Петровог законика, гдје су казне против самовољног и подмитљивог судије уопштене и неодређене, оне су у Даниловом законуку конкретне и одређене. Судија који би без разлога неку од странака у спору бранио, отпушта се из суда, лишава главарске части и поштења а уз то "да плати сто и двадесет талијера глобе", што чини веома високу имовинску вриједност (чл. 7 Законика). Судија који би заискао или примио мито "за оправдати кривца..." , отпушта се из суда и глоби, такође са 120 талијера (члан 8). Давалац мита, као и у Петровом законуку, казни се затвором-тамницом (чл. 9). Накнада соку "кои насочи судца митника..." , неодређена у Петровом законуку, у Даниловом законуку је утврђена на износ од 50 талијера. Тај износ се узима од суца-митника што је опет вид његовог посредног кажњавања. Данилов законик је, евидентно, имао више снаге него Петров законик да оштрије и одлучније поступи против порока у суду. Колико су ти

81a Стварна једнакост странака пред судом раније је била у ограниченој мјери. "Јачица" је надјачавала "нејачицу" и пред судом. Јачи је упалао у ријеч нејачем и "прекидао га у говорењу". Бива да судија отворено брани једну од странака у спору, али се "за то, — ако се не докаже да је митник — неће лишити службе, но ће само покаран бити". Установа изузећа судије није позната у Даниловом законуку. Приликом одлучивања о спору, судије се обично поведу за старијим или умнијим судијом или пристану уз већину (Опаске о Даниловом законуку...уз чл. 7, 8 и 11).

пороци били укоријењени у пракси и са колико се пажње и интересовања државна власт односила према њима потврђује одредба члана 64 Законика. Та одредба је предохрана против пристрасног и самовољног суђења. Црногорац или Брђанин "може за глобу или за другу пресуду..."⁸², која му се крива и незаконита чини, "приказати" односно жалити се врховном суду. Установи ли се да је судија криво и против закона судио, он се отпушта из суда, глоби са 120 талијера и лишава "сваке главарске чести и поштења..."⁸².

Пропис члана 12 Даниловог законика има начелни смисао. У погледу отпушта суца или главара који би "заметнуо немир или смутњу међу дружином..."⁸², у овај пропис, унијета је битна новина у поређењу са чл. 28 Петровог законика. Док Петров законик одређује да се такав "кулукчија" отпусти а од његовог племена да се затражи да за судију пошаље "добродјетелна" и у дружину погодна чоeka..."⁸², Данилов законик не тражи да, намјесто отпуштеног судије, дође други човјек из његовог племена, већ препушта да таквог судију "власт стави". Та измјена у пропису чл. 12 Даниловог законика, индицира веома озбиљне измјене у друштвеним односима Црне Горе, у Данилово доба. Територијална унификација Црне Горе као јединственог државног подручја постала је стварност. Племенски сепаратизам, углавном, је превазиђен. За избор државних органа пресудан је територијални а не "племенски" критеријум. Судију и главара не делегира његово племе, већ га поставља државна власт, руководећи се интересима државе као цјелине, а не интересима "племена" као посебне родовско-територијалне заједнице. Самовољног и неподобног судију и главара отпушта књаз⁸² а не скупштина главара. Као посебна сила изнад друштва држава је преузела све битне јавне послове па и оне о којима је раније одлучивало "племе".

О доказима у судском поступку одређеније се говори у чл. 87 Даниловог законика. Пропис инкриминише казнена дјела због "рђавих ријечи" — "потварања" на терет правога човјека. Сама чињеница да су дјела ове врсте, која су антиципација кривичног дјела увреде и клевете у развијеном праву, инкриминисана у посебном пропису свједочи да су се она намножила у пракси. Одредба члана 87 Законика је категорична да се "ни једно опадање..."⁸² не смије осудити прије него што би било доказано достојерним свједоцима. Траже се морално-непорочни свједоци јер људи који су раније "суду гријешили... не могу право повјерења код суда имати..."⁸² Најпослије и клеветник и оклеветани треба да, у прилог својих тврдњи, нађу четири поштена човјека који ће се за њих заклети. Ко нађе више поштених људи да се за њега зајакну тај "добија право и праву" ^{82a}.

82. Опаске о Даниловом законнику..., примједба уз чл. 12. У доба владике Петра I судије бира народ из свога братства и племена. Владика само потврђује избор судија. Судије се бирају наизмјенично, по породицама и то изнова за сваку годину. За судију не може бити биран порочан и неваљао човјек. Судију који згријешити народ смијени. За свој рад судије не примају плату. За трошак узимају глобу (В. М. Г. Медаковић: *Пошестина Црне Горе*, Петров законик у додатку, стр. 5, 6, 7). У Данилово доба судије бира и разрешава књаз.

82a. Петров законик не помиње заклетву као доказно средство већ питање њене примјене препушта обичајном праву које је држи за доказ од примарног значења. По смислу Даниловог законика вриједност заклетве као доказа је подредна (ако се "потварање" из чл. 87 не докаже достојерним свједоцима, странкама онда остаје да нађу четири поштена човјека да се за њих зајакну). Садржина заклетве консумира у себи основне вриједности сељачког друштва (мушки пород, плод љубави, стока у торини). Нема теже клевете него заклетви се у: "тако ми се шљеме не пропануло", што симболизује "ископање" куће и нестанак млиног потомства. Народ је у увјерењу да је заклетва божанског поријекла и да су иза ње казне религиозног карактера. Кривоклетник се презире и не даје му се приступ у јавне послове. Најзначајнију доказну вриједност има заклетва положена пред црквом или скупом племена (А. Јовићевић: *Малесија*, Београд, СЕЗ-1923, 93, 94).

Пропис члана 87 Даниловог законика пластично приказује прелазак црногорског друштва са старог на нови систем друштвених вредности. Процес општег распада колективних облика живота и узмицања норми племенског начина мишљења особито је изражен у Данилово доба. Друштвени односи се индивидуализују, личност се све потпуније издваја из друштвеног колектива (куће, братства, племена). Стари систем вриједности, који је иманентан родовско-племенском устројству друштва, је у нестајању. Нове норме друштвеног понашања, којима је коријен у робно-новчаној привреди, тек настају. Новац све више, и чвршће него крвно сродство, повезује људе. Поколебане су основне друштвене вриједности, настало је опште неповјерење. Нема се повјерења у људе, људска ријеч више не веже и није гарант истине. Ни заклетва није светиња. Множи се кривоклетство.

У тако узрујаном друштвеном стању "племенски човјек" је дезоријентисан, колеба се између "старог" и "новог". Губећи чврсту и ефикасну заштиту свога родовског колектива, он се окреће ка држави и државним органима. Друштвени услови, у Данилово доба, чине да се на све стране "просипљу лажи и рђаве ријечи". Та појава је повод за смутње и међусобне нереди што је и навело пропис члана 87 Даниловог законика да "опадницима" запријети "најстрожијом кастигом". На закључак да су "рђаве ријечи" и кривоклетство^{82b} у Данилово доба доста распрострањена појава потврђује и сам пропис члана 87 у коме се за свједоке траже људи који раније нијесу код суда гријешили, јер ако су гријешили, не могу повјерења код суда имати.

Објективно ограничена могућност доказивања спутавала је ефикасност суда у напорима да се "потварање" на правога човјека, као зло које повлачи наред у друштву, искоријени из друштвене праксе. Људима се не вјерује, а други докази су оскудни. Притиснута конзервативном "племенском" свијешћу "јачица" ће заштитити свога припадника, макар и кривоклетством. Излаз из таквог стања је, не у слободној оцјени доказа, већ у њиховој квантификацији. "Разлог и правичност" добија онај ко нађе више поштених људи да се за њега зајму. Само ако су у питању егзистенцијални интереси земље, одступа се од тога правила и прибјегава поступку који је антиципација мандатног поступка. За доказивање издаје земље довољна су "два достовјерна свједока". Издајник има бити "огњем из пушака разнешен" (чл. 16 Законика).

У намјери да учврсти положај судије и да подигне ауторитет суда пропис члана 14 Даниловог законика узаконио је обавезу сваког Црногорца и Бр-

Што је друштво заосталије а општа писменост и незнање већи, то је и улога заклетве као средства за изналажење правде и одржавање равнотеже у друштву значајнија. У заосталом друштву, гдје недостају чврсти и ефикасни органи принуде, као што је било црногорско друштво у Петрово доба, страх од трансценденталних сила чини некад непокорног "племеника" послушним државним подаником. Страх о тих сила, које интервенишу путем заклетве, мотивише и његов однос према првом црногорском закону који се држи, безмало, као божја заповијест и порука предака. И свјетовна власт владика у Црној Гори, до средине XIX вијека, није друго до, на државни ниво подигнута, зависност црногорског друштва од божанских-трансценденталних сила.

82b Као реакција на учесталост кривоклетства, у Данилово доба и послје њега, услиједила је наредба МУД-а о кажњавању кривоклетника од 14. XII 1882. год. Наредба утврђује да се по капетанијама просипљу "псовке, лажи, подметања па и сама крива клетва". Акутност овога проблема види се из оштрине казни запријечених кривоклетнику. Ко се ухвати у кривоклетству неће дати казну, неће му суд судити нити ће се у "сјен" црковни копати. Кривоклетнику нико не смије дати кћер за жену нити се са њим пријатељити, што све значи да је осуђен на екстерминацију из друштва и на нестајање (*Зборник II*, 119, 120). Ипак, у пракси кривоклетника обично казне са 6 мјесеци тамнице, нешто више него лажног свједока. За поругу коју је кривоклетством учио да учини Богу, не казне га "јер суд и народ држи да ће га за то сам Бог казнити" (*Црног. крив. право...*, ПЗ 3-4/1939, 61).

ђанина да "добре и поштене судце" и остале главаре и старешине поштује. Нађе ли се неко да "речене судце и старешине обезчести и осрамоти" биће глобљен са 10 талијера односно са тамницом ако не би имао да плати. Као пандан њиховом праву на поштовање и послуш од народа, у члану 15 Законика утврђена је обавеза судија, главара и старешина да не срамоте Црногорца и Брђанина. Ако неки од њих то учини, глоби се са 20 талијера. Околност да је глоба коју судија и главар плате, ако осрамоте Црногорца, двоструко већа него у случају ако Црногорац "обезчести" њих, упућује на закључак да су самовоља и осино понашања судија и главара, у Данилово доба, акутна појава. Пропис члана 15 Законика је реакција на то стање.

Потребе коначног сређивања унутрашњих и спољних прилика Црне Горе изискивале су да се одбрана земље и борба против непријатеља истакне као примарна обавеза сваког, за рат способног, Црногорца и Брђанина. Нађе ли се "нехатник" који не би "док чује да своје отечество бранити треба..." устао на оружје и пошао у бој, треба му, као страшљивцу, за свагда одузети оружје "и да поштења међу осталијема Црногорцима и Брђанима нигда имати не може, а преко свега треба му припасати опрегљачу женску, да се зна да мушког срца нема" (чл. 18 Даниловог законика). Главар који не би, у случају опасности по земљу, позвао народ и повео га у војну, суди се на смрт, као издајник отаџбине (чл. 19 Законика). Одбрана земље дигнута је тако на ниво култа. Тежиште казних мјера, за повреду обавезе за одбрану земље, је на санкцијама које кривца бешчасте и фактички га изопштавају из средине у којој живи. Одзимање оружја и пасање опрегљаче женске, по народном схватању, држи се за казну гору од смртне. По својим посљедицама та казна је, савременим мјерилима узето, равна грађанској смрти.

Право утока-гостопримства, освјештано је у Црној Гори од искона и поштује се као светиња. Иноплеменик и иноземац, па био то некад непријатељ или бјегунац, наћи ће у црногорском дому сигурно прибјежиште (хљеб, со и срце).⁸³ По цијену сопственог живота, давалац утока јемчи за личну безбједност бјегунца. Санкционисано обичајно-правним нормама, право утока подигнуто је у чл. 91 Даниловог законика на ниво законског института. Ускок који ступи у слободну црногорску државу, слободан је и безбједан као сваки Црногорац и Брђанин.

Процес преласка Црне Горе у државно-правно стање, у првој половини XIX вијека, сукобио се са богатом традицијом о праву гостопримства (утока) код обичног народа. Настао је раскорак између потреба за јачањем личне и имовинске сигурности у земљи и сређивањем односа Црне Горе са сусједним државама, с једне, и норми гостопримства, дубоко укоријењених у народној свијести, с друге стране. Отпор носиоца племенског сепаратизма стварању државне власти потхрањиван је њиховом заштитом од стране братственичко-племенских група. Родовска свијест, још жива у народу, држи се обавезе за пружање гостопримства као завјештања предака и под њеним притиском даје се уток убицама, разним преступницима, чак и учесницима побуна против др-

83. Поводом бјекства епископа ужичког Никифора у Црну Гору, Његош одбија захтјев српског митрополита Милентија и књаза Милоша да им епископа нџла и да га поврати у Србију уз напомену да је гостопримство "наш црногорски стари обичај и закон, да кога к нама прибјегне, буде примљен и брањен боље него свој брат али отац, био кому драго" (*Заниси*, III, 1928, 87).

жавне власти. Стога је злоупотреба гостопримства у правцу заштите кривца на удару сурових казних мјера у Даниловом законнику. Те мјере су управљане како против давалаца утока кривцу тако и против његових заштитника у његовој родовско-племенској групи. Борба против помагача и заштитника кривца уједно је борба за сузбијање "племенштине" и сламање отпора противника стварања државе.

Данилов законик изједначава казнено-правни третман кривца са третманом његовог заштитника и помагача. Ко би бранио кривца кога "главари или судници или перјаници..." траже, има се ухватити и суду предати (чл. 20 Законика). Ако би се неко усудио да на људе, послате да хватају кривца, подигне оружје "таковога бранитеља и смутитеља мира и поредка земаљскога..." треба на лицу мјеста убити. То уз услов ако не би одмах оружје положио и својевољно се власти предао (чл. 21). Ко год би кривцу, кога власт хоће да ухвати, помогао и којим год начином пропустио га да утече "такови да ону сагриеху или кастигом или животом плати, на коју би се кривац што утече осудио" (чл. 22). Црногорац или Брђанин који прими, брани, прикрије или не ухвати тежег преступника, прогони се и казни једнако као и сам преступник (чл. 29). Преступника и његовог бранитеља који су у бјекству може убити било који Црногорац или Брђанин (чл. 30).

Сама формулација горњих прописа Даниловог законика не оставља сумње у то да су тешки преступници (убице, издајници земље) имали заштиту и прибјежиште "у село и племе", да је код њиховог хватања органима власти пружан отпор, некад и употребом оружја и да су органи власти, понегдје и злоупотребом својих овлашћења, поступали одлучно и без обзира. Претпостављајући управо то да голема дискрециона овлашћења могу навести "људе од власти" на злоупотребе, пропис члана 23 Закона их је обавезао "да се узму на ум и да пазе..." да не би човека "на правду Божју убили..." јер, ако такво зло учине, "по закону ће суду одговарати".

У односима са сусједним државама Црна Гора се, у Данилово доба, оријентише у правцу превазилажења непријатељских и стварања добросусједских односа. И тај процес сређивања међудржавних односа сукобио се са правом утока. Користећи се правом утока, у Црну Гору бјеже аустријски и турски поданици. Црногорци, непријатељски расположени према државној власти, склањају се у Турску и у крајеве под Аустријом, одакле снују завјере против црногорских управљача. Све то доводи до поремећаја односа Црне Горе са сусједним државама и до затварања турских и аустријских пазара. Стога је државна власт, за разлику од схватања обичног народа који се права утока држи без обзира ко је бјегунац, и ово право прилагодила државним потребама. Уток се даје непријатељу а некад ускрати пријатељу, зависно од државног интереса. Црногорске владике користили су се несугласицама пограничних турских главара, подстицали су их на међусобну борбу и некима од њих, зависно од тренутног интереса, пружали уток у Црној Гори. На другој страни, црногорска државна власт ускратиће право утока аустријским поданицима из Боке, макар су ови етнички истородни са Црногорцима, ако би давањем таквог утока пореметила своје односе са аустријским властима. Став црногорских државних органа у питању давања утока иностранцима, очигледно мотивисан вишим државним интересима, није сагласан са тврдо укоријењеним народним обичајем гостопримства и давања утока пријатељу и непријатељу.

Обични народ се таквом ставу упорно противио.⁸⁴ Требале су енергичне мјере државних органа да би се народ склонио да ускрати право утока странцу кад би се тиме угрозили државни интереси. Ускраћујући право утока странцу, црногорски главари су могли, по правилу узајамности, очекивати да ће и сусједне државе ускратити уток њиховим политичким противницима.

Потребе сређивања међународно-правног статуса Црне Горе, у Данилово доба, изискивале су мир на границама и поштовање права страних држава и њихових поданика. У ново-насталим друштвеним односима, у вријеме мира, убиство Турчина и упади у Турску нијесу више у служби ослободилачке мисије Црне Горе. Пљачке у турским крајевима, некад сматране знаком јунаштва и мушке храбрости, сада су се претвориле у своју супротност — злочин. То су сада преступи против јавног реда, инкриминисани као казнена дјела. Наредињима књаза Данила одређено је да ће свако ко би дирнуо Турчина или у оно што се турско назива животом платити. У Турску се, преко границе, не смије прелазити. Тек ако Турци зађу у црногорску границу дозвољена је самоодбрана. Племена и нахије, граничне са Турском, не смију улазити у бој са Турцима, без знања књажева⁸⁵. Таква општа оријентација политике књаза Данила потврђена је у члану 26 његовог законика: У вријеме мира не смије се у турску земљу "четом ићи и плиен ћерати...". Плијен ће се вратити ономе чији је био а кривац ће бити судски кажњен. За разлику од члана 18 Петровог законика који је забранио крађе и пљачке у Приморју а питање таквих преступа на штету турских поданика оставио отвореним, Данилов законик у члану 24 инкриминише као преступ "крађе... и свако преступленије мало и велико..." у свим пограничним државама. За сваки преступ почињен на штету поданика сусједних држава, Црногорац и Брђанин одговарају на исти начин као да је

84. Калуђер Димитрије Перезић из Паштровића, због купљења прилога у Русији, би од аустријских власти у Боки, оптужен за велеиздају и побјеже у Црмницу. Из бојазни од аустријских репресалија-затварања приморских пазара и изазивања смутњи у Црној Гори, владика Петар I затражи од Црмничана, под пријетњом проклетства, да Перезића протјерају из земље. Црмничани одбише да то учине са мотивацијом да би се издавање једнога ускока, по црногорским законима и обичајима, сматрало не само за срамоту већ и за гријех. Подсјећају владика Петра да је и он сам давао уток Турцима из пограничних крајева, кад су бјежали од зулума турских паша. Гостопримство је за Црмничане светиња коју су они пружали како "ћесарским" поданицима тако и скадарским и подгоричким Турцима па би "вољели да сва наша нахија пропане и да у огањ пође...", но да се Калуђеру нешто деси (Д. Вуксан; Случај Калуђера Димитрија Перезића, *Записи*, XXII, 1939, 24-27). Сукоб између схватања гостопримства код обичног народа и става државне власти, који је мотивисан вишим државним интересом, у овом случају, је очигледан.

У Данилово доба, државна власт је обратила особиту пажњу изградњи односа са елементом иностраности између Црне Горе и сусједних јој држава Турске и Аустрије. Ти односи треба да буду основани на равноправности и узајамном реципроцитету. Отпор народз успостављања таквих односа безобзирно је уклањан. Како Црна Гора тако и сусједне земље имале су посебни интерес за узајамном сарадњом на бази реципроцитета код питања правне помоћи. Услов да Црна Гора изда турског или аустријског држављанина његовој матичној земљи је да и та земља изда Црној Гори њеног поданика кад би овај избјегао у сусједне земље. У правилу издају се обични преступници а не и изразито политички кривци. Тако, један од убица сенатора црногорског Мила Н. Петровића из Његуша, Раде Кустудија, побјеже у ближњу Аустрију, гдје буде уфаћен и предан црногорском суду" (*Црн. крив. право...*, 10/12-1939, 142). Колико је Црна Гора придавала пажњу изградњи свога међународног права потврђује и податак да Црногорац, за злочине учињене у иностранству, бива кажњен више него да их је учинио у Црној Гори, уз услов да су дјела која је починио у стране земље, кажњива и по црногорским законима (*Црн. крив. право...*, ПЗ 3-4/1939, 70).

85. У писму Али-паши, забиту подгоричком, војвода љешански извјештава забита да је од књаза Данила добио наредбу да који год би се Црногорац нашао да такне Турчина, тај ће своју главу изгубити. Нико од Црногораца није овлашћен да Турску границу пређе већ се може само "врх себе" бранити. Наредба је читана три пута на пазару (Д. Вуксан: Књаз Данило, седма година владe (1858), *Записи*, XVII, 1937, 321). Ова Наредба, која је донијета у извршењу одредби члана 26 Даниловог законика, у појединачним случајевима стварно је и провођена у живот. Пресудом Сената од 2. II 1865. год., осуђен је Јован Перошев на смртну казну, због убиства турског војника-низама "у вријеме мира..." (ПЗ 10-12/1939, 141, 142).

преступ учињен на штету црногорских поданика (чл. 25 Законика). Респектовање интереса сусједних држава нужан је услов да би ове, по начелу реципроцитета, на исти начин, поштовале интересе Црне Горе.

У прописе чл. 27—30 Даниловог законика пренијете су одредбе чл. 2—5 Петровог законика које се односе на сузбијање самовољних убистава. Оваква убиства, већином из основе крвне освете, су зло за јавни ред и мир и стога су у Даниловом законнику, једнако као у Петровом законнику, запријеђена изузетно оштрим казнама. Ни у Даниловом законнику самовољни убица не може се "благом одкупити..." већ, ако се ухвати, има "да буде огњем из пушака разнешен" (чл. 27). Деси ли се да убица побјегне из земље, његов положај се равна са фактичким прогонством. Имовина му се плијени и иде у "земаљску касу" (чл. 28).

Код пленидбе имовине кривца Данилов законик, у неким битним питањима, иде даље од Петровог законика. Петров законик, у чл. 3, одређује да се половина противувриједности ове имовине уступи оштећенима, тј. породици убијеног а друга половина иде "за глобу земаљску". Данилов законик налаже да противувриједност читаве имовине кривца иде "у земаљску касу". Ојачана државна власт у Данилово доба преузела је на себе у цјелини функцију кажњавања преступника и није имала потребе да чини уступке "племенској свијести" и да казнену власт против злочинаца дијели са оштећенима, као што је то случај са Петровим закоником. Формулација прописа чл. 3 Петровог законика да се плијени сва имовина кривца "от мала и до велика..." оставља у недоумици. Није јасно, нпр. ако је кривац задругар, да ли се плијени његов дио или читав имовина кућне заједнице у којој је он још неодијељени члан. Данилов законик, у чл. 28, отклања ту недоумицу. Кривцу-задругару плијени се оно што "на његов дио доходи", чиме се стимулише диоба задруга. Ако хоће да себе искључе од одговорности за злочин који је починио њихов задругар, његова кућна чељад дужна су да га одијеле од себе.

Одредбом члана 29 Даниловог законика прописано је да самовољни убица који се идентификује са "земаљским непријатељем и крвником", ако утекне из земље у Црну Гору никад више повратка имати не може. У пракси, често настаје грабеж његове имовине, чељад му се прогна изван границе а кућа му се запали (паљевина куће симболизује "ископштину" и изопштење кривца из његове друштвене групе). Браниоци, саучесници и помагачи кривца изложени су истим казнама као и он. Као кривчеви саучесници и помагачи квалификују се и лица која му пруже уток.

Као особито ефикасну за искорењивање тежих злочина, Данилов законик је задржао, иако у ограниченом обиму, казну прогонством из земље. Она је, ипак, у Данилово доба, изгубила своје класичне црте и у фази је нестајања.⁸⁶

Данилов законик је, у поређењу са Петровим закоником, одмакао у погледу субјективизације кривичне одговорности. У пракси, његовог доба, све више се утврђује правило да кривца треба казнити "по размјеру његова разбора и памети". На висину казне утичу олакшавајуће и отежавајуће околности

86. У својој доцнијој-умирујућој фази, казна прогонством из земље изродила се и изгубила је класичне облике. Она је средство за раслојавање друштва на ужи имућнији слој и масу сиромаша. Високим глобама, грабежом и багателним откупом имовине кривца — прогнаника богаге се главари. У сјеверној Албанији, по томе основу, увећавају се имовина католичке цркве и приходи турске власти.

случаја.^{86a} Оба законика се баве убиством због удара ногом или камишем на начин који антиципира убиство на мах из савремене науке и праксе. Петров законик нормира ово убиство у члану 8, а Данилов законик говори о њему исцрпније у чл. 34 и 35. Петров законик претпоставља ослобођење од одговорности за убиство извршено због удара ногом или камишем само у случају ако би ударени, непосредно иза удара, убио нападача. Појам "непосредно иза удара" био је неодређен и нејасан за праксу па су аутори Даниловог законика у члану 34 и 35 тај појам ближе одредили. Лице ударено ногом или камишем биће ослобођено казнене одговорности тек онда ако је "у исти мах" и у љутини, пошто је ударено, убило нападача. Учини ли то један сат доцније или други дан иза напада, биће кажњено као и онај који "самовољно човјека убије".

У члану 37. Даниловог законика су зачеци неподобног покушаја из савременог права и елементи компензације деликата: Догоди ли се да је неко хтио другога ударити па овај предухитри и прије удари "почетника" то ни нападач ни нападнути један другогме нијесу дужни ништа. Јер онај који је хтио први ударити крив је као да је и ударио: "да је могао би га и ударио". Законик тако посредно утврђује казнену одговорност и за неподобни покушај. С друге стране, Законик чини уступак схватању обичајног права о "приватном намирењу" за извршене преступе и допушта установу компензације деликта која је позната модерном праву.

Правило чл. 37 Даниловог законика остаје код решења у чл. 9 Петровог законика да убиство учињено нехотице треба "судом лијечити колико се боље учинити може". Конкретизујући пропис члана 37 Даниловог законика пракса је пошла корак даље од прописа и грубо извршила разграничење између свјесног и несвјесног нехата. Ако је код убиства из нехата у питању свјесни нехат односно ако је убица могао предвидјети посљедицу али је олако држао да ова неће наступити, он ће бити строжије кажњен. Те околности потврђене су у Богишићевој грађи о примјени Даниловог законика: "Данас се на врсту нехотице највише гледа (речено је у Опаскама о Даниловом законнику — П. С.), те онај који и нехоте убије ако је предвидјети могао да се несрећа може тим догодити кастигују га строго... Свакако тежина пријеступа зависи од околности".⁸⁷

Док Петров законик у члану 9 ништа не каже о накнади штете за рањавање или убиство, учињене нехотице, Данилов законик у поменутом члану 37 у вези са чл. 33 то питање прилично исцрпно расправља. Ако је нападнути рањен то онај "који је неотице зло учинио..." треба да му плати трошкове лијечења а у случају повреде виталних органа односно "ако ли оштети главу, око, ногу или руку..." дужан је да му накнади штету и то у одређеном, апсолутизованом износу. Више се даје за руке и ноге јер њихов губитак повлачи теже посљедице. Њиховим губитком рањени престаје бити радник и ратник.^{87a} Услов

86a Злочин је тежи ако из њега произилази кривчева морална исквареност "на пр. кад украде или зло учини каквом човјеку, ком би требало да буде благодаран, кад дуго вријеме размишља и приговља извршење злочина итд.; злочин је лакши, ако је учињен под упливом околности тога часа, на пр. глрд, лако извршење злочина итд.". Што је кривац мудрији, то га држе да је више крив и строжије га казне (*Црн. крив. право...*, ПЗ 11-12/1938, 214, 216).

87 Опаске о Даниловом законнику, АП, исписи из БАЦ, XVI, 33, примједба уз чл. 37. Особити интерес за рањавања и убиства из нехата, у Петровом и Даниловом законнику, условљена је чињеницом да је број ове врсте преступа у Црној Гори релативно висок. (*Црн. крив. право...*, ПЗ 1-2/1939, 31).

87a У глрду Паштровићима од 1728. владика Данило их позива на умир са Цетињанима и жали се да је онемоћао јер су га ноге издале а оне "носе све тијело... у ову кршну земљу оне на веће служе а без њих је све залуду теке да залуду хљеб једимо" (Ј. Миловић; Владика Данило..., *Истор. записи*, Цетиње, 4-12/1952, 344, 345).

за накнаду штете је да је повријеђени орган трајно оштећен. Опредјељивањем појма накнаде штете и апсолутизовањем њеног износа Данилов законик чини озбиљан корак у правцу дефинисања посебних установа развијеног казненог и грађанског права. Одређивање накнаде штете у апсолутном износу предохрана је против самовоље и арбитражно одлучивања у судском поступку. Ипак, подјела казнене и грађанске одговорности у Даниловом законуку није изведена до краја. Елементи једне и друге одговорности се међусобно преплићу. Накнада штете укључује у себе како стварну штету тако и пенални износ (чл. 33 Законика). Висина накнаде штете зависи од тога да ли је до деликта који је њен основ дошло хотимично или из нехата. Ако је штета учињена хотимиче за њу се плаћа двоструко више него у случају кад је почињена нехотично (чл. 33 Законика).

Код убиства у самоодбрани односно, савременим критеријумима узето, убиства у нужној одбрани Данилов законик одлучно напушта објективну одговорност чије су примјесе присутне у Петровом законуку. У процјени нужне одбране, у Данилово доба, примјећује се дах модерне правне доктрине. Цијени се суптилније сразмјера између напада и употребијене одбране.⁸⁸ Просуђује се да ли је напад био тако јаког интензитета да се није могао одбити другим, мање штетним средствима, сем убиством нападача. За разлику од Петровог законика који, у чл. 10, за убиство "чоєка напастника врху себе...", чини уступак објективној одговорности и не искључује одговорност убице већ оставља да се и то зло, као и нехатно убиство "судом лијечи", Данилов законик одлучно стоји на становишту да се за убиство, код кога су се стекли елементи нужне одбране, не одговара. Да би се признало право на нужну одбрану као легитимно право, потребно је да је убица извршио дјело у фази док се бранио од нападача и да је овога претходно упозорио да се од њега прође. У самом пропису чл. 38, појам нужне одбране је ближе определијен: Ко убије човјека напастника "врху себе бранећи се и заклињући га да се од њега прође..." а овај не одступи него "преко тога погине, за тога поговора нема..." Такви напастник може се убити "а да се суду ништа не одговара".

Наизглед независни један од другог, прописи чл. 39 и 41 Даниловог законика органски су повезани и сврха им је коначно сузбијање крвне освете. Обичај је међу Црногорцима и Брђанима да се свете не само на кривцу-крвнику већ "и на правом брату његовом", што се прописом чл. 39 Законика строго забрањује. Когод би право човјека убио има се осудити на смрт. Само крвника којега и сам суд гони сродник убијеног може убити "али брата или близику или својту крвника, кои у томе ништа криви нијесу, несмије, већ нека само они главом плаћа, који је зло учинио, а други нико". Интенција прописа је да се освета ограничи на кривца и да се из ланца крвне освете искључе његови братственици. У случају освете на правом кривцу, пропис, дакле, допушта приватну репресију што је изузетак од опште оријентације Законика да је самовоља недопуштена и да се свако зло има само "судом лијечити". Тај изузетак мотивисан је настојањима државне власти да се крвна освета по цијену драстичних мјера и уз концепције племенским обрасцима мишљењима, коначно сузбије. Без тога нема реда и мира у земљи. Но и овлашћење сродника да убије крвника, шире гледано, није приватна репресија. Сама чињеница да је такво овла-

88. *Опаске о Даниловом законуку...*, примједба уз чл. 38.

шћење потврђено законом и извире из њега чини да и убиство крзника од стране родбине убијеног има одлике јавно-правне санкције.

Одредба чл. 41 Даниловог законика је допуна чл. 39 и сврха јој је, такође, искорјењивање крвне освете која, сем губитака људских живота, доводи и до уништавања имовине завађених страна. Обичај је да се лицу које дугује крв или његовом братственику кућа запали и имовина уништи, што, изазива даље освете и сиромашаи ионако оскудне изворе средстава за живот. Особита друштвена опасност дјела ове врсте изражена је кроз њихову квалификацију и висину казне којом су запријеђена у чл. 41 Законика: Ако би Црногорац или Брђанин "од опачине" запалио кућу другом Црногорцу и Брђанину то се од његове имовине има намирити како кућа тако и имовина која је у кући изгорела и пропала. А сами кривац преко свега има "да главом плати и може га слободно они убити, којему је кућу запалио".

Смисао прописа чл. 43 и 44 Законика књаза Данила изазива недоумицу. Одредбом члана 43 утврђује се обавеза лица које нехотице сломи нож или пушку неком другом да власнику оружја плати на име противувриједности оружја "један дио, а они, којему је штета учињена, штетује два дијела" У чл. 44 Законика прописано је да, у случају давања оружја на зајам, ако се деси да зајмопримац нехотично сломи нож или пушку, то онда он плаћа противувриједност два дијела оружја а онај који му је дао оружје на зајам "штетује један дио".

Недоумицу око друштвеног смисла ових прописа који за штету због уништења оружја, наизглед без основа, терете и његовог власника Богишић и његови анкетари расправљају тако што мисле да је "законодавац хтио да нико не да другому оружје које је прва потреба за свакога него да (га) држи код себе".⁸⁹ Наиме, у ратнички оријентисаном црногорском друштву, оружје је саставни дио личности, симбол њеног грађанског идентитета. Губитак права на оружје бешчasti његовог носиоца. Стога се оружје, у правилу, не одваја од његовог власника. Сврха прописа члана 43 и 44 била би да се оружје не даје неком другом ради евентуалне употребе у свађи и да га свако, у циљу бојне готовости, држи уз себе. С обзиром да се оружје, и по обичају, нерадо давало од себе то су одредбе члана 43 и 44 Законика биле од мањег практичног значења.

У Црној Гори, у првој половини и средином XIX вијека, масовно пропадају задруге. Колективна својина ширих друштвених група (кућне заједнице, братства, племена) нагрижена је приватно својинским односима који су у настајању. Сложену породицу — задругу смјењује ситна — одјелита породица. Томе процесу, процесу надирања "новог" по цијену нестајања "старог", опиру се друштвене снаге које вуку у прошлост и хоће да одрже постојеће стање. Уступак тим снагама је у чл. 47 Даниловог законика који не допушта диобу синова са родитељима, сем ако родитељи на диобу пристану. Док су отац или мати живи, такве диобе не може бити. Тежња је прописа да успори појаву индивидуалисања својинских односа и да одржи "колективизам" у породичним односима. Та тежња је наишла на отпор новонасталих обичаја и друштвене праксе који допуштају да се пунољетни синови, без ограничења, дијеле од својих родитеља. Пропис члана 47 Даниловог законика остао је тако "мр-

89. Idem, примједба уз чл. 43, 44.

тво слово“ и није примјењиван у пракси.^{89a} Он је и формално оспорен прописима члана 964, 966 и 706 ОИЗ-а.

Сљедећи прописи Даниловог законика (чл. 48 и чл. 49) наизглед противурече одредби члана 47. Допуштена је слобода у располагању сопственом имовином. У чл. 48 ријеч је о располагању тековином: све оно што је сам стекао отац може, по својој вољи, дијелити синовима и једном сину оставити више него другом. Слободно располагање ограничено је на тековину — ”своју муку“, што ће рећи да се у имовину старевину не смије дирати. Па и ова слобода је условна и ограничена. Своју ”муку“ отац може, по својој вољи, дијелити међу синовима. Из самог прописа чл. 48 Законика не би се дало закључити да је отац овлашћен да имовину остави неком трећем. Претпоставља се да отац може располагати са тековином тек кад се одијели од кућне заједнице јер до диобе, све што кућна чељад стекну иде Кући као неличном имаонику (ознака Куће са великим К значи кућну заједницу).

Пропис члана 49 Даниловог законика иде даље од његовог претходника члана 48. Овај пропис уопштено декларише овлашћење приватног власника да са својом имовином слободно располаже па чинио то заживотним или посмртним располагањима. Та слобода, по формулацији прописа, нема ограничења: сваки човјек властан је да своју имовину и изван своје родбине подијели ”па он ово учинио за живота или оставио у своме аманету, у то се дирати не смије“. С обзиром на овакву уопштено постављену норму у чл. 49, члан 48 Законика изгледао би сувишним. У ствари није тако. Смисао прописа члана 49 углавном, се односи на ”саморанике“ — људе без порода, који су власни да ”ископштину“ (имовину без насљедника) оставе коме хоће.⁹⁰ Јер док отац има синова, његова овлашћења у располагању имовином су битно ограничена. У народној свијести тврдо је укоријењено правило да отац који има синове, код располагања имовином, ове не заобиђе. Није обичај ни да се женска дјеца сасвим искључе из очевине. Ограничења оца, који има синове, у располагању имовином, изричито су означена у члану 48 Законика. Отац може слободно дијелити имовину тековину, у старевину не смије дирати. Слобода у располагању је ограничена на синове. Још увијек снажна ”племенска“ традиција о потреби да се имовина ”племеника“, и послје смрти задржи унутар њиховог рода, утиче и на ”саморанике“ да, приликом располагања имовином, не занемаре своје једнобратственике.

Прописи члана 47, 48 и 49 Даниловог законика изражавају противуречне тенденције у друштвеном развоју Црне Горе, средином XIX вијека. Њихова противурјечност је привидна. У цјелини гледано ти прописи су снажно подстакли друштвени развој. Одредбе члана 47. Законика је превазиђена у друштвеној пракси. Самим декларисањем слободе појединца у располагању са сопственом имовином, маколико та слобода била ограничена и условљена,

^{89a} Познате одлуке Великог суда у Подгорици и одлуке судова које су им претходиле допустиле су диобу између оца и сина, кад то пунољетни син затражи. Требало би да задругар много злочинства учини ”да би нагнао цијелу задругу да га из куће прогнају, не давши му ништа од дијела...“ (ПЗ 1/1935, 27). Но то су изузеци од правила. Приликом диобе, синови примају дио који је једнак очевом дијелу. Једино старешинство које се даје на уживање, поврх дијела, ако је то мјесним обичајем допуштено, иде само оцу (А. Илић; *Систем права о кућној заједници у Црној Гори*, Бгд, 1936, 119). Син неће остати без дијела ни код насљеђивања очинства јер је установа недостојности у насљеђивању првобитно непозната. Он ће примити насљеђе па макар се недолжно понашао према родитељима односно према оцу-оставитељу.

⁹⁰ *Опске о Даниловом законнику*, примједбе уз чл. 47, 48, 49.

прописи члана 48 и 49 Законика, постали су формално правни ослонац за кретање црногорског друштва у правцу развијенијих приватно својинских односа.

Насљедно право, боље него ишта друго, изражава анатомију одређеног друштва. Данилов законик је први писани пропис који нормира то право и чини покушај да и у тој области, до тада препуштеној искључивој регулацији обичајног права, уведе неки "ред". Водеће мјесто у насљедном праву Законика имају одредбе које индицирају развитак класичног насљедног права чија је основица пуна приватна својина. До појаве приватне својине насљедно право као "право" не постоји.

У доба превласти задружне породице Куће нема насљеђивања у класичном смислу. Имовина је колективна и неотуђива је до диобе Куће. Кућа, а не појединац, је субјекат својинских овлашћења на њој. У савременом правно техничком смислу узето, нема насљеђивања. Имовина која чини неотуђиви фонд кућне заједнице се не насљеђује. На њој се једино, у оквиру Куће као неличног имаоника, смјењују покољења плодуживаоца. Тако се смрћу појединог члана кућне заједнице ништа битно не мијења. Иза њега нема што или има веома мало да се наслиједи. У овим друштвеним условима и домет тестаменталног располагања је ограничен. Предмет завјештаја су првобитно покретне ствари јер појединац није власник непокретне имовине већ друштвени колектив. Слободу у тестаменталном располагању има само приватни власник. Код развијенијег задружног живота, непокретна имовина као предмет завјештаја јавља се код "самораника" (људи и жена без порода) иза којих остаје "пустош".⁹¹

Но и онда када је приватна својина постала одређујући чинилац у друштвеним односима (као што је то случај у Црној Гори у Петрово и Данилово доба) та својина није апсолутна и оптерећена је рецидивима "колективизма". Приватна имовина је под теретом комплекса права у корист близике и сусједа приватног власника (правом првокупа имовине у случају њене продаје, правом попаше стоком на њој послје скидања фрута,^{91а} правом удове на ужитак мужевине). Стога је и насљедно право на тој имовини "крње". Насљедник не прима заоставштину у пуној својини (*plenam potestas*). Он је прима са свим ограничењима и теретима које је имао и његов претходник.

Пропис члана 50 Даниловог законика уређује насљедно правни положај жене и дјете за случај смрти њиховог мужа и оца. Законик игнорише кућну заједницу, насљеђивање по основу тестаменталног истиче пред законским и насљедно правне односе расправља у духу развијеног европског права. Тек ако отац

91. Слобода у располагању од стране завјештаоца објективно је ограничена притиском средине и њеним схватањем да би било зазорно, путем посмртног располагања, окрњити права своје дјете и права ближих братственика. Тек ако се тестира у прилог цркве и манастира, завјешталац бива слободнији у располагању својом имовином. Но и онда, обичај је да завјешталац, који има мушку па и женску дјецу, и њима по нешто од имовине остави (Калуђерење Пеја Никчева, 30. маја 1742, *Записи*, XVIII, 1937, 286, 287). Тестамент се обично чини јавно. То је вид контроле од стране близике тестатора која пази да он не би отуђио имовину изван рода. Такви погледи на тестамент и његово дефинисање у Црној Гори под утицајем су, особито што се техничког израза тиче, прилика у сусјелном Приморју, гдје је овај акт раније стекао правну егзистенцију. Тако је тестамент Ника Ловова којим у своју кућу и на баштину оставља своју жену "да е госпоћа о(г) свега мога колико да е глава моја и да је слушају деца моја...", читан 15. III 1676. на скупу код цркве св. Николе. Паштровски збор потврдио је овај тестамент *Паитровске исправе XVI-XVIII в.*, Цетиње 1959, 64, 65).

91а У Зети, на обали Скадарског језера, приватна имовина се, једним дијелом године, "укомуњује". Послје скидања фрута и косидбе сијена, право напасања стоке и улова рибе на тој имовини имају сељани села у чијем се атару она налази (С. П. Вулетих; *Приватна имања као сеоски комуни*, ПЗ-1/1933, 36-39).

није расположио својом имовином за живота, она ће, по основу закона, пријећи на његове синове који је дијеле у подједнаким дјеловима.⁹² Ако су дјеца недорасла, диобе између њих не може бити све док наврше 20 година. До онда заоставштина, у циљу њеног очувања, бива стављена под надзор ”поштених људи“.⁹³ Ако је иза оца остала жена, она ужива дио свога мужа до њене смрти. Иза њене смрти и тај дио мужевљеве имовине дијели се на мужевљеве законске наследице.

Одредбе чл. 50 и 52 Даниловог законика уређују имовинско правни положај жене, последице мужевљеве смрти. Тај положај је необично актуелан за црногорску друштвену праксу и о њему постоји прилично исцрпна грађа у нашим архивским фондовима. Он је значајан и за оцјену друштвених прилика у Црној Гори у XIX вијеку и стога о њему треба нешто више рећи. На питању законског нормирања имовинских права жене најупечатљивије се примјећује неприхватљивост схватања у нашој науци, о превазиђености и неодрживости Законика књаза Данила у црногорској пракси.

Прописима члана 50 и 52 Законика утврђено је право удове да иза мужевљеве смрти ужива његову заоставштину. То право на ужитак удова има до своје удаје или смрти. Ако се удова преуда, губи право на ужитак мужевљеве, али стиче право на остојбину која се исплаћује у одређеном новчаном износу, зависно од времена које је провела у браку и од времена које је као удовица у мужевљевом дому провела (чл. 52 Законика). Висина износа остојбине зависи и од тога да ли удова има дјецу и да ли су дјеца мушка или женска. Ако има мушку дјецу, удова прима на име остојбине по један цекин годишње, а кад има женску дјецу, остојбина је по два цекина годишње. Удова која је без дјеце прима остојбину у износу од 10 талијера годишње (чл. 52). Данилов законик је само у принципу и оквирно нормирао установе удовичког ужитка и остојбине. Ближе дефинисање ових права удове, њихов обим и варијетете одредијелила је релативно богата судска пракса.

Правило је да се имовинско-правни положај жене удове, последице мужевљеве смрти, не погоршава. Млада удовица, којој иза мужа није остало дјеце, обично од мужевљеве прима остојбину и преуда се или се пресели код оца и браће у род, из бојазни да не би роду ”какову безчест нанијела...“⁹⁴

Удовица која има дјецу, поготову ако је неко од њих мушко, ређе ће се удати. Ако је удова са дјецом и за мужевљевог живота, живјела у кућној заједници задрузи, она наставља и даље да живи у њој и задржава права која је раније имала (право на стан, одјећу, обућу, исхрану и право на задовољење свакодневних потреба). Под надзором кућног домаћина и скупа задругара, мати

92. На синове се подједнако дијели како имовина која је била у личном власништву оца тако и она коју је уживао по основу старешинства. Наиме, поврх дијела који добије приликом диобе са синовима отац прима, ради лакшег живљења, још и неки комад земље, винограда, куће који се назива старешинство. На старешинству, старешина има само право плодоуживања. Послије смрти старешине, старешинство се дијели онима на рачун чијих је дјелова узето, односно, у правилу, синовима старешине.

93. Ипак, у свакодневној пракси, не чека се да дијете наврши 20 година, да би било пунољетно и способно да се дијели. По обичају, пунољетним се држи лице које је довољно зрело и одрасло односно кад се ”момче ухвати оружја“ (*Опаске о Даниловом законнику...*, примједба уз чл. 50). Тако је са диобом, ако су иза оставитеља остали удова и синови. Међутим, ако су иза оца остале само кћери, његова удова је власна да ужива његову оставштину, све до своје смрти. Мајка-удова је дужна да кћери опреми за удају а оне нијесу овлашћене да траже диобу очевине све до мајчине смрти (АП, исписи из БАЦ, ф. 240, *Насљедство XVI*, 27, 8; В. Богишић; *Диоба...*, ИЗ 4/1960, 720).

94. В. Богишић: *Зборник правних обичаја...*, 139.

удовица, стара се о својој малољетној дјечи.⁹⁵ Права удове тврдо су ујемчена нормама обичајног права и не могу се ни изјавом посљедње воље окрњити.⁹⁶ Ако би права удова била озбиљније повријеђена, она је, у доцније доба, стекла право да се одијели из кућне заједнице и да са дјецом живи одвојено.⁹⁷ Тек са овом диобом од Куће, удовички ужитак као латентно право оживљава и постаје службеност у правом смислу.

Као и друге службености удовичко право плодуживања везано је за развијеније приватно својинске односе. Службеношћу се може оптеретити туђе добро (*iura in re alieno*). Стога се овом службеношћу може користити у пуном смислу удова мужа приватног власника. Носиоци удовичког права плодуживања, у доба колективних облика живота, у XVIII и почетком XIX вијека, обично су удове саморанице. Њихово право на уживање мужевине је потпуно, како на покретној тако и на непокретној имовини. Послије смрти удовице саморанице, имовина — мужевина се ослобађа терета удовичког ужитка у њену корист и прелази на наследиоца мужа. Обично су то црква или мужевљева близика.⁹⁸

Удовичко право плодуживања је стварно, недјеливо и ничим неограничено право удове. Удова је овлашћена да прибира плодове и дохотке са имовине која је под теретом ужитка. Главницу имовине, углавном, није смјела дотаћи. Она се, последице престанка удовиног права плодуживања, имала неокрњена предати мужевљевим наследиоцима. До истека права удове на ужитак, наследиоци имају на имовини само голо право својине (*nuda proprietas*).⁹⁹ Да би удова намјенски користила право ужитка и да не би што ”у беспуће потрошила“, она се ставља под надзор капетанског суда.¹⁰⁰

Под дејством робно-новчаног промета у другој половини XIX вијека, удовичко право ужитка трпи битне промјене. Претпоставља се да су приходи са мужевљево имовине довољни да подмире издржавање удове у оквиру обичних потреба (конкретни омјер тих потреба у зависности је од стварних потреба удова у издржавању и од мјесног обичаја). Деси ли се да се удова не може издржавати плодовима и дохоцима са имовине, у пракси ће настати разне ситуације. Суд ће допустити да се главница имовине или један дио ње прода и новац добијен од тога даје се на добит. Добит се, под надзором старатељске власти, троши на издржавање удове.¹⁰¹ Или, у случају да је удова самораница, неспособна за рад, имовина на којој има право ужитка даће се ”на офит да јој фрут долази и с њим се издржаје...“¹⁰² Удови немоћној и неспособној за рад некад ће суд допустити да имовину, коју ужива, отуђи у корист лица које би се

95. АП, исписи из БАЦ, *ужа фамилија*, XVI-24-а, додатак под 1,2.

96. Муж може, тестаментом, вршити неке измјене у погледу законских права удовице и у односу на постављање старатеља њој и заједничкој дјечи. Самог права на плодуживање његовог личног дијела, иза његове смрти, он је не може ни изјавом посљедње воље лишити (*Пресуде Великог суда*; Бр. 2461-III-1909-99 и бр. 1798-III-1910-102, ПЗ 7-8/1936, 4).

97. Ипак, према казивању Богишића, ни десета удовица не тражи диобу (ИЗ, 4/1960, 737).

98. П. Ровински; *Черногориа*, том II, част I, С. Петербург 1897, стр. 274, 275, одлуке бр. 20, 21, 23.

99. Мужевљеви тестаментални и законски наследиоци могли су да, споразумно са удовом, овој исплате неки износ и тако заоставштину ослободе терета удовичког ужитка и приме је у наслеђе, прије удовине смрти или преудаје (Одлука у спору око прилога Јане Јовишице од 3. XI 1763, Записи XIX-1938, 229, 230).

100. АСРЦГ, *Велики суд*, нар. и расп. 1-224, бр. 186.

101. АСРЦГ, *Сенат* 1869, нар. и расп. 4-648, н° 588.

102. АСРЦГ, *Вел. суд* 1879, нар. и расп. 1-224; *Сенат*, за прекуцавање, н° 159.

обавезало да је издржава до њене смрти.¹⁰³ Удовичко право плодоуживања, у својој доцнијој фази, се тако "изрођава". Уз право на уживање мужевине удове постојно стиче и право на располагање са њом. Њен положај приближава се положају наследника мужевљеве заоставштине.¹⁰⁴

Остојбина као посебно право удовице у Црној Гори није позната у страном законодавству. Ова установа је први пут законодавно уређена у чл. 52 Даниловог законика што је неким ауторима дало повода за закључак да тога права, прије књаза Данила није било. Из познатих извора види се, међутим, да се је и удовици која напусти мужевљев дом или се преуда, и прије Законика понешто, у новцу, давало.¹⁰⁵ Државна власт у Црној Гори пазила је да се право удове на остојбину поштује и у пограничним крајевима сусједних држава које су настањене са становништвом етнички истородним са Црногорцима. Изворни подаци потврђују да су црногорски државни органи интервенисали код бокелских главара како би се Црногоркама, удатим у Боку, кад обудове или се са мужем распусте и поврате се у Црну Гору, исплатила остојбина — "стойбин".¹⁰⁶

Данилов законик је, што се остојбине тиче, узаконио већ постојећи обичај с тим што је тај обичај ближе одредио и прилагодио га приликама свога доба. У Законнику нормирано је само право удове на остојбину. Пракса је, међутим, допуштала да се и жени нероткињи, коју муж отпусти, исплати остојбина. Бивало је да се жени досуди у име остојбине по 1 талијер за сваку годину коју је провела у браку.¹⁰⁷

Судска пракса је, у погледу принципијелног поштовања остојбине, као посебног права удове, досљедна Законнику. Услов за настанак права на остојбину је да се удова преудала или трајно напустила мужевљев дом и да се одрекла права на ужитак мужевине. Удовичко право плодоуживања и право на остојбину се међусобно искључују. Та два права не могу се кумулирати. Међутим, код конкретног одмјеравања права на остојбину пракса је чинила одступања од одредби члана 52 Законика и изналазила решења, сагласна појединоствима конкретног случаја. Тако је остојбина за бездјетну удовицу, умјесто по 10 талијера на годину, како је по Законнику, одмјерана у мањем износу, некад у износу од по 5 талијера годишње.¹⁰⁸ Умјесто, како за вријеме које је ефективно провела у браку тако и за оно које је као удовица у мужевљевој кући провела како је по Законнику, остојбина је у пракси одмјерана само за

103. АСРЦГ, *Сенат* 1870, акта 651-850, н° 748.

104. Данилов законик ништа не каже о удовчевом праву плодоуживања односно о праву мужа-удовца да на имовини своје жене, иза њене смрти, конституише своје право плодоуживања. То право удовца на ужитак женине оставштине установљено је тек наредбом Великог суда од 27. фебруара 1891. године (*Зборник II*, 189, 190). Приликом релакције наредбе, њен вјероватни аутор В. Богишић, био је, по свој прилици, инспирисан супружанским ужитком из параг. 757 аустријског Општег грађанског законика. Овај пропис био је на снази у сусједној Боци. У Црној Гори удовчев ужитак противи се обичају и народном схватању. Држи се недовољним да муж од жене зависи и да га жена издржава. Мужа који би дошао да живи на заоставштини своје умрле жене средина би презирала више него домазета. Стога је удовчев ужитак, у пракси, имао, углавном, формално значење. Макар стекао право ужитка на жениној оставштини, муж је одбијао да се њиме користи и то његово прво остајало је голо право. Као установи туђој обичајном праву, удовчевом праву ужитка није било мјеста ни у Даниловом законнику.

105. В. Богишић: *Диоба...*, Из 4-1960, 736.

106. *Записи*, XVII-1937, 269, 270; Држ. музеј Цетиње, *Иск. журнал*, књ. III, н° 249; Петар II, *Писма* 1830-1837, Бгд 1951, 331.

107. АП, исписи из БАЦ, ф. 235, 103.

108. АСРЦГ, *Сенат* 1870, за прекуцавање, н° 259; АСРЦГ, *Велики суд* 1879, нар. 1-224, н° 41.

вријеме ефективно проведено у браку. А за оно вријеме које је у мужевљевој кући стојала и "била без домаћина нема ништа остојбине..."¹⁰⁹ Пракса је досљеднија Законнику код одмјеравања остојбине удови која има дјецу. Таква удова, ако има женску дјецу, прима наине остојбине по 2 цекина на годину а у случају да су јој остала мушка дјеца одређује јој се по 1 цекин на годину. Мање јој се даје ако има мушку дјецу да би се имовина мушких потомака што боље очувала. Да би удова стекла право на остојбину по основу напуштања мужевљевог дома, то напуштање треба да је трајно без намјере повратка.¹¹⁰

С обзиром на претпоставку да све што муж и жена стекну у браку припада мужу, остојбина би се могла схватити као "замука" односно као неки вид надокнаде жени за труд који је уложила у мужевљевом дому. Смисао остојбине био би и у обезбеђењу удове за прво вријеме у браку, ако се преуда, или вид доживотног обезбјеђења у случају да остане неудата. Стога се бездјетној удови даје већи износ остојбине. Рачуна се да у старости неће имати ко да је помогне. Мањи износ који се даје удови са дјецом мотивисан је са два разлога. Претпоставља се да ће удову, у старости и немоћи, дјеца помоћи. Настоји се, осим тога, да се очевина дјечи што боље, и у већем обиму, сачува.¹¹¹

Право удове на остојбину терети мужевљево оставштина. У кућној заједници то право је тражбено право удове које терети Кућу као посебног имаоника. У индивидуалној — инокосној породици терет исплате остојбине је на мужевљевим наследицима.

Одредба чл. 50 Даниловог законика први пут уређује старатељство као законску установу и одређује услове за стицање пунољетства. Имовина малољетне дјече, послје очеве смрти, не дијели се већ се ставља под надзор прокаратура — "поштение људи", све док дјеца наврше 20 година. Са навршених 20 година, дјеца би, по смислу овога прописа, била пунољетна.

До настанка државне организације у Црној Гори, старатељски послови се исцрпљују у оквиру породице. Надзор над малољетницима, болеснима и немоћнима и старање о њиховим интересима у кућној заједници врши задруга као колектив, преко скупа задругара и домаћина куће. У инокосној породици те послове врши отац малољетника и лица која су под старатељством. Ако је дијете у инокосној породици, а отац није жив, о њему и његовој имовини стара се мајка, уз надзор од стране најближих мужевљевих сродника. Старатељство је у интересу малољетника. Некад је то старатељство у колизији и са интересима мајке дјетета. Дјеца припадају очевој кући. Кад би удовица хтјела да, послје мужевљеве смрти, напусти његову кућу а трудна је, дужна је да прво роди дијете и да га отхрани, док се могне од ње одвојити, и тек онда да иде куд хоће.¹¹²

Напоредо са јачањем државе и државних органа у Црној Гори, крајем XVIII и у првој половини XIX вијека, старатељство постаје установа "мје-

109. АСРЦГ, *Сенат* 1875, за прекуцавање, н° 474.

110. Завичајни музеј у Никшићу, *арх. Ј. Николића*, ф. VI. год. 1878-1880, разна акта, инв. бр. 89, н° 72.

111. АП, исписи из БАЦ, ф. 241, *диоба*, додаток под 525, IV. 3. Аналогно праву удове из чл. 52 Даниловог законика, судска пракса је признавала право на остојбину и жени-распуштеници, чији је брак распуштен због немања дјете. Износ остојбине распуштеници, некад је одмјераван у висини износа који припада бездјетној удови (ПЗ 9-10/1938, 161, 162).

112. АП, исписи из БАЦ, ф. 236, 42, стр. 44.

шовитог“ карактера. То је ”приватна“ породична установа са елементима јавно-правног карактера. О малољетнику се стара очева близика, уз интервенцију и под надзор државних органа. Тек ће у другој половини XIX вијека ОИЗ-ом (чл. 644, 645, 961) и низом посебних прописа, донијетим у то доба, старатељство, и формално правно, постати јавно правна, државна, установа али уз примјесу породичног старатељства. Држава поставља старатеља и врши надзор над њим. Старатељство, у правилу, непосредно врше мајка и најближи сродници дјетета.

Пунољетство и пословна способност жене, било да она живи у задружној или инокосној породици, није од одлучног значења. До своје удаје она је под надзором родитеља, а после је удаје долази у личну зависност од мужа. Код живе браће жена не наслеђује нити располаже са породичном имовином. Њено кретање у приватно-правном и јавно-правном промету је ограничено. Она се не зове за свједока нити учествује у договору међу људима.¹¹³ До своје удаје, дјевојка, макар била пунољетна, има дјелимичну својевласт. За њене поступке, поготову ако су ови везани са имовинским посљедицама, одговарају њени родитељи. Па и код тежих преступа које дјевојка почини, постоји дјелимична одговорност њених родитеља.^{113а}

Стога је, како по обичајно правној пракси тако и по смислу чл. 50 Даниловог законика, тежиште старатељства у старању над мушком дјецом односно над синовима. Међутим, поменути пропис Законика књаза Данила који пунољетство рачуна са навршених 20 година, у пракси је еластичније, и у духу обичајног права, тумачен. Малољетник-син пунољетан постаје онда кад се својом памећу и владањем освједочи да је калар сам са собом и својим пословима управљати.¹¹⁴

Правило чл. 51 Даниловог законика узаконило је већ постојећи обичај о праву дјевојке на опрему приликом удаје. Кад се дјевојка уда, не добија дијела од очевине ”осим прћије, што јој родитељи при удадби од добре воље даду“ (етимолошки коријен прћије је у прикији — грчки израз).

Опрема дјевојке састоји се од руха и прћије. У рухо иду хаљине, шакит и обућа. Као прћија рачуна се бакрено посуђе, неки комад стоке, живина, покућство и ситнији намјештај. Некретнине не иду у опрему дјевојке.^{114а} Одредбе чл. 51 Даниловог законика, под прћијом разумије како прћију тако и рухо.

У радовима из правне историје и у судској изворној грађи чешће се наилази на употребу израза ”мираз“ као ознаке за имовину коју дјевојка, приликом удаје, носи из свога рода у дом. Не зна се да ли тај термин означава опрему дјевојке или њену имовину коју добије по основу наслеђа као сестра безбратница. Ради се, међутим, о погрешној термилошкој употреби израза

113. В. Богишић: *Зборник правних обичаја у Јужних Словена*, Загреб 1874. године, 458.

113а. За девојку која ванбрачно преступи, дјелимично су одговорни и њени родитељи. Ако ”погрешница“ роди незаконито дијете, њени родитељи ће ”за непажњу на владање дјевојке“ бити глобљени са 50 талијера (*Наредба о ванбрачним преступима* бр. 1743 од 11. IX 1884, *Зборник II*, 139, 140).

114. В. Богишић: *Зборник...*, 375.

114а. У Боки, такође, опрема дјевојке је, углавном, од покретних ствари: шкриње, одјеће, обуће, неког комада златног накита. Ријетко се даје у новцу и земљи. После женине смрти, њену опрему — прћију наслеђују њена дјеца. Ако дјеце нема прћија, једнако као и по чл. 56 Даниловог законика у Црној Гори, остаје за женин род. Ако умре муж, његови ближи сродници ће, његовој удови, издати прћију или исплатити њену противувриједност (М. Црнић-Пејовић: *Мојдеж...*, Бока, бр. 10, Херцег-Нови 1978, 65).

”мираз“. За разлику од Србијанског грађанског законика (параг. 416, 760, 762) који мираз поставља као право жене односно законом заштићени институт, у Црној Гори мираз није обавезан, не уговара се прије брака нити муж има право да га захтијева од жене и њених сродника. Изразом ”мираз“ не означава се опрема из чл. 51 Даниловог законика, већ је то имовина коју сестра односно одива безбратница добије из рода по основу наслеђа очевине. Такав ”мираз“ симболизује ”ископштину“ односно нестанак жениног рода. Стога је у народу омрзнут и зову га пустиња. Ни сиромаш не жели да се ожени уз ту врсту ”мираза“.^{114б}

Формулација чл. 51 Даниловог законика да опрему дјевојке чини оно што јој родитељи ”од добре воље даду“ навела је неке ауторе на погрешан закључак да је опрема дјевојке необавезна и да је то морална а не правна обавеза жениног рода.¹¹⁵ Такво мишљење неспојиво је са логичким тумачењем чл. 51 Законика и одудара од става обичајног права и судске праксе као најпоузданијих тумача закона. У друштвеној пракси не може се ни замислити дјевојка без опреме при удаји. Опрема је саставни дио њене личности и прати је до смрти. У доба компактнијег родовско племенског устројства друштва право дјевојке на опрему заштићено је ефикасном и ефективном морално-друштвеном санкцијом (ако би дјевојку удао без опреме, дјевојачки род би био презрен од стране средине у којој живи). Стога се израз ”од добре воље“, у чл. 51 Даниловог законика, односи на квалитет и количину опреме који зависе од ”добре воље“ родитеља. Само право дјевојке на опрему и основ тога права тако су укоријењени у обичају да се сматрало сувишним да се у законском тексту указује на његову обавезност.

Насљедно-правни положај жене је у средишту насљедног права Даниловог законика. Такво интересовање Законика за насљедна права жене произилази из чињенице да је положај жене у наслеђу природно мјерило нивоа до кога је црногорско друштво одмакло на путу превазилажења родовско-племенског наслеђа и конституисања приватно-својинских односа. Основни принципи тога положаја у Даниловом законнику оријентисани су у правцу класичног насљедног права које претпоставља развијене, од рецидива родовског друштвеног устројства, слободне приватно-својинске односе. Међутим, на насљедно право Даниловог доба ограничавајуће дјелује чињеница да је родовско племенска традиција у друштвеној свијести а сљедствено томе и у друштвеној пракси још изузетно жива и да се та традиција опире пуној индивидуализацији друштвених односа. Родовска традиција ублажавајуће дјелује на крути став одредби Закона које уређују насљедно правни положај жене и погоршавају га у односу на положај жене у кућној заједници. Јер, за доба чвршће родовске кохезије и превласти задруге неравноправност мушких и женских у наслеђу је привидна. У задрузи-Кући жена има право на стан, храну, одјећу, задовољење својих основних потреба, право на заштиту. Дјевојка, удајом, губи та права у родској кући али их стиче у мужевљевом дому. Ни мушкарац у задрузи није насљедник, већ Кућа као колектив. Слично као и жена и он има право да

114б. У доцније доба, поткрај XIX и почетком XX вијека, мијења се однос према ”миразу“. Приликом женидбе пази се да ли дјевојка-удавача има имовине. Спадне ли кућа само на кћер, она има више просилаца јер сав иметак са собом носи (*Насљедно и породично право*, по грађи В. Богишића, ПЗ 3-4/1936, 37).

115. М. Вуковић: *О дјеловима и другим правима појединих кућана на нераздвојени домаћи иметак*, ПЗ, Подгорица 6/1933, 251, 252.

своје потребе задовољи на терет Куће. У Данилово доба насљедно-правни положај жене је "прелазан". Њена права која јој је јемчила кућна заједница су поколебана. С друге стране, иако се пракса креће у томе правцу, она није стигла до пуне насљедно-правне еманципације и до изједначења свога положаја у наслеђу са мушкарцем.

Слично као код осталих народа који су на нижем степену друштвеног развитка, насљеђе и насљедно право у Црној Гори, садржи озбиљне трагове персонализма. Насљеђивање претка од стране потомка није чиста имовинска правна сукцесија, следовање потомака у имовинске односе претка већ се, на неки начин, у личности потомка продужава личност његовог претка. Насљедник преузима од претка култ славе и домаћег огњишта. На њега прелазе и неке личне обавезе, као обавеза да свети претка ако је овај погинуо у крвној освети. Насљедник је ту да би имао ко претку име споменути. Преко насљедника, који је у правилу мушкарац, наставља се традиција и култ рода.

Насљедно-правни положај жене расправљен је у чл. 53-57 Даниловог законика. Тај положај условљен је чињеницом да мушки имају примат у насљеђивању. Рачуна се да на мушком све остаје. Имовина треба да остане унутар рода по очевој лози. Туђин се, преко одиве, не прима у род. Стога је жена, по Законику књаза Данила, у принципу супсидијарни насљедник. Она се позива на насљеђе тек ако у истом насљедном реду нема мушких. Мушка лоза има првенство пред женском. Једино ако отац нема мушке дјеце а иза њега су остале кћери, онда се како очинство тако и "дјединство" има подијелити на његову женску дјецу (чл. 53 Законика).^{115а} Ако је у дому више кћери, оне дијеле очеву заоставштину на подједнаке дјелове; остане ли само једна дјевојка на очевини — "живцу", она ће наслиједити све непокретно и покретно имање оца свога (чл. 55).

Тенденције Даниловог законика ка решењима насљедно-правног положаја жене у духу развијеног европског права наилазиле су на отпор конзервативне друштвене свијести која се противи отуђењу имовине изван рода. Приликом примјене прописа чл. 53-57 законика, пракса је чинила уступке родовској традицији и допуштала решења у смислу обичајно-правне праксе која је претходила Даниловом законуку. Та пракса је нетолерантна према насљедном праву одиве. Држи се недоличним да одива однесе непокретну имовину из рода или да доведе туђина домазета на њу и да тако поткопа и ослаби очев род. Очева близика би одиви безбратници, послје њене удаје, платила неки више симболични износ новца у име очевине или је опремила богатијом опремом а њихово очинство би задржала за себе.¹¹⁶ Но, иако би примила насљедство *in natura*, одива би га ријетко задржала за себе. Кућу, окућје, гору, вртове, комуницу и оружје оставила би за близику по оцу, често без накнаде, а баштину би "стимавали" (процијенили) и најближи сродници по оцу би јој прицијењени износ исплатили, а баштину би оставили за себе.¹¹⁷ Одива би за себе задржала право "родовања" као посебно право односно право да она и њена

115а. Отпор близике по оцу, пуном насљедном праву дјевојке-безбратнице, карактеристика је судске праксе, послје доношења Даниловог законика. Тај отпор је више изражен у заосталијим, изолованим, подручјима Брда и у периферним крајевима Црне Горе, него у старој Црној Гори. Тежи се да очева заоставштину остане, као некад, "роду мушкоме".

116. АП, исписи из БАЦ, ф. 240, *Насљедство*, XVI, 27, стр. 3.

117. Опаске о Даниловом законуку..., примједбе уз чл. 53. У другој половини XIX вијека, под утицајем начела постављених у Даниловом законуку, у пракси се све више учвршћује правило о недјелјивости заоставшти-

дјеца повремено обилазе род и да тамо буду лијепо дочекани и даривани. Право "родовања" повезује одиву са њеним родом. То је у неку руку надокнада одиви за уступљено очинство и терети њене најближе сроднике по оцу, који у правилу примају њено очинство.^{117a}

У вези са насљедним правом жене особит је насљедно-правни режим оружја. Изузетно од правила да кћери безбратнице дијеле у подједнаким дјеловима очеву заоставштину, оружје се има оставити најближој мушкој глави, осим ако би га отац завјештао кћерима или неком другоме (чл. 53). Ратнички оријентисано црногорско друштво изградило је особито живи култ оружја. У условима племенске ксенофобије и сталног ратовања са спољашњим непријатељима оружје је синоним опстанка. Стога оно, код насљеђивања, допада најближем мушком сроднику оставиоца, позваном да ратује и да штити нејач. Женска дјеца не насљеђују оружје. Тамо гдје у кући има мушких потомака оружје иде најстаријем сину.¹¹⁸ Ако су иза умрлог мушкарца остале само кћери и сестре, његово оружје ће наслиједити његови најближи мушки братственици, код чега ближи сродници искључују даље.¹¹⁹ Држало би се стидним да очево оружје, преко његове кћери, однесе домазет. Тако је било до средине XIX вијека. Данилов законик у насљедно-правни режим оружја уноси неке новине и, противно народном схватању, допушта могућност да отац, путем завјештаја, кћерима остави и оружје. Средином XIX вијека све вриједности почињу да се мјере новцем па и оружје. Особита пажња према оружју у Даниловом законуку везана је са чињеницом да је златом везено и богато украшено

не и у случају кад насљеђују женска чељад. Ишло се за тим да женска дјеца-без браће добију у насљеђе не само кућу и окућје већ и сву покретну и непокретну имовину односно да у свему репрезентују оца као што би и браћа им, да су их имали (Завичајни музеј у Никшићу, арх. командира голијског Ђока Вишића, ф. II, год. 1886-1889, н° 15). Ипак, услед отпора опште израженој тенденцији за насљедно-правном еманципацијом женске чељад, пракса је колебљива и у појединачним случајевима чинила је уступак мјесном обичају па је основни фонд имовине, на којој је жена насљедник, бестеретно или уз откуп, остављала њеној близикој по оцу. Пуно насљедно право односно право да наслиједи стожер (кућу, окућје, врте), баштину и право на удно у комуни које је имао њен отац, признаће се кћери-безбратници тек пресудом Великог суда у Повгорици бр. 1047-IV. 1931-348 од 5. 9. 1931. године (ПЗ 7-8/1940, 48).

- 117a. Право жениног рода на стожер и његов привилеговани положај код откупа њеног очинства, остатак је ранијег већег права рода на имовину "ископаника", када кћер-безбратница није насљеђивала (пресуда од септембра 1838. *Архив*, књ. X, бр. 1 од 25. VIII 1910, 29). Традицију о компактности рода чувају најближи мушки братственици одиве, по оцу, који у замјену за то задржавају имовину "ископане" куће, као неотуђиви фонд родовског колектива. Олива се, ни послје своје удаје, не одваја од свога братства. Њено право "родовања", као посебно право, је правом заштићени однос. У раније доба, то право је познато и у сусједном Грбуљу и Паштровићима (АП, исписи из БАЦ, ф. 236, *установа Грбаљска*, IV, 28, стр. 2). Која је све насљедна права, по основу насљеђа свога оца, имала жена-безбратница, прије Даниловог законика, показује одлука Ђеклићких главара од 20. маја 1833. год. Одлука потврђује да су синови Баја Иванова дали очинство својој братучеди, кћери Лабуда Иванова и то на начин да за синове Бајове, од њеног очинства, оста "метех и остали хособљак (кућа, окућје, врти — П. С)" и то без накнаде. Баштину уступише својој братучеди, кћери Лабудовој на уживање до њене удаје "А пошто би се удала, да јој баштину плате сви четири брата..." (од стрица — П. С.) "...а њојзи да је доходак и дочекај сестри у браће и у својој родбини" (СИ, 184).
118. АП, исписи из БАЦ, ф. 240, *Насљедство*, XVI, 27, стр. 3.
119. Б. Петрановић: *О праву насљедства код Срба*, Београд 1923, 21, 22. Привилеговани положај мушких у насљеђивању породичних добара одлика је насљедног права и у другим нашим крајевима, чак и тамо гдје је утицај римско-византијског права био непосредан. По обредбама Хварског статута (кодификованог 1331), чије одредбе важе до 19. вијека, некретнине у граду, састављене од куће, дворишта, вртова (*domibus et casamentis positus in civitate*) насљеђују синови, искључујући из насљеђа своје сестре. Ради очувања имовине у кругу породице, слобода опоручитеља у располагању са њом је ограничена. Он не може завјештајем оставити једноме дјетету већи дио него другоме. Његовим најближим сродницима припада право на нужни дио, кога их тјестатор, ни изјавом посљедње воље не може лишити (И. Касандрић: *Насљедно-правне одредбе Хварског статута*, *Хварски зборник*, 6/1978, 55-59).

оружје често чинило велику вриједност која је у несразмјери са општим сиромаштвом црногорског друштва. Налазећи се на раскршћу прописа чл. 53 Даниловог законика и наслијеђеног начина мишљења о оружју као о искључивој привилегији мушких, судска пракса није јединствено поступала. Она би у једном случају, кћерима које конкуришу у насљеђу са ближим очевим сродницима признавала право на 1/2 а некад и на читаво очево оружје. У другом случају, под утицајем конзервативне друштвене својине и мјесног обичаја, пракса би им то право потпуно ускратила.¹²⁰

Установа "теткинства", која није запажена у другим крајевима наше земље, конституисана је одредбом чл. 54 Даниловог законика.¹²¹ Услови за настанак теткинства су да оставилац иза себе није оставио мушко потомство ни браћу нити њихово мушко потомство односно да су иза њега остале само кћери и сестре. Под тим условима кћери, без обзира колико их има, насљеђују 2/3 очевине а њихове тетке примају 1/3 братовљеве оставштине.¹²² У случају да нека кћер или сестра није жива у часу смрти оставиоца, на насљеђе ће се позвати њихово потомство и по праву претстављања претка добити у оставштини дио који би допао умрлој кћери односно сестри, кад би биле у животу.¹²³

"Теткинство" настаје са "угасом" куће односно кад у њој не остане мушког потомства. В. Богишић мисли да је књаз Данило, у чл. 54 Законика, установио "теткинство" зато што "кад сестра има још другог брата или братственика, тад има коме у род да дође, а кад нема тад нема никога..."¹²⁴ Угасом родске куће сестра — одива губи своје право "родовање", нема коме да иде у походе, нити ко би је даривао и у невољи заштитио. Други су мишљења да би било неправично да сестра, која је до своје удаје привређивала у кући свога брата, не добије ништа од његове оставштине.¹²⁵ Уистину, објашњење установе "теткинства" ослања се на оба ова гледишта. Имовина која се уступи сестри од братовљеве оставштине неки је вид надокнаде за труд и допринос који је она, до удаје, оставила у роду. То је, уједно, и накнада за све користи које губи са "ископањем" родског дома.

У случају да жена одива, након своје удаје, однесе имовину (смисао законика претпоставља непокретну имовину) из родитељске куће, па умре без породе, онда сва ова имовина, и тековина која је на основу те имовине настала, иде њеној браћи, а гдје браће нема, остаје за сестре. Ако одива нема ни браће ни сестара, њена оставштина припада њеној близикој по очиној лози.

120. АСРЦГ, *Велики суд*, нар. и расп. 651-4195, ф. ЦС 1879, н° 825; пресуда Вел. суда 195-III-1908-12, в. А. Илић, н. б., 135. Крути став Даниловог законика, код насљедног права жене, коригован је, у свакодневной пракси тестаментом. Отац је могао завјештајем, своју имовину или њен дио, оставити својој женској дјеци и тако поправити њихов положај.
121. "Теткинство" је, као што је већ речено, унијето у Данилов законик, под турским утицајем. Та установа се "нигдје другдје... у Срба не налази..." (В. Богишић: *Диоба...* ИЗ 4/1960. 726).
122. АСРЦГ, *Велики суд* 1880, нар. и расп. 1101-2040, бр. 1467.
123. АСРЦГ, *Велики суд* 1880, акта 1-100, н°-8.
124. В. Богишић: *Диоба...*, ИЗ 4/1960, к726.
125. М. Вуковић: *О теткинству*, ПЗ 1/1935, 20. Очева односно братовљева близика није се олако мирила са "теткинством". Није им право да оставштину њиховог братственика носе његове кћери и сестре па су се томе опирали. Писмом Сенату, командир Миро Павићевић пита да ли кћерима и сестрама Павла Вучинића, које наслиједише свога оца односно брата, може бити да "стое на њиву, баштину и ливаду и на катун и да пасу испашу кудијен је и Павле паса..." јер то право "недалу им рођаци њиви" (АСРЦГ, ЦС 1870, акта без броја, акта недатирана, ф. ком. Миро Павићевић).

Све то уз услов да жена одива није, по основу завјештаја, оставила имовину неком трећем. Браћа, сестре и очева близика позивају се да наслиједу одиву, тек ако ова нема дјеце. Јер, ако би дјеце било, заоставштина одиве имала би режим материнства и дијелила би се у подједнаким дјеловима на њену мушку и женску дјецу.^{125a} Муж је искључен из наслеђивања заоставштине своје умрле жене. Пропис члана 56 Законика који уређује наслеђивање заоставштине умрле, бездјетне, одиве потврђује присуство још увијек снажне родовске традиције у друштвеној пракси. Послије смрти жене — саморанице, њена имовина враћа се роду од кога је и одузета. Стожер родовског устројства друштва је мушкарац и он је привилегисан код наслеђивања своје умрле сестре саморанице. Сестре ће се позвати да је наслиједу тек у случају кад у роду није остало њихове браће.

”Пустош“ — имовину без наследника наслеђује ”најближа близика“ самораника. Наслеђивање је по очевој лози а приликом позивања на наслеђе ближи сродници оставиоца искључују даљне. Ако самораник нема ”близике“ онда ”пустош“ иде у ”народну касу“ односно држави (чл. 57 Даниловог законика). Око ”пустоши, нарочито у доба владика, сукобљавају се интереси близике ”ископаника“ и интереси цркве. Своје право на ”пустош“ црква темељи на средњевјековном схватању да ”пустош“ треба да остане манастиру.¹²⁶ Вјерује се да је ”ископање“ (немање порода и угаса куће) Божја казна.¹²⁷ Држи се да је грехота у ”црковину“ таћи на макар ова не била стечена по легитимном основу.¹²⁸ Стога су ”самораници“ откуп од Божје казне и гријеха налазили у завјештању ”пустоши“ цркви. Но и кад имовина није ”пустош“, обичај је да се, приликом прављења завјештаја, понешто ”и за душу“ остави.¹²⁹

Схватање да ”пустош“ треба да остане цркви, изражено кроз завјештања, сукобљавало се са интересом близике ”самораника“ која такође полаже

125a. У чл. 56 Даниловог законика није изричито речено да дјеца наслеђују материнство. Држало се сувишим то уносити у пропис, обзиром на традиционално укоријењено правило да дјеца, гдје их има, искључују из наслеђивања материнства, без обзира на његово поријекло, све остале мајчине сроднике.

126. В. Богшић; *Зборник правних обичаја...*, 356.

127. ”Пустош“ је, у правилу, имовина иноскопне-индивидуалне породице, настале диобом задруга (док постоји задруга, смрт њеног појединог члана ништа битно не мијења. Као скупно домаће добро, задружна имовина прелази на остале задругаре, чији је положај у односу на ту имовину приближан положају плододуживалаца). Породица које се гасе и остављају ”пустош“ има највише у Боки и у сусједним крајевима старе Црне Горе, гдје је процес распада задруге, услед живљег робно-новчаног промета, ишао брже него у Брдима и у сјеверној Албанији. С обзиром на сурове услове живота и скоро стална ратовања, која су изазивала знатан губитак у становништву, постотак ”пустоши, није био низак“.

128. Вјерује се да посједање црквене имовине води ка ”ископању“ куће. Зато што се на силу населише на имовину Цетињског манастира, два брата Меловића, Перо и Вукосав се ”ископаше“, јер ”Бог же не даде им плода, но бише безчедни васи, дондеже помријеше токмо остале Перо и Вукосав“. Када они ”виђеше на себе божију казан приступише у манастир...“ и баштину, која се по њима зове Меловејина, приписаше цркви (*Записи*, XIX, 1938, 34). Десило се да је стриц завјештао очинство своје синовике цркви, без да је она питана. Са мотивацијом ”грехота је дјевојко, испод цркве вадити...“, суд добрих људи нагодни је синовци и манастирску братију (у 1759. г.), тако што калуђери дариваше дјевојку са нешто накита и робе а њено очинство оста за манастир (ЦИ, 45).

129. Црква је монополисала право на формално и материјално уређење завјештаја-тестаментa јер је по основу њега стицала знатне приходе. Она је у врху тестаментa поставила инвокацију Бога и од њега направила акт светиње чије се одредбе без говора извршавају. То је акт са сакралним обиљежјима који се, обично, уз исповијед и присуство свештеника, прави на самртној постељи (АП, исписи из БАЦ; *Наследство XVI*, одговор на питање 47, стр. 15). Традиција је и код осталих наших народа да се заоставштина лица које није оставило завјештај, а умрло је без порода, у цјелини или дјелимично цркви остави. Таква заоставштина, по Хварском статусу, иде општини која је дужна да једну трећину од ње уступи цркви ”за покој душе умрлог“ (И. Касандрић; *op. cit.*, 56).

право на његову заоставштину. То право близика изводи из чињенице да је имовина која чини "пустош", некад у доба компактнијег родовско племенског уређења друштва, била својина братственичког колектива "ископаника" па послје његове смрти треба томе колективу да се врати. Сукоби ова два интереса, интереса цркве и интереса близике самораника, изазивају спорове. Црква је насртаје близике самораника, на њој завјештану имовину, огласила за тежак гријех и запријетила га овоземаљским казнама и казнама трансценденталног карактера.¹³⁰ Завјештаје су писали попови, тада једино писмени људи, који су вршили притисак на завјештаоца да нешто имовине и за цркву остави.¹³¹ У завјештањима се скоро редовно наилази на одредбе које пријете божанским казнама (проклетством и анатемом) свакоме ко би поколебао завјештај у прилог цркве. То је предохрана против могућег посезања близике тестатора за имовином која је предмет завјештања.

Неспоразуми између цркве и близике "ископаника", код насљеђивања "пустоши", разрешавани су на начин што би близика, под дејством страха од онеземаљских казни, препуштала имовину која чини "пустош" цркви. Или би дошло до компромиса између ова два интереса. Стожер односно основна имовина "ископаника" (кућа, окућје, гувно, обори, зграде) која симболизује континуитет оставиоцевог рода остала би за његову близику а баштина и покретне ствари допале би манастиру.¹³²

Све до коначног настанка државе у Црној Гори, средином XIX вијека, имовина и приходи Цетињског манастира и црногорске цркве били су неприкосновени и служили су за покриће општдруштвених потреба (односно за потребе ослободилачке борбе, за установљење државних органа, потребе школе и просвете). Државна новчана средства владика Петар I назива "црковним парама".¹³³ С обзиром да је црква носилац државне идеје, насљеђивање "пустоши" од стране цркве било је слично као да је насљедник држава. То стање је антиципирало и условило пропис чл. 57 Даниловог законика који је, у духу модерног права, узаконио начело да "пустош" — имовина без насљедника иде држави. Ипак, у пракси, ријетко ће се то десити јер све док је жив и најдаљи братственик самораника, његова заоставштина неће пријећи на државу.^{133а}

130. Владика Петар I, у своме тестаменту, завјетује "да у црковно добро и имуће, гдје год је какво, не тиче нико никада..." (Д. Д. Вуксан; *Петар I*, Цетиње, 1951, 367). Завјештања, у прилог манастира, обично пријете лицу које би поколебало завјештај застрашујућим казнама божанског поријекла: "И тко ће ови прилог цркви отнимит, да је проклет од господ бога и тог родшеје Богоматере и да га порази сила честнаго и животворјашчаго крета" (ЦИ, одлука н° 17, стр. 12).
131. Уопштавајући обичајно-правну праксу, први писани пропис који говори о форми тестаментa, Наредба Митрополије црногорске бр. 673 од 10. маја 1891. год. указала је на злоупотребе свештенства приликом прављења тестаментa. Бива "да завјештај буде... учињен, не по вољи покојниковој, него по наговору свештеника или другијех" који наговарају тестатора на болесничкој постели "да што нибуд... за своју душу..." остави цркви или свештенику. Да би се предуприједиле сличне злоупотребе. Наредба је наложила да се позове писар који ће сачинити тестамент. Саставу завјештаја треба, осим свештеника и сродника тестатора, да присуствују најмање "два доставјерна свједока." Свједоци и писар треба да се потпишу на тестаменту уз изјаву "да су они из уста завјештаоцевих чули све што је у завјештају написано" (*Зборник II*, 195-197).
132. АП, исписи из БАЦ, ф. 238, XVI-15, юридичке исправе, тестаментат Докне Петрове од марта 1754. год. Без обзира по којем основу је стечена, црквена имовина држи се неприкосновеном. Ко би имовину потражио од цркве, тешко ће наћи свједока који би потврдио његово право. Суд је 28. I 1840. год. одбио Алексу Машкова са захтјевом да му се призна право својине на земљу коју држи Манастир Острог, иако се та земља звала по имену Алексина дједа. Судије "Алекси нарекоше да се за њим зауну два чојека, пак не кће нико" (ЦИ, 223, 224). Држи се за гријех клети се на штету цркве. Код тумачења завјештаја, у случају двосмислености његових одредаба, одлучило би се у корист цркве.
133. Д. Вуксан: Црногорске финансије, *Зписки*, XV, 1936, 321.

У оквиру општинских мјера које државна власт предузима, средином XIX вијека, за сређивање стања у породици је и пропис члана 58 Даниловог законика који уређује односе између родитеља и дјете. По тексту овога прописа, син који своје родитеље не поштује и пакости им чини, има се први пут глобити. Ако се, и после глобе, не поправи и не склони се да родитеље поштује, онда ће се казнити "затвором у тавницу или кастигат тјелесним кастигом". Тако ће се два пута казнити а "трећом може га отац изћерати из куће".

Одредба чл. 58 Законика непосредно проводи његову општу оријентацију у правцу патријархалног устројства црногорске породице. У пропису је ријеч о непокорном сину и овлашћењу оца да тако непослушног сина истјера из куће, што је манифестација очинске власти. Очита је очева превласт над дјецом. Та превласт посљедица је мужевљево превласти над женом. Дијете стиче лична, породична и имовинска права по основу свога оца. Издржавање дјетета терети оца. У замјену, дијете је дужно, кад могне, да привређује за оца. Стварну казнену власт над њим има отац.

Очинска власт над дјететом, у Данилово доба, није апсолутна нити је то што и власт римског *pater familias*-а. Старање о здрављу, одгоју и имовини дјетета је право али и дужност очева. Отац није овлашћен да предузима мјере које би шкодиле личним и имовинским интересима дјетета. Он нема право "располагати ни против здравља, ни против слободе а тим мање против живота дјетета."¹³⁴

Кад се син изједначи са оцем у снази и уму над њим ће престати очинска власт и остаће нека "стима" (поштовање) према оцу. Кад отац умре та "стима" ће се пренијети на мајку ако се ова не преуда већ настави да живи код дјете.¹³⁵

Правило чл. 58 Законика говори о односу синова према родитељима. Боравак кћери у очиној кући је привремен и она зависи више од мајке. Само преко синова продужава се род ("дјевојка је туђа вечера"). Обавеза дјете да издржавају родитеље првенствено терети синове. Они су не само правно већ и морално у обавези да своје родитеље заштите у старости и немоћи. Сина који не би издржавао родитеље средина презире.

У Данилово доба у току је процес нестајања многољудних — задружних породица. Стога и његов Законик, у чл. 58, углавном, има у виду односе родитеља и дјете у индивидуалној — инокосној породици. У задрузи кућној заједници очинска власт није изражена као у ситној породици. Та власт је у задрузи ограничена овлашћењима домаћина куће и скупа задругара. О дјетету се стара не само отац већ и шири друштвени колектив (кућа, братство, племе). У условима скоро сталног ратног стања у земљи, рођење мушког дјетета је добитак не само за његове родитеље, већ и за тај колектив. У одређеној мјери чл. 58 Законика је реакција на распад задруга и непослух синова односно реакција на њихове захтјеве за диобе и издвајања од родитеља.¹³⁶

133а. По Богишићу, од доношења Даниловог законика па до седамдесетих година XIX в., није било случаја да би "пустош" — имовину без насљедника, наслиједила држава (*Опаске о Даниловом законнику*, примједба уз чл. 57).

134. АП, исписи из БАЦ, ф. 241, *ужа фамилија*, XVI, 24-а, 31,

135. АП, исписи из БАЦ, *ужа фамилија* XVI, 79-а.

136. Кажњавање непослушног сина ипак је, и после доношења чл. 58 Даниловог законика, више у власти оца а мање у власти државних органа. Казна је зависила од околности сваког појединачног случаја. За најте-

Петров законик у чл. 20, само у принципу уводи обавезу плаћања пореза а питање поступка за извршење те обавезе и питање казни, за случај да се та обавеза не изврши, оставља отвореним. Данилов законик, међутим, та питања подробно уређује у члановима 59, 60 и 61. У циљу подмирења општенародних потреба сваки Црногорац и Брђанин дужан је да плаћа данак (порез) ”како сад тако и за вазда унапријед...” Мјесне старешине и главари дужни су данак сабирати и ”у народну касу сваке године и на уречено вријеме доносити“ (чл. 59 Законика). Ко би се противио плаћању данка, биће кажњен као издајник и непријатељ отаџбине. Ако би неко прикрио имовину, подложну опорезивању, да му мјесни старешина узме за глобу све оно што би скрио ”а ту глобу да међу своје кметове подијели“ (чл. 60 и 61 Законика).

Заоштравање питања давања данка, у Даниловом законуку, последица је нараслих унутрашњих и спољних потреба црногорске држава, средином XIX вијека. Оштрином прописа требало је уједно сломити отпор противника књаза Данила који су кроз отпор плаћању пореза манифестовали свој отпор држави и државним органима. Неплаћање пореза дијелом је последица и општег сиромаштва друштва. Те околности налагале су да се неплаћање пореза у датим случајевима изједначи са издајом земље. Стога се и пракса код примјене чл. 60 и 61 Законика поводила за околностима конкретног случаја. Ко год би из пркоса, као противник државне власти одбио да плати порез, кажњаван је по слову прописа. Но, ако се порез није могао платити због сиромаштине, лице које га није платило неће се казнити као издајник земље већ му се, за намирење ове обавезе, прода нешто од имовине. Блаже се поступа и код прикривања имовине на коју треба платити порез. Прикривена имовина, у правилу, неће се одузети, како би требало учинити по чл. 61 Законика, већ се њен утајивач глоби са неким новчаним износом.¹³⁷

Изворни подаци из Даниловог доба упућују на безобзирност главара новоименованих органа власти који се неконтролисаним глобљивањем сељака и ”племеника“ богате. Прекомјерно глобљивање становништва, стварало је несигурност, сиромашило народ и постало један од горућих проблема у Црној Гори, средином XIX вијека. На ту појаву указао је и распис књаза Данила од 27. јула 1855. године који изричито каже да су главари, капетани ”гори него Турци. Они не гледају ни што је побожно, ни што је право нигда, ђаволу душу и срећу дају... све гледају како ће који више дома понијети, неки немају ни образа ни поштења, јербо онај који нема душе, нема ни чести ни никавог поштења.“¹³⁸

Мотивисан изузетно израженом самовољом главара код глобљивања народа и незадовољством становништва због тога, Данилов законик је, у настојању да ту појаву искоријени, поступио веома оштро. Старешине и главари могу само глобу до 20 талијера узимати, а износ преко тога ”морају врховноме суду приказати и глобу у земаљску касу положити“ (чл. 62). Овлашћење главара да узимају и дијеле глобу од 20 талијера последица је чињенице да држава у то доба није била у стању да плати главаре, па је ова глоба допуна

жи преступ држи се, ако син дигне руку на родитеље. Непослушног сина отац може отјерати из куће. Само ако је ожењен треба да му да дио у имовини. Но дао му или не дао дио, послје очеве смрти ”прима и најопачији син свој дио“ (*Опаске о Даниловом законуку*, уз чл. 58).

137. *Опаске о Даниловом законуку*, примједба уз чл. 60 и 61.

138. *Записи*, XVII, 1937, 125, 126.

накнаде за њихов рад. То је уједно и уступак стању из доба "племена" када се накнада главару за суђења и свршавање народних послова исцрпљивала у глоби узетој од давуција. У наредном члану 63 Законика запријеђено је старешина, главару, или суднику који би глобу или новац од данка притајио да ће платити петоструки износ притајеног новца а уз то биће "лишен главарске и старјешинске власти". Као посебан вид борбе против самовоље главара код узимања глобе дато је овлашћење свакоме Црногорцу и Брђанину да се за сваку глобу, која му се крива и противзаконита учини, може жалити врховном суду (чл. 64 Законика). Ипак, и поред оштрине запријеђених казни главари су и даље немилосрдно и прекомјерно глобили народ. Тамо гдје би то било поуздано устврђено, главар који би извршио злоупотребу, скидан је са службе и вршена му је заплена глобе коју је узео.¹³⁹

Према Богишићевом казивању, десило се да је неки Црмничанин дошао са каменом о врату да се књазу жали на главаре. Тај случај је био повод за уношење одредбе члана 65 у Данилов законик: Који би Црногорац или Брђанин дошао суду на жалбу са каменом објешеним о врату, па био прав или крив, биће тјесно кажњен што значи и обешчашћен.¹⁴⁰ Овај пропис је конкретна манифестација општих настојања Даниловог законика да из друштвене праксе искоријени обичаје "архаичне" садржине. Само поријекло и карактер установе изласка на суд са каменом објешеним о врату још увијек није поуздано објашњено и спорно је питање.¹⁴¹

Односи у браку су предмет регулација у чл. 67-70 Даниловог законика. Потреба за одлучнијим уређењем тих односа резултат је чињенице да је, у Данилово доба, у јеку процес распада задружних и настанка ситних породица које са собом доносе превласт мушкарца као приватног власника. У Законику ће се стога наћи установе које су својствене друштву у чијој су основици приватно својински односи одлучни (неразрешивост брачне везе, двојни морал — један за мушкарца а други за жену, законско регулације ванбрачних преступа

139. *Опаске о Даниловом законнику*, примједбе уз чл. 62-64.

140. *idem*, примједбе уз чл. 65.

141. У своје раду: Што значи камен о врату (*Записи*, VIII-1931, 124) И. Јелић, у овој установи, види на степен закона подигнути обичај брђанских племена по коме су странке биле у обавези да судијама унапријед зајемче слободу при пресуђивању односно да неће бити изложени освети од стране сродника осуђеног. "Камен о врату је симболични знак да се судијама ставља до знања да могу потпуно слободно судити и да се немају плашити ничије освете, па ма дотични био и на смрт осуђен!" Иако подстиче на размисање и доприноси објашњењу питања, Јелићево мишљење је поједностављено и треба га примити са опрезом.

По вјеровању примитивних народа, камен има магично дејство. Вјеровање у камен садржи трагове анимизма. Душе умрлих предака бораве испод кућног прага. Код Црногораца држи се за особити гријех помакнути мергин (камен-међаш) у њиви. Ко помиче камен-међаш код Арбанаса, тај се "игра с мртвима" (параг. 243. КЛД-а). Приликом полагања заклетве дотиче се камен. Стари народи његују култ камена. За Јевреје камен је свједок и јемац у уговорима а уједно и средство за кажњавање кривца каменовањем. Римљанима је камен симбол вјере. Страх кривоклетника од богова, посљедица је увјерења да за криву клетву може бити убијен громом или каменом. За Арабљане је црни камен светиња. По КЛД-у, ако се неко закупе на камен, исто је као да се закупе "на крст и еванђеље" (М. Бурић, Арбанашка заклетва-Беја, *Зборник за народне обичаје*, ЈАЗУ, књ. 46, Загреб 1975, 68).

Стога су и коријени установе изласка на суд са каменом о врату вишестрани. Камен о врату може да значи јемство судији да може слободно судити јер та установа датира из доба крвне освете када су осуђени и његов род могли реаговати осветом према судији. С обзиром на особито живи култ предака код Црногораца и Албанца није искључено да се каменом о врату зазивају душе умрлих предака да, приликом изрицања правде, буду на страни лица које се на њих позива. Овај обичај може се узети и као прећутна заклетва лица које носи камен о врату да је његово право основано и да је истинито оно што то лице тврди. У условима родовско-племенског друштвеног уређења, када нема државе нити органа непосредне принуде, вјешање камена о врату може да значи и обавезивање странака да ће се покорити суду и извршити његову одлуку.

који су у порасту напоредо са неразрешивошћу брачне везе). Казнена дјела против брака и полног морала сврстана су у групу најтежих казних дјела и запријеђена су драстичним казнама.

Данилов законик везује пуноважност брака за канонско право православне цркве чија су руководна начела моногамија и неразрешивост брака.¹⁴² Распуст мужа са женом, који је до Даниловог законика био уобичајен у Црној Гори, више није допуштен, осим изузетно, по нужди, кад то "наша православна источна црква допушта" (чл. 67).

Данилов законик значи радикалан корак у правцу еманципације личности брачника од друштвеног колектива и поштовања њихове воље као конститутивног услова за ваљани брак. За разлику од Петровог законика гдје се на брак гледа више као на посао друштвених група и средство за орођавање тих група, Данилов законик иде у правцу брака као посла који се тиче само брачника. Тежиште је стога у прописима о браку на провјери праве воље вјереника и њиховој спремности да ступе у брак. Брак склопљен путем отмице негација је слободне воље приликом закључења брака. Стога је у чл. 69 Даниловог законика, скоро неизмијењен, пренијет чл. 11 Петровог законика који пријети прогонством из земље отмичару туђе жене и дјевојке. Као услов за постојање отмице, по Петровом законуку, је и недостатак сагласности родитеља дјевојке на брак. Међутим, Данилов законик у чл. 70, признаје као пуноважан брак и тамо гдје се родитељи дјевојке нијесу сагласили са њим, али су момак и дјевојка такав брак хтјели. Одлучан услов за брак је слободна воља женика и невјесте. Да би се таква воља ујемчила, у чл. 68 Даниловог законика предвиђен је предбрачни испит: на три дана прије вјенчања свештеник је дужан да призове брачнике и да их испита да ли су задовољни са браком у који желе ступити и тек у случају потврдног одговора смије их вјенчати.

У истом члану 68, Данилов законик одбацује схватање обичајног права о томе да вјеридба обавезује на склапање брака¹⁴³ и у духу савремене науке и праксе прокламује необавезни карактер вјеридбе. Вјереник и вјереница "док су још обоје вјерени могу се у свако доба раздвоити..." Смисао Законика је против вјеривања недорасле дјецe. Као услов за пуноважан брак је одговарајући узраст брачника.¹⁴⁴

Схватање обичајног права да је вјеридба исто што и брак, укоријењено је код обичног народа па је раскид вјеридбе повлачио освету остављене стaне. То је било на штету општег реда и мира и доводило је до крвопролића између завађених. Да би сузбила схватање о вјеридби као установи која обавезује на

142. Моногамија је карактеристика брака и у предржавно — "бесудно" доба. Ипак, ако је прва жена нероткиња толерисало се и двоженство. Црногорци су, нарочито ако су иза њих стојала моћна братства, тјерали своје жене и то за најмањи непослух или ако су нероткиње (П. Ровински: *Черногорија*, том II, част I С. Петербург 1897, 230, 231). Или би уз прву жену-нероткињу довели другу која би им рађала дјецу. Нарочито су то чинили главари.

143. Обичајно право изједначавало је вјеридбу, по њеном дејству, са браком и штитило је ефективном санкцијом од стране друштвеног колектива (кућне заједнице, братства, племена). Не само да је грешно и стидно оставити дјевојку или младића "под прстеном" већ нарушиоца задате ријечи очекује освета од стране сродника остављене стране и презир средине у којој живи. До које мјере ће се вјереници држати дате ријечи, зависи од снаге друштвеног колектива који је иза њих стајао. Моћнија братства, у правилу, мање се држе дате ријечи.

144. Током XVIII и у првој половини XIX вијека, у Црној Гори је био чудан обичај да се вјеривају недорасла дјеца, некал и у колијевци (В. М. Г. Мелаковић: *Живот и обичаји Црногораца*, 133). У Кучима некал се вјере и недорасла дјеца а некал и нерођена дјеца у мејчиним утробама (С. Дучић: *Живот и обичаји племена Куча*, Београд 1931, 216, 217). Код вјеривања малолетника за брак је одлучна воља њихових родитеља и

закључење брака, државна власт се драстичним мјерама обрачунавала са заговорницима оваквог схватања.¹⁴⁵

Сама чињеница да се општи и посебни прописи, као и судска пракса неспразмјерно много баве ванбрачним преступима, свједочи да је тај проблем акутан за црногорско друштво, средином и у другој половини XIX вијека.¹⁴⁶ У условима крајње оскудних извора за живот, сталног ратовања са Турцима и у условима међуплеменских обрачуна, у Црној Гори било је могуће опстати само уз већи квантум радника и ратника. Које "племе" има више ратника у могућности је да захвати и очува више комунских пасишта и да отимањем допуни средства за живот. Економска емиграција и ратови, прориједили су, нарочито мушко, становништво. Стога је сваки људски живот драгоцјен. Дијете је, макар оно било и ванбрачно, под особитом заштитом закона. Но, док се посебна пажња обраћа интересима дјетета, на другој страни прописи се одлучно обрачунавају са ванбрачним преступима. Ови преступи вријеђају братства којима "погрешници" припадају и повод су за њихове узајамне обрачуне, нарочито ако момак остави дјевојку, која је "бређа". Стога су мјере против њих у интересу јавног реда и мира. У развијеној кућној заједници, гдје класичног насљеђа нема, брачност или небрачност дјетета од мањег је значења него у породици приватног власника, каква је, углавном, породица у Данилово доба. Приватном власнику требају насљедници са поузданим очин-

братственика који се на тај начин повезују и спријатеље. Међутим, кад дјеца-вјереници порасту, могуће је да једно на друго омрзну. Али им не може бити да се не вјенчају, макар један од вјереника "оћоравио или осакатио", јер "с оваквих работа готова је крв..." Ако момак остави дјевојку, изложен је погибији од стране рода вјеренице. Остави ли дјевојка вјереника, овај је неће убити, али ће јој одсјећи нос или уши "да се по грдиљу доклен је жива познава..." (АП, исписи из БАЦ, ф. 235, 99).

Због тешких посљедица до којих доводи вјеривање недорасле дјече у међубратственичким и међуплеменским односима, књаз Данило је Наредбом од 17. маја 1853. године "под жестоком кастигом..." запријетио да се више нико у дјетињству вјеривати не смије "до савршеног возраста за женидбу и удају..." а тако исто да отац или мајка "сина или кћер не смију вјерити, без знања њихова..." (*Записи*, XVII, 1937, 123, 124).

По члану 50 Даниловог законика, дјеца су пунољетна са 20 година. Брачно пунољетство, међутим, наступа раније. Према обичајном праву, по Вуку С. Караџићу, брачно пунољетство за мушке у Црној Гори је 14 а за женске 12 година. "Прастари" канони су, према акту Митрополије црногорске бр. 82 од 6. II 1884, упућеном Великом суду, допуштале брак мушкарцу са 15 а женској са 13 година. Доцније су духовне и грађанске власти одредиле да се не дозволи брак мушким испод 17 а женским испод 15 година (Н. Марковић: *Из брачног права Црне Горе*, ПЗ 10-12/1939, 121, 122 и ПЗ 1-6/1940,3).

145. Са каквом упорношћу је државна власт спроводила у живот одредбе члана 68 Даниловог законика о необавезном дејству вјеридбе на брак свједочи и наредба Сената од 7. јула 1870. године, упућена Милуну Новову, капетану у Васојевићима, поводом спора Мирка Икова и Коста Илијина око вјеридбе њиховог сина и кћери. У наредби Сенат пише: "за Мирка Икова са синовима, како је просио дјевојку Коста Илијина, ти знаш капетане да је закон да зарученици могу једно другом одрећи кад год хоће до вјенчања и кажи Мирку да се то често налази у књажеву државу, па ако не хћене никако као остали подајници књажевни но видиш да пријети, то неш његово учинити да му се плати па га изаждени преко границе и ко би га ико ухватио у границу да га је слободан убити" (АСРЦГ, *Сенат*, 1871, нар. и расп., 1-620, н^о 620). Чињеница да се носиоци "племенских" погледа на вјеридбу казне прогонством из земље, стављањем ван закона и распродајом имовине односно казнама које се изричу за најтежа казнена дјела доказ је о значењу које је државна власт придавала носиоцима схватања о обавезујућем дејству вјеридбе и о одлучним намјерама власти да таква схватања, као извор нереда и смутњи у земљи, искоријени.

146. У романтичарском заносу за "косовском" мисијом Црногорке, сљедбеници тзв. "историјске" школе, игнорисали су постојање ванбрачних преступа у Црној Гори. По мишљењу Богишићевог извјештоца "прости народ и не зна што је то безобразно и стидно живљење..." (В. Богишић: *Зборник правних обичаја*, одговор на питање 77). Посљедица тога је да се у нашој науци и пракси одвећ мало зна о ванбрачним преступима и о ванбрачној — незаконитој дјечи у Црној Гори. И оно што је о томе питању писано своди се на двије крајности. По једној, положај ванбрачне дјече у Црној Гори је изузетно повољан, скоро изједначен са брачним. Други аутори опет пишу о крајње дискриминаторском односу црногорских власти према ванбрачној дјечи.

твом. Стога је и борба против ванбрачних престапа друга страна процеса за учвршћивањем брака и породице.

Све ове околности диктирале су и став Даниловог законика према ванбрачним преступима. Тај став је изложен у чл. 71 Законика. Црногорац или Брђанин који би "дјевојку или удовицу осрамотио..." а не би је хтио узети за жену, има да плати за дијете, рођено из престапа, наиме његовог издржавања и одгоја износ од 130 талијера. Кад дијете порасте, оно ће добити дио у очинство свога оца, једнако као и његова законита дјеца. Кад би "погрешилац" био човјек ожењени, то и он има да плати 130 талијера и да се затвори "у тавницу шест мјесеци и да се храни хљебом и водом, а другим ничим."¹⁴⁷

Из формулације прописа чл. 71 Законика да "дјевојци и удовици..." која "погријеша" нема лијека ничесова... "могло би се закључити да је положај такве "погрешилице" изузетно тежак. Кад "погријеша" дјевојка, она губи сва основна права (право на издржавање и опрему приликом удаје) и тјера се из родитељске куће. Ако је "погрешилица" удовица, она ће изгубити право на ужитак мужевине, право на остојбину и биће принуђена да напусти мужевљев дом. Како ни дјевојка ни удовица, у правилу, нијесу имале сопствене имовине, то је њихов положај био изузетно тежак и обично су бјежале преко границе. Некад би "погрешилице" покушале да прикрију преступ путем удаве ванбрачног дјетета. Реакција на ту појаву је у чл. 74 Даниловог законика: Дјевојка или удовица која би "за покрити своју срамоту..." удавила дијете има се осудити на смрт.¹⁴⁸

Данилов законик је поставио општа правила за уређење положаја ванбрачне дјеце и њихових природних родитеља. Та правила су, у другој половини XIX вијека, разрађена и конкретизована, до у појединости, низом посебних прописа.¹⁴⁹

Односи између мужа и жене нормирани су у чл. 72, 73, 75, 76 и 77 Даниловог законика. Предмет нормирања су односи у ситној индивидуалној породици везаној за приватну својину. Законик игнорише односе у задрузи — кућној заједници. Односи у браку по њему су, на груб и неприкривен начин, уређени на штету жене. Они почивају на апсолутној превласти мужа и на строгој личној потчињености жене мужу која иде и до негације њене личности. Вриједи претпоставка идентитета мужевљеве и женине личности. Личност жене консумирана је личношћу мужа.¹⁵⁰ Жена је више објекат него субјекат у брачном односу.¹⁵¹ Лична потчињеност жене мужу, по Даниловом законуку, у основи је посљедица мужевљеве превласти у имовинским односима.

147. *Опаске о Даниловом законуку*, примједба уз чл. 71. У случају више саложника који су са "погрешилицом", "облежали" у критично вријеме зачећа дјетета, сви саложници су дужни да за његово извржавање колективно плате износ од 130 талијера. Тако је поступљено са Марицом Ђ. која роди незаконито дијете и доказа се да је са шесторицом саложника имала односе (*Записи*, XIII, 1935, 327).
148. У пракси, таква "грешница" обично не би била осуђена на смрт већ би је осудили на 5-6 година тамнице, од чега би издржала 2-3 године (*Опаске о Даниловом законуку*, примједба уз чл. 74).
149. Наредба Великог суда о ванбрачним преступима од 11. IX 1884. год. (*Зборник II*, 139-141); Закон о ванбрачној дјечи од 30. марта 1894. год. (*Зборник I*, 1-17).
150. Каже се: "Муж је глава, жена је трава". Жену не зову по имену већ по мужу: Ђуровица, Перовица. Данилов законик је приватно-својински кодекс. Приватна својина донијела је жени презир и батину. "Са приватном својином завладало је подјармљивање жене. Наступило је вријеме омаловажања и чак презрења жене" (А. Бебел: *Жена и социјализам*, Београд, 1956, 36). Лична превласт мужа у браку консакрирана је и доктрином цркве.
151. И кад је ријеч, не само о непосредним интересима мужа, већ и о вишем државном интересу, Данилов зако-

Жена дугује своме мужу безусловну вјерност. Прељуба је непосредна негација те вјерности и доводи до опасности увођења туђег дјетета наследника у кућу. Стога је прељуба увршћена у ред врхунских престапа у Даниловом закону и забрањена је изузетно оштром казном. Муж је овлашћен да своју жену, затечену на дјелу прељубе, заједно са прељубником убије.¹⁵² Не убије ли муж прељубника на дјелу, већ жена побјегне, а дјело прељубе је доказано, она — прељубница бива кажњена прогонством из земље "да јој стана у нашу земљу није..."¹⁵³

По обичајном праву држи се срамотним на жену потећи оружје. То схватање, у измијењеним околностима, прихватили су и државни органи у Црној Гори, послје њиховог настанка. Употреба оружја на жену окаљала би "частни значај оружју црногорском."¹⁵⁴ Сличан је и став Даниловог законика. Жена осуђена на смрт не може бити убијена из пушке "јер је пушка и стријељање само за онога, који пушку носи и пушком се брани" (чл. 73 Законика). Под притиском оваквог схватања ни муж неће исцрпити своје право на кажњавање невјерне жене употребом оружја. Умјесто да убије жену прељубницу, он јој некад одсијече нос. Казна кидањем носа невјерној жени ефектнија је од употребе оружја јер сакати, наружи и бешчати прељубницу. Као таква, ова казна застрашујуће превентивно дјелује на околину. Право да жени прељубници одсијече нос има не само муж већ и његов ближи братственик. Државна власт је ефективно обезбјеђивала право мужа да на овај начин казни своју невјерну жену и чувала га је од освете жениних сродника. То право мужа на "приватну" репресију у односу на своју жену, санкционисано је државним законом и једнако обавезује као и норма закона која непосредно заповиједа.¹⁵⁵

Мужевљево право на вјерност од стране своје жене је једнострано. Жена је дужна да мужу буде вјерна не само за вријеме ефективног трајања брака већ и послје његовог фактичког прекида. Ако би се растављена жена непристојно владала и пркос својему мужу чинила, муж има право да јој обустави издржавање и сваку помоћ па "нека живи како зна" (чл. 76 Законика).¹⁵⁶ Ниг-

ник игнорише вољу жене и односи се према њој као према ствари и предмету туђег располагања. У прогласу, из средине XIX вијека, којим позива Црногорце у борбу против Турака, књаз Данило налаже: "наредите сваки својој жени која му неће донијети тајин за њим да неће бити већ његова жена" (ИЗ 1/1953, 96).

152. Пропис чл. 72 Даниловог законика треба разумјети тако да је право мужа на убиство жене и њеног саложника законски заштићено тек ако их је убио или "нагрдио" (сијечењем носа жени — П.С.), за вријеме вршења самог полног чина. Убије ли их доцније, рекло би се да их је убио из љубомре и да му се учинило да му жена врши прељубу а да то стварно није истина (*Опаске о Даниловом закону*, примједба уз чл. 72).
153. Д. Д. Вуксан: *Посланице Петра I*, Цетиње, 1935, 39, 40.
154. АСРЦГ, Цетиње, 1910-V-бр. 40, акт. Мин. војног Великог суда од 16.XI 1900.
155. Крстињу жену Зека Прелова Иванишевића која учини прељубу, Сенат је одлуком од 17.XII 1852. године прогнао из земље. Мужа и његове братственике Иванишевиће, Сенат је, истом одлуком овластио да могу прељубници, гдје год је ухвати "нос окинути за изглед другима" (ЦИ, 239). У заштиту мужа и његових братственика, који жену-прељубницу казне кидањем носа, стоји државна власт. Тако, пресудом Сената од децембра 1857. год., "даје се слободно писмо Илији Јовановићу Перовићу поради носа те је укину(о) својој жени Златани кћери Станоја Николића из Пјешиваца". Сенат је наредио да за ово дјело кућа изневјерног мужа "нема нигда никоме одговарати но остаје слободно, без поговорно, ни од кога у вјечни вијек" (*Архив*, том X, књ. 10, бр. 1 од 25.VIII 1910. године, стр. 178).
156. Због "бјегуница" (жена одбјеглих од својих мужа) крве се њен род и дом. Такве жене су у искушењу да повриједу морал. Да би се предуприједило и једно и друго зло, Велики суд је, 11. јуна 1879. издао Наредбу о распустеницама. Наредба је одредила да жене које су, без разлога, одбјегле од својих мужа не смију "одити по пазарима, главним скупштинама и сеоским колима тј. (ће се пјева и игра) а тако и изван наше државе". Жени која би поступала противно Наредби, забрањено је тољагањем (*Зборник II*, 76-77).

дје у Даниловом законнику није речено да је муж дужан да својој жени буде вјеран.

Схватање о потпуној потчињености жене мужу доведено је до својих крајњих консеквенци у чл. 73 и 77 Законика. Мужевљева личност и имовина неприкосновени су и у односу на његову жену која је сведена на ниво привјеска у браку. Ако би жена мужу о глави радила или би га живота лишила, има се осудити на смрт (чл. 73). Жена која би свога мужа крала (претпоставља се да је сва имовина стечена у браку мужевљева влаштина) има се "први и други пут кастигат тавницом..." Ако се и трећи пут ухвати у крађи, биће бијена тољагама и од мужа распуштена с тим да се муж може поново женити, а жена да се не може удавати (чл. 77 Законика). У погледу појединачних односа у браку, који се тичу узајамних права и дужности брачника, "мушки" карактер Даниловог законика је досљедно проведени. Интерес мужа је свагда примаран. Повреда тога права од стране његове жене повлачи строге казне.¹⁵⁷ Казнене мјере против жене двоструко дјелују. Оне погађају живот и тијело жене а уз то је бешчасте (казна тољагањем предвиђена је за лупеже и жене).

Одредба чл. 75 Законика је у духу канонског права хришћанске цркве. Та, грубо и недовољно дефинисана одредба, значи потврду правила канонског права о неразрешивости брака и сходно томе праву допушта "раставу од стола и постеље". Ако би "била мрзост и зао живот међу женом и мужем..." односно ако би међу њима настали неподношљиви односи, то се "онда могу само разставити али не распустити..."

Као основица система вриједности у Данилово доба, приватна својина је под особитом заштитом закона. Она је основни заштитни објекат у прописима чл. 78, 79, 80, 81, 82 и 84 Даниловог законика. Повреда права својине повлачи тешке законске посљедице. Лупеж који се по трећи пут ухвати у крађи осуђује се на смрт (чл. 78). Ко убије лупежа, затеченог у крађи, не сноси одговорност а уз то добија као награду 20 талијера (чл. 79). За лупежа се установљава казна батинањем (чл. 80). На смртну казну суди се и лупеж који би "земалску џебану крао..." (чл. 82). У чл. 84 Законика постављена је општа норма да се за лупежа који "погине или се рани идући у крађу..." не одговара.

Смртна казна лупежима, предвиђена у чл. 78, 81, 82 Законика, требала је да застрашујуће дјелује на потенцијалног кривца. У самој пракси та казна је ријетко изрицана а још ређе извршавана. Лупеж би, обично, био батинан, прогоњен изван границе и обавезали би га да плати штету и то не само стварну штету већ би га учинили одговорним за све "што у племену погине уназад

Морална је и правна обавеза мужа да своју жену, сходно својим могућностима и мјесном обичају, пристојно издржава. Муж који своју жену не држи "као што обично поштени мужеви своје жене држе..." (АСРЦГ, *Вел. суд*, нар. и расп. 2101-2131, н^о 2124) вријеђа важеће морално-етичке норме и средина га не подноси. И онда кад муж своју жену отјера из дома "све док је опет не прими мора јој давати за трошкове..." (В. Богшић: *Породично писано право у Дубровнику*, Правни чланци и расправе, Београд 1927, 150).

157. Жену која би мужа убила или му о глави радила, ипак ће ријетко и изузетно, осудити на смрт. Пропис члана 73 Даниловог законика није имао веће практичне вриједности. Стидно је жену убити. "Од времена владице није било случаја да су жену убили а за владике једну која уби мужа палицом док је спавао каменоваше је. То бива што нико неће жену да убије, срамота је. И ту жену кад каменоваше требало је обећати тавничару да ће га отпустити ако је убије и тако је уби". Жене-убице мужа обично казне са 12-15 година тамнице, зависно од околности. Код раставе брака, по чл. 75 Законика, брак фактички престаје а формално је и даље на снази. Наиме издржавања растављеној жени муж ће јој обично уступити половину своје имовине, с тим да она ову имовину ужива, без права да је отуђи. Непристојно владање из чл. 76 Законика, по основу кога жена губи право на издржавање од мужа исказало би се у томе "кад ко жени огради дијете или се докаже да с њоме ко живи у одношају..." (*Опаске о Даниловом законнику*, примједбе уз чл. 73, 75, 76).

1-2 год...“¹⁵⁸ Законским стављањем у изглед кривцу да ће за покрађу бити кажњен смрћу требало је заштити основне друштвене вриједности које су у Данилово доба биле поколебане (међу те вриједности је црква, земаљска зебана).¹⁵⁹ Требало је, осим тога, утицати на кривца, склоног крађи, да се уздржи од вршења лупештине. Стога је поврат, односно понављање кривичног дјела, такође запријеђен смрћу (чл. 78).

Пропис чл. 79 (у вези са чл. 84) Законика санкционише приватну репресију. Овлашћење власника имовине да убије крадљивца, затеченог на дјелу, није вид класичне ”приватне“ репресије. На овакву реакцију оштећени је овлашћен од закона, па се и она исказује као репресија јавно-правног карактера. У поређењу са чл. 13 Петровог законика, чл. 79 Даниловог законика, у погледу убиства лупежа затеченог у крађи, уноси значајне допуне. Оба законика овлашћени су оштећеног да убије лупежа, затеченог у крађи. Данилов законик, међутим, у чл. 79, додаје новину да убица тако затеченог лупежа не само да не сноси одговорност, већ добија и награду од 20 талијера. Осим тога, чл. 79 Даниловог законика тражи да убица пази ”да правога чојека не убије, јер ће за њега како убица суду одговарати“. Допуне чл. 79 Даниловог законика упућују на учесталост повреда туђе својине у Данилово доба и потребу да се те појаве сведу на друштвено подношљиву мјеру. Упозорење убици лупежа да пази да правога чојека не убије реакција је на могуће појаве да се, под видом одбране од лупежа, врше освете и збивају убиства због разлога друге природе. Уношење чл. 79 и 84 у Законик, у ствари је уопштена пракса.¹⁶⁰

Лупештине потресају црногорско друштво у току читавог XIX вијека. Да би се томе друштвеном злу стало на пут, у чл. 80 Даниловог законика, конституисана је, први пут законски, казна тољагањем за лупеже. На особиту ефикасност ове врсте казне, рачунало се стога што она бешчести кривца, изла-

158. Богишићеве опаске о Даниловом законуку, примједбе уз чл. 78, 81, 82. Оштре санкције против лупежа у Црној Гори су у вези и са традицијом о њиховом прогону у сусједно Приморје. За лупеже који пљачкају Дубровчане и Апулице, Паштровићи примјењују казну заплене имовине и изгон-искључење из племена (*Паштровске исправе XVI-XVIII в.*, Цетиње, 1959, 187, 188).

159. Покрађа ”земаљске зебане“ инкриминисана је у чл. 82 Даниловог законика. У условима ослободилачке борбе, сталних сукоба са Турском и међуплеменског ратовања, оружје и муниција имали су привилегован положај. Оружје је свакодневна потреба и држи се у кући, носи у рату, на путу. Ношење оружја није терет него јавно право. С обзиром на оскудне изворе снабдијевања ”земаљска зебана“ је драгоценост и њено чување је патриотска обавеза сваког Црногорца. Покрађа ”зебане“ је особито тешки преступ који се ”без сваког размисања“ суди на смрт (чл. 82). У пракси, лупеж који краде државно оружје и муницију осуђује се на тољагање, смртну казну, прогон изван границе и на друге подредне казне које бешчесте кривца (пасање женског ”фута“ или женске бритве). Због покрађе државног олова, намијењеног за муницију, књаз Данило нареди да Ђуро Радача и Драго Лекић из Буковинка (Црмница) буду тољегани. Осим тога да им се ”поврху бића припаше женско футо и да та футо опасана пренесу преко Цетиња, ријеке и Вир-пазара а с Вира да се исхерају преко границе“ (АП, инв. бр. 84, одељак 9, списи сердара Рада Т. Пламенца, *Неспешни случајеви у Буковини*, стр. 6).

160. Наредбом књаз Данила о кажњавању лупежа, упућеној капетанима 1. октобра 1853. година, антиципиран је пропис чл. 79 Даниловог законика. Наредба налаже капетанима: ”Да објавиш у тај час твојој капетанији, да од данас когој ухвати лупежа у својој мукци, да га слободно убити може... и свакојему оному, који би убио лупежа сврху своје мукке даће Свијетли књаз награде талијера двадесет“ (*Заниси III*, 1928, 236, 237). А како је у пракси изгледала примјена чл. 79. Законика нека покаже овај примјер. Марко Н. и Јован А. појаше да краду браве Милићу П. Власник стоке Милић уби Јована на лицу мјеста а Марко би ухваћен. Држећи се чл. 79 Законика. Сенат је одлуком бр. 19/74, осудио Марка: ”По законском параграфу, да се изаждене преко границе с фамељом, а његово да се прола, а од имућа да се да Милићу 20 талијера, а остатак да се да Марку да носи преко границе“ (*Заниси, XIII*, 1935, 328). Награда од 20 талијера из чл. 79 Законика исплаћена је власнику стоке на терет другог учесника у крађи. Кривац је осуђен и на казну прогонством из земље, коју чл. 79 Законика не предвиђа. Одлука Сената, иако донијета у дошњије доба XIX вијека, задржала је колективну одговорност. Преко границе прогони се не само кривац већ и његова породица.

же га посљедицама које га остављају без угледа и јавног повјерења и изопштавају га из средине у којој живи.¹⁶¹ Тољагани је искључен из јавног промета и не прима се за свједока. Од њега се не жене нити му кћер за жену дају. Његови племеници и братственици га се стиде па бива да, од срамоте, бјежи преко границе. У условима још живе традиције о неповредивости физичке и моралне личности "племеника", казна тољагањем морала је бити особито ефикасна.¹⁶²

У члану 80 Законика казна тољагањем је не само начелно уређена већ је и појединачно одређено колико се батина има ударити за коју врсту покрађе. Критеријум за одређивање броја удараца батином је вриједност украдене ствари. С обзиром на привилегован положај у ратнички оријентисаном друштву, оружје је, као посебна друштвена вриједност, заштићено особито израженом висином казне. За покрађу оружја лупеж се казни са 100 батина. За покрађу вола казна је 50 батина а за крађу брава удари се 20 батина. Услов за кажњивост је душевни разбор. "Дијете лудо" или чељаде које нема "чисте свијести и памети", иако изврши крађу, није кажњиво. Одредба чл. 80 Законика не дјелује повратно.

Пропис чл. 80 Законика књаза Данила конкретизован је, у другој половини XIX вијека, посебним прописима који су ближе одредили услове за примјену ове врсте казне и за начин њеног извршења. Смисао прописа је да се кривац што више унизи. Наредбом Сената од 6. VIII 1874. године и наредбама Великог суда од 1. III 1881. и од 15. XII 1889. године, наложено је да се лупежи јавно шибикају и одређена су мјеста — пазари у Црној Гори, на којима ће бити вршено шибикање. Казну извршавају Цигани. Додатно казни шибикањем лупежа, у овим прописима је, слично као у чл. 158 Душановог законика, регенерисана колективна одговорност села за лупештине извршене на његовом подручју. Ако се кривац није могао пронаћи оштећеног ће обештетити капетан, а он нека се "намири од села."¹⁶³

Казна тољагањем за лупештину примјењује се како на мушке тако и на женске крадљивце. Тек је наредбом Министарства унутрашњих дјела од 27. априла 1894. године¹⁶⁴ ова казна укинута за жене. Кривични законик за књажевину Црну Гору од 1906. године укинуо је прећутно казну шибикањем како за мушке тако и за женске лупеже. Ипак, та врста казне за лупештину одржаће се

161. У Црној Гори страхују од казни које се држе срамотним и које се изричу за тешке преступе. За политичке преступе вјешају се бритве које кривци јавно носе, за покрађу цебане вјеша се звоно о врату, за бјекство пред непријатељем даје се кудјеља и вјеша опрегљача женска (*Црног. кривично право* ПЗ 11-12/19-38, 219, 220). Црногорци се више боје тољагања него смрти. Смрт и тамница су теже казне, али је тољагање срамотније. Смрт стријељањем је казна за мушке и храбре. Тољагање је намијењено лупежима и женама. Стога је и увођење казне тољагањем за лупештину у чл. 80 Даниловог законика наишло на отпор народа и изазивало је незадовољство. Та казна је новијег датума. Посвједочењу М. Болице, 1614. године, тјелесних казни код Црногораца, у то доба није било. Ту казну врше Турци над хришћанима. Црногорци су за преступе кажњавани глобом (М. Медаковић: *Повјестница Црне Горе*, одељак Законик опшчи, црногор. и брдски, стр. 1-3).

162. Повреда личности "племеника" путем удара шаком, каменом, поготову ако је удар нанијет на јавном мјесту, пред црквом или на пазару, изазива крвну освету и држи се за увреду за коју нема опроштаја (ПЗ. 1-2/1929, 35; АСРЦГ, *Сенат* 1869, нар. и расп. 4-648, испит Гаврила Ј. Пејовића те — А. Degrand: *Souvenirs de la haute Albanie*, Paris 1901, 166). Такви удари значили су увреду братства удареног и изазивали су револт његових братственика и племенску буну. Јован Машанов удари задланицом по образу сина Аврама Илина. Стога "скочи 40 Пјешиваоца и заметнуше буну" (*Записи*, 4/1941, 252).

163. *Зборник II*, 93, 125, 126, 177, 178.

164. *Зборник II*, 217.

у друштвеној пракси и у првим деценијама XX вијека. Она ће оставити живи спомен у народној традицији.¹⁶⁵

Пропис члана 19 Петровог законика који говори о нарушитељима реда на пазарима и пред црквом мисаоно је пренијет у чл. 85 и 86 Даниловог законика. За разлику од Петровог законика који о казненој одговорности кривца говори уопштено (лица која пред црквом или на пазару заметну "инад и кавгу..." имају се "хватат и суду земаљскоме предат") у чл. 85 и 86 Даниловог законика, казна је одређена. Ко би смутњу на пазарима чинио, глоби се са 20 талијера или се казни тамницом. За нереди пред црквом, њихов изазивач глоби се са 25 талијера или се казни тамницом.

Казна је, како за смутње на пазарима тако и за смутње и нереди пред црквом, алтернативна. Извршилац дјела се казни новчано. Ако није у могућности да плати глобу, онда иде у тамницу гдје за сваки цекин одстоји недељу дана.¹⁶⁶

Проблем расипничког понашања о празницима расправљен је у чл. 88 Даниловог законика. Пропис је прво ограничио број разних светковина које сиромаше народ: "Послужбига крсног имена и торбице по данас више бити несмие, будући да таковом послужбигом људи само свое имуће расипају пак постају сиромаси..." "Довољно је да се "слави крсно име као успомена прадједовског крштења". Ко се овога наређења не би придржавао, биће глобљен са 2 талијера или кажњен тамницом.

На акутност проблема неодмјереног празновања великог броја разних празника и расипања средстава, што слаби ионако оскудне изворе опстанка, упућује чињеница да се, како општи тако и посебни прописи, овом појавом доста баве. Одредба чл. 88 Даниловог законика антиципирана је наредбом књаза Данила од 6. IV 1853. године којом је, под пријетњом високе глобе, забрањено да се чине мртвачке трпезе и послужбиге те да се крсно име слави само једанпут годишње.¹⁶⁷

Обичаји прекомјерног празновања и расипничког понашања Црногораца, током XIX вијека, не само да су сиромашили народ већ су сметали ствара-

165. И поред одбојног става "племена" према тјелесним казнама, Турци су чинили покушаје да те казне уведу у друштвену праксу. По канун-нами у дефтеру од 1523. године, у Црној Гори Скендер-бега Црнојевића, предвиђене су казне батинањем за: жену која се бави проституцијом, мушкараца који дирне и пољуби туђу жену, за крадљивца стоке и живине и за покрају црквене имовине (Б. Ђурђев: Казне и глобе у Црној Гори Скендер-бега Црнојевића, *Записи* 2/1941, 94, 95).

Не само за лупештину већ, уопште, за тзв. бешчастеће деликте у примјени је казна тољагањем. Батина се ко уништи туђу, повјерену му, ствар (стоку, мрс, покућство). Тога држе да је уништио туђи аманет и казне га као лупежа (АП, исписи из БАЦ, *казнено право*, одговор на питање 89). У народу је жива успомена на шибикања преступника против брака и полног морала па било да те преступе чини мушкарац или жена (АСРЦГ, *Сенат* 1972, акта 1-580, н° 164). За тежи квалификовани вид увреда и клевета, за "галне и срамотне ријечи" којима се вријеђа сексуални морал женских, извршилац дјела се тољага (АСРЦГ, *Сенат* 1870, за прекуцавање, н° 347).

166. *Описке о Даниловом законнику*, примједбе уз чл. 85 и 86.

167. *Записи*, XVII, 1937, 123. На велики број празника и необуздано трошење средстава наилази се у изворној грађи из прве половине XIX вијека. Код Црногораца је особито жив култ славе, као дана који симболизује јединство и међусобну солидарност свих припадника рода, мушких и женских. Стога је сваки склон да ради преко читаве године и да се задужи како би своју славу боље прославио. Кућа која занемари славу губи углед и може да оде на "ископ". Слава траје више дана и на њој се измијења велики број гостију. Гоџбе и чашћавања великог броја гостију трају и код разних задушница — "прекада", давања четрдесница или саландара, разних послужбига. У Кучима и сјеверној Албанији, у тим приликама, примају на стотине гостију (С. Дучић: *Племи Кучи...*, 243, 245 и А. Јовићевић: *Малесија...*, 125, 126). Ручкови и прекомјерна гошћења, неспојиви са општим сиромаштвом друштва, потхрањивали су нерад. На славама је долазило и до туча и узатајних сукоба који су изазивали даље освете и ометали општи ред и мир. То је и мотивисало државну власт да, против ових обичаја веома радикално наступи.

њу радних навика и навика рационалног газдовања које су један од услова за повезивање Црне Горе са развијеним грађанским друштвом. Мјере државних органа против ових обичаја, првенствено су ишле за тим да број празника сведе на разуман број и да се трошкови око њиховог празновања ограниче до подношљивих размјера. Тако, 25. VIII 1813. године, ћеклићки главари одлучише да сви Ћеклићи славе св. Илију. За друге свечеве да дају само "пуње и проскуре". Сем тога, утврђено је да гости, међу које је и одива, могу на слави остати преко дана-обданице, с тим да не смију "замркнути" (заноћити) у кући слављеника.¹⁶⁸ Доцније, у доба књаза Данила, наређено је да гости на слави не смију заночити код пријатеља већ "само обједовати па отоле дома..." Прије тога бивало је да већи број људи остане у госте по 3-4 дана.¹⁶⁹ Ограничени су и издаци око сахрана и мртвачких обреда. Код погребних помена, ручак се припрема само за најближу домаћинову својту. Ко се тога не би држао бива глобљен, и то како домаћин тако и гост, са по два талијера.¹⁷⁰

И поред тога што је власт пазила на примјену чл. 88 Законика и главарима пријетила високим новчаним глобама¹⁷¹ и лишењем чина, ако поступи противно пропису, обичаји неодмјереног празновања и расипничког понашања споро су чезнули из друштвене праксе.¹⁷² У свијести Црногораца чврсто је укоријењен култ славе и осталих празника, преко којих се преносе традиција и предање, повезују потомци и преци. И по цијену да плати глобу, Црногорац ће славити на начин као што су то чинили и његови преци.

На тврдокорност у одржавању обичаја о славама и празницима упућује и чињеница да се ти обичаји упорно држе и у Боки, која је у друштвеном развиту одмакла испред Црне Горе. Рачунајући на духовни утицај цетињских владика, бокељски главари су тражили њихову помоћ у сузбијању "разоритељних" обичаја необузданог трошења средстава о славама и погребима,¹⁷³ код народа у Боки.

Обичаји народног жаљења, својствени народима на нижем степену њиховог друштвеног развита, сачувани су у свом, скоро класичном-непатвореном виду, у Црној Гори и Сјеверној Албанији, све до у новије доба. Ови обичаји свједоче о присуству паганског наслеђа у скоријој историји ова два народа.¹⁷⁴ Средином XIX вијека они су чинили озбиљну сметњу сређивању унутрашњих и спољних прилика у Црној Гори. Странци су, на основу њих, стицали представу о Црној Гори и Сјеверној Албанији, као о нецивилизованим, полудивљим земљама, што је отежавало њихово укључивање у круг развијених

168. Ц, стр. 111, 112.

169. АП, исписи из БАЦ, XVI, 33, *Опаске о Данил. законнику*, стр. 11. Расипању имовине доприносе и дарови који се чине о славама. "Торбице", о којима је ријеч у чл. 88 Даниловог законика, су велике четврти меса које су се слале одивама о крсном имену и у другим приликама преко године. (*Опаске о Даниловом законнику*, примједба уз чл. 88).

170. *Опаске о Даниловом законнику*, примједба из чл. 88.

171. *Зборник II*, 81, 82.

172. Арх. центар Никшић, арх. Ј. Милетина, ф. XII, акта нераспоређена, н° — 77.

173. *Записи*, XXIV, 1940, 60.

174. Одјек старине и Оријента, у Црној Гори и сјеверној Албанији, можда није нигдје тако жив и свеж као код погребних обичаја. Обичаји народног жаљења мртвих, слични обичајима Црногораца и Албанаца, запажени су код Египћана, Бабилонаца, Скита, Грка, Илира и осталих старих народа (*Херодотова историја*, Матица српска, Нови Сад, 1959, 80, 99, 115, 223). Најстарији римски закон, Закон XII таблица, који потиче од 451. и 450. г. прије наше ере, наредио је, у поглављу X, под 3: "Да жене не гребу лица и не наричу по-

европских земаља. Бол за мртвима и начин њиховог оплакивања путем гребања лица, шишања косе, бијења шакама у груди, стрижења репова коњима и путем лелека, уз прекор живима што не свете мртве, подстицали су освету, изазивали свађе и међусобна убиства. Сам изглед изгребених покајника био је, прећутно, позив на освету. Посмртни обичаји изражавају још живу традицију о родовском јединству и компактности једнобратственика (умрлога лелечу са "брата" па био он и најдаљи братственик). Преци, родоначелници братства и племена, се митологизирају. Све то потхрањује племенски сепаратизам и успорава процес јачања јединствене државне власти у Црној Гори. Стога су државни органи, у Данилово доба, веома одлучно устали против застарелих погребних обичаја и њихово вршење квалификовали као "ћифуцко и безбожничко дјело".¹⁷⁵

Због свега тога обичаји оплакивања мртвих били су дозрели за законско регулисање и нашли су мјесто у чл. 89 Даниловог законика. Начин вршења тих обичаја инкриминисан је као преступ. Обичај да људи и жене за мртвима шишају перчине и по образима се гребу "те нагрђени дуље времена остају..." забрањује се. Ко овај пропис преступи глоби се "први пут са два цекина".

Привржен својим старим обичајима обични народ се, упркос наређења Даниловог законика и поновљених наредаба државне власти који су указивали на потребу ефикасног искорењивања тих обичаја, споро и са напором одрицао класичних облика жаљења својих умрлих. Архаични обичаји народног жаљења живе у друштвеној пракси, својим пуним животом, све до краја XIX и у првим деценијама XX вијека. И тамо гдје ови обичаји нестају, остају симболи који их имитирају.¹⁷⁶ Њихово брже нестајање и увођење у живот савремених — европских обичаја оплакивања мртвих, запажено је на почетку XX вијека у црногорским градовима (Подгорица, Цетиње, Никшић) који су више под утицајем европске културне баштине. Умјесто гребења лица и шишања косе прилажу се вијенци и чине прилози покојнику "за спомен".¹⁷⁷

Раслојавање црногорског друштва, средином и у другој половини XIX вијека, достиже веће размјере. У условима крајње ограничених производних могућности земље, зеленашење постаје општа друштвена појава. По основу прекомјерне добити и зеленашких камата богати се ужи слој зеленаша (сеоских газда, трговаца и главара) а на другој страни сељаштво пропада и даље

гребне песме" (С. Јасић: *Закони старог и Средњег вијека*, Београд 1968, стр. 79). У Црној Гори, кад неко умре "присутни почну да плачу, бију се шакама и гребу се по образима... тако жестоко да их крв облије и начине ране по образима". Жене остригу косу, поскидају брњице и туже покојника (В. М. Г. Мелаковић: *Живот и обичаји Црногораца*, 52-55). Трагови родовске традиције су у колективном народном жаљењу. За угледнијим јунаком, виђеним народним главаром и истакнутим братствеником жали мушко и женско, старо и младо. Жалост је општа. Обичаји лелека и тужења, гребања лица и ударања шакама, приликом оплакивања умрлог, падали су у очи страним путописцима и у сјеверној Албанији. Код Албанаца гребу се не само ноктима већ и тврдим предметима, као лимом. Што је покојник већег угледа, то ће се за њим више грести (А. Baldacci: *Itinerari Albanesi*, 1897-1902, 1917, 9, 10).

175. Одредба члана 89 Даниловог законика антиципирана је наредбом књаза Данила од 6. априла 1853. године. Осим што је забранила "мртвачке трпезе", наредба је, под пријетњом глобе од 10 цекина, одредила да се нико не смије "над мрцем гребати, нити косу сјећи" (Записи XVII-1937, 123). Путем тзв. "мјесних закона" (*leggi locali*), племенски главари и свештенство у сјеверној Албанији покушавају, од средине XIX в., да сузбију обичаје гребања лица, плача и урлика над покојником. Не допуштају се ни посмртни ручкови (Istituto di studi Albanesi, *Studi i testi, serie I, Giuridica I*, Tirane, 1943.)
176. Кад залелечу над мртвим, Кучи и Албанци, махају шакама поред слијепих очију и повлаче дланове низ образе као да се гребу (С. Дучић; *Op. cit.*, 249).
177. *Глас Црногораца*, Цетиње, број од 20.X.1907.

се задужује. Још у доба владика бива да зеленашке камате достижу износ од 100% од главнице.¹⁷⁸ За обезбјеђење дуга, зеленаши узимају од сељака — дужника у залог непокретну имовину и кад год дужник не би могао подмити дуг у остављеном року, имовина је, уз багателни откуп, остајала за повјериоца — зеленаша. Зеленаши су прекомјерним и произвољним каматама, примањем дарова од дужника¹⁷⁹ и у другим видовима исцрпљивали сељаштво, силили га на распродају имовине и економску емиграцију и тако слабили економску и борбену снагу земље. У дужничко-повјерилачким односима настало је неповјерење. Због неукости, неписмености и нужде дужника и недостатка писмених исправа, које би ујемчиле дуг, није никад сигурно кад је главница отплаћена ни што чини главни дуг а што се односи на камату. Узима се добит на добит.

На основу оваквог стања у дужничко-повјерилачким односима, донијета је одредба чл. 90 Даниловог законика. Она чини покушај да задуживање сељаштва сведе у подношљиве границе, да сељака заштити од самовоље зеленаша и од зеленашких камата и да у односима између повјериоца и дужника uvede правну сигурност. Овај пропис обавезује лице које "хоће да даје новце на добит...", (обавезује, дакле, повјериоца), да направи књигу (писмену исправу) да би се знало "колико је асприх... на добит дао..." Добит на главници не смије бити већа од 20 динара на талијер. Ко би већу добит узео, сва главница дата на добит узео се и ставити "у општу народну касу".

Пропис члана 90 Даниловог законика и специјални прописи који су му сљедовали, нијесу сузбили процес зеленашења и прекомјерне наплате добити. Маколико ти прописи ограничавајуће дјеловали, општа оскудица новца, нарочито у другој половини XIX вијека, довела је до појачаног зеленашења и до даље презадужености сељаштва. Даља посљедица тога стања је распродаја сељачке имовине, уз ниску цијену, за дуг и масовни одлазак најбоље мушке радне снаге у економску емиграцију, у европске и ваневропске земље.¹⁸⁰

Прописи чл. 91 и 92 Даниловог законика су претече права азила у савременој правној науци и пракси. Ускок који се склони у Црну Гору, "по зајету светог Петра бившег Господара црногорског, безбједан је и несмије му нико

178. ЦЗ, стр. 122. Петров законик не дотиче се, исцрпније, дуга и добити. Тек у чл. 16. Законика одређено је да се дуг не смије самовласно већ "судом и разлогом" искати, што наводи на закључак да су дужничко-повјерилачки односи у Петрово доба актуелни и да су се из ових односа, због самовласних наплата дуга, рађали сукоби. Ти односи постали су општа карактеристика друштва, средином и у другој половини XIX вијека. Реакција на презадуженост сељаштва и прекомјерне камате је пропис чл. 90 Даниловог законика као и низ посебних прописа, које је државна власт у извршењу тога прописа, донијела у другој половини XIX вијека. Наредбом о намиру дугова број 585 од 30.IV 1883. год., Велики суд је наложио подручним органима да не допусте да се код наплате дуга, у име добити, даје више него пара на пару па ма колика била главница да макар зајам био на 6 или на 20 година (*Зборник II*, 128, 129). Какве је поражавајуће посљедице по сељаштво имало задуживање са прекомјерним каматама потврђује Наредба МУД-а бр. 575 од 15.VI 1884. год. Наредбом се забрањује да се на име добити на дуг, издат поврх земље оранице или косанице, узима фрукти приход са земље. Забрањено је и задуживање унапријед на стоку, вуну, уље, вино и жито (*Зборник II*, 137, 138).
179. Наредба Сената од 8. јула 1874. године констатује да је у многим мјестима, у држави, обичај "доносити дарове и колаче кад се хоће зајам да учини, кад се интерес полаже и кад се главница враћа". Тај обичај "шкодљив за дужника... не доликује поштењу људском" и треба га забранити. Иста наредба, упућена капетанима, напомиње да многи зајмодавци, противзаконито већу камату наплаћују па их треба опоменути и скренути им пажњу на казну коју закон, за такве преступе, предвиђа (*Зборник II*, 63, 64).
180. Какве размјере је добило зеленашење, средином и у другој половини XIX вијека, види се из Божишићеве грађе о правним обичајима. Приликом редакције ОИЗ-а, народу је олакнulo, кад се чуло да ће у новом закону изјавити законска добит бити 10% (М. Веснић; ОИЗ за књажевину Црну Гору, (*Год. Н. Чул. I* XII/1891, 134).

ништа криво чинити...“ Ово уз услов да се поштено и по ”земаљскоме закону- ку влада и управља...“ Ускок ужива ”правицу“ једнако као и сваки Црногорац и Брђанин. За сваку ”сагриеху“ он се суди по домаћим законима (чл. 91). Кон- статујући да у Црној Гори нема ”никакве друге вјере до једине православне источне...“, слиједећи чл. 92 Законика још шире, у виду опште нормe, јемчи ”иноплеменику и иновјерцу“, у Црној Гори, слободу и изједначава га у прави- ма са осталим државним поданицима.

Одредба члана 91 Законика упућује на завјет владике Петра I, што свје- дочи о великом угледу инспиратора првог црногорског законика и још живој традицији о величини његовог дјела. Право утока ускоку, освјештано још у Петрово доба, као света обавеза сваког Црногорца и Брђанина, потврђено је и Даниловим закоником. Ускоци су, у правилу једнородни са Црногорцима, из пограничних су крајева сусједне Турске и Аустрије и, усљед прогона од стране тамошњих власти, склањају се у Црну Гору. Основна мотивација чл. 91 Зако- ника и његове одредбе о заштити ускока је у настојањима да се појача ослобо- дилачка мисија Црне Горе и увећа њено значење као средишта окупљања су- сједних брдских и херцеговачких племена, као и етнички истородног станов- ништва у Боки.

С обзиром на општу одбојност према странцу и иновјерцу, која је у Цр- ној Гори, запажена за вријеме племенског сепаратизма и ксенофобије, изјед- начење ”иноплеменика и иновјерца“, у чл. 92 Даниловог законика, у правима са осталим поданицима значи веома озбиљан, прогресиван корак у правцу по- везивања Црне Горе са образованим европским свијетом. Црна Гора, ипак, ни- је стигла у своје развитуку дотле да би изричитим увођењем начела реципро- цитета у Данилов законик, признање права странцу условила чињеницом да то исто право буде признато Црногорцу у матичној земљи страног државља- нина.¹⁸¹ Општим појмом ”племеник“, Данилов законик консумира појам странца. То је терминолошка концесија још увијек присутној друштвеној сви- јести о груписању становништва по родовском а не по територијалном осно- ву.

Законик, у чл. 92, признаје прећутно православљу статус државне вје- роисповијести. Држављани друге вјероисповијести, у Данилово доба, бројча- но се могу занемарити.^{181a}

”Преступление“ које би се ”у пићу учинило...“ нормирано је у чл. 93 Даниловог законика. Казнено дјело, учињено у пијанству, казни се за полови- ну мање него кад би његов извршилац поступао у тријезном стању. Но, ако би дјело било учињено на терет лица, са којим је окривљеник у омрази, изрећи ће се казна као кад би дјело било извршено у тријезном стању. Претпоставља се да је његов извршилац намјерно себе довео у стање пијанства да би над својим протавником вршио освету. Издиференцирани приступ казненој одговорно-

181. У саобраћају са Приморјем под аусгријском влашћу и граничним крајевима Турске, у Данилово доба, на- расли су односи са елементом иностраности између Црне Горе и тих земаља. За уређење ових односа оби- чајно право бивало је све више недовољно па су у циљу њиховог регулисања, на бази реципроцитета, од стране Црне Горе и сусједних држава доношени посебни прописи (ЦГ, 237).

181a. Послије Берлинског конгреса, када је више него удвостручила свој државни простор, Црна Гора је, на своје подручју, имала око 5.000 католика и око 15.000 муслимана. Положај католика уређен је по уговору Свете столице и књажевине Црне Горе од 1886. године, првим конкордатом који је закључен између рим- ске курије и једне словенске православне земље (Р. Ј. Драгићевих: Уговор Свете столице с књажевином Црном Гором 1886. године, *Записи*, XXIV-1940, 13-26).

сти за дјело учињено у пијанству знак је даљег кретања црногорског казненог права у правцу субјективизације казнене одговорности. Напуштању објективне одговорности доприноси доктрина цркве која узима као основ за одговорност првенствено злочиначку вољу и тек иза ње, објективно узето, казнено дјело и његове посљедице.^{181b}

Ко чини поклич у селу, па иза тога поклича буде покоља и мртвих глава, онај који је "кликвао" суди се на смрт а његови помагачи глобе се са по 10 талијера. Ако иза поклича не би било "зла ничесова", онда се онај који је "кликвао" глоби са 20 талијера (чл. 94 Даниловог законика). Пропис је реакција на још живу кохезиону, братственичко-племенску свијест која изазива свађе и нереди. Кад се међусобно сукобе инобратственици и иноплеменници, сваки од њих "кликује своје братство". Једнима и другима притекну у помоћ њихови једнобратственици и једноплеменници па се направи покољ и настане узајамна мржња која изазива даље освете. Ипак, у пракси, ко поклич чини, обично се, сем у случају особито тешких посљедица, не суди на смрт већ на новчану глобу и тамницу.¹⁸²

За разлику од Петровог законика, гдје је тамница као врста казне изузетна (предвиђена је за дјело давања мита судији — чл. 25), тај вид санкције за казнена дјела у Даниловом законнику је удомаћен. Значи да држава, у то доба, има изграђене органе принуде. У Црној Гори, средином XIX вијека, постоји тамница са одговарајућим просторијама и органима за извршење казни. Режим тамнице је груб и на почетном је нивоу.¹⁸³ Нормирајући само једну страну тога режима, Данилов законик, у члану 95, одређује да ће се лица, осуђена на тамницу, употријебити на прављење путева или на друге послове, које мјесна власт одреди. Због живље привредне активности, у Данилово доба, рад затвореника постао је друштвено користан, макар покрио само издатке за његово издржавање. Ипак, због ограниченог обима те активности и обиља радне снаге, затвореници су само повремено извођени на рад. Већином су проводили вријеме у тамници.¹⁸⁴

181b. Случајни пијанац држи се као лудак и казни се, зависно од степена пијанства и околности случаја. Тако, олакшавајуће околности неће се признати ономе ко би се намјерно опио да би "још боље извршио злочин или да боље уметне трагове злочинству пред судом" (*Црн. кривично право*, 11-12/1938, 212).

182. *Опаске о Даниловом законнику*, примједбе уз чл. 94.

183. За ближу оцјену тога режима карактеристичан је уговор између Сената (не види се када је уговор датиран, вјероватно потиче из друге половине XIX вијека) и два државна кључара тамнице у Цетињу. Тачком 3 и 4 уговора, кључари су се обавезали да, ако им затвореник утече из тамнице, њих два издрже казну на коју је уговора, кључари су овлашћени да убију затвореника у бјекству, ако га затекну "с ону страну Влашке цркве и Груде". То у случају да покуша бјекство преко дана. Међутим, ако бјежи ноћу, кључари га могу убити на самим вратима тамнице или на "гилама" — црепу, ако хоће да бјежи преко крова (*Записки*, XIII, 1935, 323).

184. *Опаске о Даниловом законнику*, примједба уз чл. 95.

ПРАКТИЧНА ВРИЈЕДНОСТ ЗАКОНИКА ВЛАДИКЕ ПЕТРА I И ДАНИЛОВОГ ЗАКОНИКА

У науци претеже мишљење да Петров законик није закон у формално-правном смислу и да стога није имао значаја за друштвену праксу.¹⁸⁵ За Данилов законик, речено је, да, углавном, није никад у живот ступио већ да је, у пракси, надвладан обичајним правом.¹⁸⁶ Такав став, који се у историјско-правним расправама, епигонски понавља до данас, посљедица је непознавања друштвене стварности Црне Горе, Петровог и Даниловог доба, и процјене ова два кодекса по основу савремених образаца правног мишљења. Писати о законима, а не схватити друштвене прилике и правни живот средине на коју се материја закона односи, нужно доводи до поједностављених, површних и "осавременених" закључака.

На основу грађе, која је до сада изложена у овом раду, може се закључити да став већине аутора код оцјене Законика владике Петра I и Даниловог законика изискује озбиљно преиспитивање. Но, да бисмо дошли до потребних уопштавања, потребно је још нешто рећи о правној ваљаности ова два закона, посебно о питању њихове непосредне примјене у свакодневној пракси.

Петров законик јесте закон како у материјално-правном тако и у формалном смислу. Он није производ "племена" већ његова негација. То је у првом реду програмска декларација политичко-територијалног јединства Црне

185. О пуноважности и практичној вриједности Петровог законика, у науци, постоје разна, прилично контроверзна мишљења. Ф. Чулиновић сматра да Петров законик нема карактер закона јер га није донијела власт једне племена, већ је донијет од стране племена. Законик не изражава вољу и интерес владајућег слоја већ свих племена. Принуда је не класна него друштвена. До средине XIX вијека, по Чулиновићу, у Црној Гори нема права (*Државно-правна историја југословенских земаља II*, Загреб, 1961, 109). В. Богишић пориче постојање Петровог законика. До књаза Данила, по њему, Црна Гора није имала "никаких писаних закона", *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, Београд 1967, 42, 104). Петров законик игнорише и С. Боровски. Као полазни основ за "проучавање црногорске правне историје XIX столећа" он узима Данилов законик (*Записи*, XX, 1938, 73). За С. Новаковића, Петров законик је одјек народних правних мисли и обичаја (Римско-византијско право и народни правни обичаји, *Годишњица Н. Чукића*, IX-1887, 220). Што се тиче примјене Петровог законика у пракси, већина аутора је сагласна у мишљењу да овај законик није никако примјењиван или је примјењиван у одвећ малом обиму. В. Новаковић је категоричан у увјерењу да Петров законик није никако примјењиван (АП, исписи из БАЦ, ф. 236, В. Новаковић: *Правосуђе у Црној Гори, за вријеме владике Рада*, стр. 2). Петров законик, по И. Јелићу, не може се узети у обзир с обзиром да није примјењиван и остао је "просто мртво слово на хартији и ништа више..." (*Крвна освета и умир у Црној Гори и сјеверној Албанији*, Београд, 1926, 67). Позивајући се на двије пресуде, једна је од 24. II 1804. а друга од 27. XI 1804. год., и да у одлукама доцнијег датума нема позивања на Законик, Радмила С. Петровић, закључила је да Петров законик, писан углавном на основу црногорских обичаја, иако није дуже времена и шире примењиван, ипак није остао "мртво слово" (*Записи*, 1929, књ. V, 357).
186. Богишић се више пута осврнуо на питање примјене Даниловог законика. "Што се тиче закона о предметима грађанског права, пише он, то се може смјело казати да их посве нема, јер оно неколико одређења Даниловог законика 1855... која говоре о какву предмету грађанског права, изашла су готово посве из употребе, ако су фактички икад у живот ступила била (В. Богишић: *Метод и систем кодификације...*, 42, 104).

Горе и Брда. Основна мисаона оријентација Законика је да Црну Гору, прије њега познату као лабаво повезани скуп племена, разједених крвном осветом, самовлашћем и племенским сепаратизмом, представи као земљу "законитог суда и доброг правитељства..." и тако припреми услове за њену формално-правну еманципацију од Турске и за њен улазак у круг развијених европских држава.¹⁸⁷ Законик је изразио интересе приватног власника, заинтересованог за превазилажење племенског сепаратизма и стварање државне организације. Принуда конституисана у Законику је у његовом интересу, а не у интересу друштва као цјелине. Казнене мјере управљене су против изазивача личне и имовинске несигурности, против самовлашћа и нарушитеља реда пред црквом и на пазарима. Суду као непосредном органу принуде, који се стара о примјени права, у Законику је посвећена особита пажња. За издржавање судства устављена је општа обавеза плаћања пореза. Виђени кроз Петров законик, црногорска држава и право, у Петрово доба, су у процесу настајања. Слабост, недограђеност и недовољна ефикасност државних органа имају за посљедицу стварање "слабог" права односно права које има изгледе препоруке јер иза њега не стоји, чврсто организовани и ефикасни, органи принуде. То опет, прописима Петровог законика, не одузима карактер права.

Законик владике Петра I донијет је на скупу главара који се на њега заклеше "целујући честни и животворјашчи крст и свјатоје Евангелије" (чл. 33). С обзиром на "оновремене" прилике он је, и што се процедуре његовог доношења тиче, пуноважни закон.

Подаци из изворне грађе чине спорним и мишљења да Петров законик није, или је у незнатном дијелу, примјењиван у друштвеној пракси. Непосредно иза његовог доношења, државна власт је предузела конкретне мјере да се одредбе Законика проведу у живот. По одлуци скупштине главара Црне Горе и Брда народ се састао на Цетињу и изабрао 50 "чиноначелников...", дао им власт "судит Црногорцу и Берђанину малому и великому по Закону..."¹⁸⁸ Изјавом од 23. септембра 1803. године, црногорски судије се обавезују "да сваки судити има по Закону... и по закону сентенце сачињавати..."¹⁸⁹ У пуномоћју издатом 8. XI 1803. године, наложено је судијама који су одређени да развиде и пресуде кривични спор Којице Ст. и Јока Беланова да "имају судити по Закону који је представљен (од) Сената Црногорског и Брдског".¹⁹⁰

187. Та мотивација Законика инспирише у цјелини политику владике Петра I. У својој посланици Црногорцима од 20. јуна 1818. године он истиче да за све вријеме свога тридесетогодишњег владиковања није престао да ради за општенородну "корист и слободу" и да, служећи отечеству, учини "да вас љубе и почитују европејски народи и да под таквим управљењем удостојите себе љубави њихове и благовољења европских владатеља" (*Посланице...*, 116).

188. Одлука скупштине главара датирана је 6. августа 1803. године (Ш, стр. 84). Судити по закону, у Петрово доба, значило је не буквалну примјену прописа, како се то чини у савременом праву. Примјена Законика у пракси значила је примјену његовог духа, конкретну разраду његових принципа на појединачни случај. Празнина и недореченост у законском тексту допунила би се нормом обичајног права. Тако би се и одредба чл. 9 Петровог законика да убиство из нехата "ваља судом лијечити" примијенила тако што би кривац прво био задржан у тамници док се ствар развиди. Пошто би се утврдило да је убиство извршено "неотично", од окривљеника би се узела глоба и завањене стране би биле упућене на мир. Убица би звао родбину убијеног на кумство и даривао би их (Ш, 227, 228).

189. ШИ, 90.

190. ШИ, 87, 88. У прилог закључка о практичној снази Петровог законика су подаци изнијети у биљешци Д. Д. Вуксана: Пританеј црногорских сенатора (*Записи*, XXI, 1939, 83-85). На скупу главара, у септембру 1803. године, положена је заклетва на нови Законик. Донијета је и посебна одлука за попа Марка Мартиновића, попа Јова Дрецуна и кнеза Стефана Калуђеровића да могу "свршавати лавије од оних људи, који к њима

На трагове непосредне примјене прописа Законика владике Петра I, налази се у одлукама суда које се односе на казнено право.¹⁹¹ Но и у примјерима где се суд не позива на Законик, из разлога његове одлуке, видно је да су принципи Законика основа за пресуђење.¹⁹² У духу Петровог законика суди се и тамо гдје се одлука суда позива на "хадет брчки" и "стари канун". И у случајевима, гдје су због потребе да се ефикаснијим средствима сузбије одређени преступ, примијењене казне обичајно-правног поријекла, које се, по Петровом законнику, не односе непосредно на тај преступ, одлука суда је, принципијелно, на линији спровођења у живот основног опредјељења Законика за строгост, приликом сузбијања, особито тешких, преступа. Казну, у овом случају, изричу и извршавају државни органи, а не органи племена, па и са тог гледишта одлука остаје у оквиру примјене Законика.¹⁹³ Да би се прописи Законика актуализовали и сузбио отпор њиховом спровођењу у живот, појединачне одредбе

долазе и судити им по закону". Дато је посебно упутство "сваком судцу, који је забијежен у либро, да нема судити врху икакве ствари без допуштења Правитељства и печата". Истом приликом потврђена је осуда на смрт неког Маркише за дјело убиства. Пресуда је донијета на основу чл. 2 Петровог законика који одређује "да никакво благо не може откупити онога, који убије брата Црногорца или Брђанина, већ од силе и од злоће, како и Маркиша предречени Милоша Маркова".

191. Пресуда Правитељства суда црногорског и брдског од 20. октобра 1803. године којом је суђено у пору због крађе између Петра Филиповића из Добрског Села и Мићка Ђурова из Горњих Илића непосредно се ослања на Петров законик: "И зато прифатисмо Законик по којему судисмо и сенденцијасмо Петра Маркишева..." (ЦИ, 86). Против "преступника законах" је и пресуда истог Правитељства од 14. XI 1803. године којом су Новак и Вуко Жутковић осуђени због свађе (ЦИ, 88-90). Већ поменута пресуда Правитељства суда црногорског и брдског, од 1803. године, којом је Маркиша Мирковић осуђен на казну смрти због убиства Милоша Маркова изречена је по законнику "како у второме члену" описује... (ЦИ, 92, 93). По Законнику "како у второме члену Закона изговара..." је и пресуда Земаљског суда, од 1803. којом је Драго Лучин осуђен на казну смрти због убиства Мирка Мергудова (ЦИ, 91). Такође у 1803. години, Правитељство суда обавезало је срдара Николу Ђурашковића да плати 133 цекина и два гроша стога што је његов син убио Ђукана Копаницу. И овдје је непосредно примјењен Петров законик "како у члену десетоме од законах..." изговара (ЦИ, 93). У овом случају, отац одговара за имовинске обавезе сина као домаћин кућне заједнице који се у име Куће обавезује за своје чланове или као отац који иступа у име свога недораслог сина. Одредба чл. 10 Петровог законика је општа оквирна норма. За њену непосредну примјену мјеродавна је норма обичајног права. У духу тога права мртва глава компензирана је новчаним износом. Пресудом од 24. фебруара 1804. године, Правитељство суда црногорског и брдског пријети се свакоме ко би се противио "правитељству и његову суду..." да ће одговарати "по сили двадесет шестога параграфа нашега Законика". Судник који би се нашао да по миту суди, треба да зна каква га "каштира чека по сили двадесет петого параграфа нашега Законика..." (ЦИ, 98). Пресуда око убиства између Мудреша и Борозана, од 1807. године, такође је донијета по "второме члену Закона..." (ЦИ, 102). Иако ређе, на спомен Петровог законика, налази се и у судским одлукама доцнијег датума. По "законнику и по суду црногорском" одлучено је пресудом од 14. јануара 1818. године, да син Ива Милова и син пола Маркише плате за нехотично убиство Ива Јовова износ од 133 и по цекина и 2 гроша. Овдје је примјењен чл. 9 Законика. (ЦИ, 124). Исто "по законнику земаљском" пресуђен је, 25. августа 1824. године, кривични спор поводом убиства Војина Шћепанова из Милијевића (ЦИ, 144, 145) Пресудом од 18. децембра 1831. године обавезан је Марко Перов Лубарда да за тешку повреду жене Драга Маркова, учињену нехотице, плати 20 цекина. Ако би ова жена од озледе касније умрла, Лубарда је дужан да исплати износ "што изговара законик земаљски" (ЦИ, 165, 166).
192. Тако, Илија Мркојевић Павићевић из Дола Пјешивачког, би осуђен на казну смрти, пресудом Земаљског суда на Цетињу, од 1803. године, за зла која је Црној Гори чинио из турске земље. Осим на казну смрти, Павићевић је "како земаљски издајник..." осуђен на уништење и заплену имовине (ЦИ, 92), што је у духу чл. 1 и 2 Петровог законика. Пресудом од 1811. године, осуђени су Турчин Вучковић и Којица Ратковић на смрт због извршених убиства. Истом пресудом одлучено је да се њихова имовина заплиени а куће да им се ископају "до полументе" (темеља П.С.). Ове "вишеречене кривике..." који су недоступни властима, слободно је Црногорцу "којему драго", да их убије. Ко год би се са њима састао или им помоћ и склониште пружио има да буде прогнан и кажњен, једнако као и осуђени злочинци (ЦИ, 108). Иако то у овој пресуди није изричито речено, у њој су примјењени прописи чл. 2, 3, 4 и 5 Петровог законика. Да Петров законик, макар у виду примјене својих основних начела, није био "мртво слово", у првој половини XIX вијека, потврђује оскудна полуванична публицистика. По Д. Милаковићу владика Петар I написао је мали, по обичајима састављени, закон, који је народ на општем сабору примио и на њега се заклео. По томе закону се Сенат "и данас с неком малом измјеном... влада" (Грлица, календар црногорски за год. 1835, 51, 52).
193. *Црногорске исправе*, ЦИ, стр. 160, 176. Као примјена Петровог законика могу се узети и одлуке суда које се, у погледу главне ствари, темеље на одредби Законика, али је кривцу изречена казна другачија од оне ко-

Законика изнова су потврђиване одлукама главара.¹⁹⁴ Петров законик је уредно ограничени круг друштвених односа и за шири круг тих односа посредно је санкционисао као регулатив обичајно право. Шире узето, стога, и одлуке суда које се непосредно темеље на нормама обичајног права, одјек су Петровог законика.

Имовинско-правне одредбе Законика су кодификација обичајног права. Њихова примјена у свакодневној пракси је редовнија и наилазила је на слабији отпор. Пропис чл. 15 о потреби прављења исправе којом се потврђује да је, код права првокупа, претходно учињена понуда близики, мергинашу и племену, као услов да би се имовина могла продати другоме "у своје село или племе"; конкретизован је одлукама суда којима су расправљени појединачни случајеви.¹⁹⁵ Одредба члана 30 Законика основица је за честе интервенције народног суда и "правитељства" у споровима за накнаду пољске штете. На основу ње кнез Јован и 24 Ђеклића утврдише, 25. августа 1813. год., глобу од 10 цекина, "без икакве опроштине", за крађу бржава, жита и кромпира.¹⁹⁶

Начела Петровог законика су основица за јачање међународно-правног субјективитета Црне Горе и за рађање њене дипломатско-конзуларне службе. "Објављенијем" од 14. VIII 1804. год., владика Петар I, јавља Црногорцима

ја је предвиђена у тој одредби. Пресудом суда црногорских главара, од 27. новембра 1804. године, осуђен је владичин секретар опат Долћи, као вјероломник и издајник отечества по "первој статiji" Законика на казну смрти вјешањем. Но на молбу владике смртна казна би преобраћена на "вјечно његово у тамници затворење". Суд је, дакле, поступио по чл. 1 Законика, али је смрту казну Долћу замијенио тамницом која је, иначе, у Петровом законнику, предвиђена у чл. 25 за дјело давања мита судији (в. *Записи*, XVIII, 1937, 53-59). Иако су у цјелини интонирано у правцу примјене чл. 2 и 20 Петровог законика пресуде Правитељствујућег сената од 12. јула 1838. г. и Врховног суда Црне Горе од 15. марта 1839. године, умјесто да кривцима изрекну смртну казну из чл. 2 Законика, изрекле су им казну затвора која се, напоредо са јачањем државних органа, све више коријенила у друштвеној пракси (в. *ЦИ*, стр. 212, 213 и 215, 216).

194. Одлуком 150 главара и главарских синова из Катунске нахије и Бјелопавлића, која је донијета 24. августа 1836, по наредби владике Петра II, установљена је обавеза о гоњењу и кажњавању лупежа. Одлука указује на горући проблем "проклетих лупежа који вазда у нашу земљу свако зло и крвопролиће замешају..." По њој, који год би Бјелопавлић или Катунанин убио лупежа не сноси одговорност. А ко ухвати лупежа и доведе га суду на Цетиње да се од стране суда дарује. Све што се нађе у кући из које је лупеж, "да то земље попије и изије". "Робље" из те куће "да се изћера из наше земље да му повратка нема никада..." (*ЦИ*, стр. 204). Ова одлука значи екстензивну примјену чл. 17, у вези чл. 13, 1, 2, 3 и 4 Петровог законика и покушај је да се обезбиди ефективна примјена његових начела у друштвеној пракси. По чл. 18 Законика лупеж се прогони једнако као самовољни убица. Одредбом члана 13 Петровог законика нема одговорности за лупежа који буде убијен или рањен "идући у крађу". Одлука катунских и бјелопавлићких главара од 24. августа 1836, шире тумачи тај пропис и говори о убиству лупежа уопште. Ко ухвати и доведе лупежа на Цетиње бива дариван, чега нема у чл. 13 Законика. Та одредба у Одлуци главара је антиципација одредбе чл. 79 Даниловог законика о награди од 20 талијера за убиство лупежа затеченог у крађи. У којој су мјери лупештине постале друштвени проблем, потврђује и чињеница да је, вршење овога преступа, по Одлуци главара, стварно изједначено са издајом земље. Породица лупежа се прогони из земље а његова имовина има "да се изије и попије" (аналогно чл. 1, 2, 3 и 4 Законика). Осим овоземаљских лупежу се, због објективне немогућности да се ово зло рационалним средствима искоријени, пријети и казнама божанског поријекла "да је проклет от господа бога и от свијех светијех и да га сила божија ископа и истражи, њега и његов род". Сличан склоп мисли у Одлуци главара од 24. VIII 1836. и у тексту Петровог законика упућује на њихову узајамну повезаност. Одлука говори о лупежима који вазда у земљи замешају свако зло и крвопролиће и од којих се више "живјети не може". У одредби чл. 17 Законика речено је да "највише зла и крвопролића у нашој земљи с лупежа бива..." и да се "већ лупежи трпјети и подносити не могу".
195. *ЦИ*, стр. 108, 109, 227. У купопродајним исправама, скоро редовно је одредба да продавац продаше имовину "у њихову муку и потребу" (*ЦИ*, 223), што ће рећи да имовину, под притиском нужде, отуђују сиромашни селаци. Исте исправе обично потврђују да је са имовином, која је предмет купопродаје, претходно савезана близика продавца (сходно чл. 15 Петровог законика) па ова није могла купити, што значи да се осиромашени једнобратственик продавца није могао користити правом првокупа. То право све више иде у прилог имућнијег друштвеног слоја који се користи невољом својих некадашњих "једноплеменика" за багателни откуп њихове имовине (в. *ЦИ*, стр. 227).
196. *ЦИ*, стр. 111, 112.

да је руски цар Александар I, уредио конзулат у Котору. Будући да конзул представља руског цара "нашега заштитника и покровитеља...", владика поручује Црногорцима да слушају конзула и да не иду у Котор, прије него се јаве руском конзулу. Од "судита (поданика—ПС) ћесаријех", они не треба да траже ни једну ствар без судом "како и у нашем Законику изговара..."¹⁹⁷

Уочи доношења Даниловог законика, Петров законик је преузак и недовољан да подмири нарасле потребе, све сложенијих друштвених односа. Законик није штампан нити је, усљед опште неписмености, доступан обичном народу. Радикалне одредбе Законика наилазиле су на отпор, конзервативизмом оптерећене средине, и поступно су, некад и половично, узмицале пред обичајно-правним установама. У оквиру ових околности треба узети уводни дио Даниловог законика, који је правним писцима један од повода за порицање Петровог законика, да Црна Гора, прије Даниловог законика "јавног законика... имала није..."¹⁹⁸

Сама чињеница да су основне одредбе Петровог законика преузете у Данилов законик, свједочи да је аутор Даниловог законика знао за Петров законик. Одредбу да Црна Гора, прије Данила није имала јавног законика вјероватно је схватио тако да Петров законик није примјењиван у пракси. Није искључено да су творци Даниловог законика, игнорисањем Петровог законика, хтјели да истакну пионирско значење свога дјела — Даниловог законика.

У историјско-правној науци није спорно да је Данилов законик пуноважан законски акт. Спорно је да ли је овај Законик имао практичну вриједност. Већина писаца остала је код мишљења В. Богишића да је Законик, углавном, остао изван праксе и да га је надвладала сила обичајног права.¹⁹⁹ Правни писци подвојени су и код питања да ли је Данилов законик "самоникло" законодавно дјело или је донијет под јачим или слабијим страним утицајем.²⁰⁰

Сва ова питања расправљана су са методолошки неприхватљивих ставовишта. Код разматрања Даниловог законика неки аутори узимају за узор правне конструкције и стандарде развијеног европског права, па судску праксу

197. *Записи*, XXV, 1941, 167-168.

198. Петров законик лежао је у рукопису до 1850. године. Његова начела, макар се уочи доношења Даниловог законика изричито не помињала у судским одлукама, прожимају обичајно-правну и законодавну праксу. Судови суде на начин "као што је свети Петар осудио". Традиција о Петровом закону и суђењу жива је код обичног народа (М. Медаковић: *Повјестница...*, Законик опшчи..., 1-3).

199. Анкета која је вођена о примјени Даниловог законика, показала је, наводно, да овај законик није прихваћен од народа јер му се опирала народна правна свијест и надјачао га је обичај (Н. С. Мартиновић: *В. Богишић I*, Цетиње, 1958, 171, 172).

200. У односу на наследно право у Даниловом законуку, Л. Томановић обраћа пажњу на обичај у Црној Гори, по коме одива (удата кћер или сестра) не наслеђује имовину у своме роду "докле год у њему тече мушког трага. Тај обичај је, по Томановићу, на снази у Боки Которској а његови трагови су и у Србијанском грађанском законуку из чега би се закључило да је наследно право по Даниловом законуку под утицајем "опште српског права". У *Јуредицеском вјеснику* (Петроград, год. 1892, бр. 10), П. Ровински оспорава мишљење К. Војновића о страном-западњачком утицају на Данилов законик. Књаз Данило је, по Ровинском, био проникнут народним духом а његов секретар М. Медаковић био је патриота и противник сваке новине (Л. Томановић: *Наследно право по Даниловом законуку*, *Архив...*, бр. 1, од 25.VIII 1906, 1). М. Веснић износи другачије мишљење. Он је у увјерењу да се аутор Законика, у одредбама чл. 47-48 које говоре о наследном праву, представио као ученик римског права. По њему Кућа — задруга као да не постоји. У црногорској кућној заједници, рекло би се, влада индивидуална одговорност по појмовима римског права. Свој закључак о аутору Законика, као слијепом присталици римског права, Веснић темељи и на чињеници да се у тако патријархалном законуку, као што је Данилов законик, налазе 4 члана о разводу брака и да су ванбрачна дјеца, у погледу наслеђивања, издједначена са брачним (ОИЗ, *Год. Н. Чупића*, XII, 1891, 134).

и правни живот у Црној Гори процјењују са гледишта тих стандарда.²⁰¹ Пракса се, тако узето, не може подвести под грубе и "неотесане" одредбе Даниловог законика. Други аутори сматрају да се, из колебљиве судске праксе, нарочито у другој половини XIX вијека, не могу извести чвршћи принципи нити утврдити одређени систем,²⁰² што ће рећи да су крута решења Даниловог законика неприхватљива за тако нестабилну праксу.²⁰³

Партикуларизам обичајног права, уступци мјесном обичају, сукоби писаног и неписаног права, општег и мјесног обичаја чине судску праксу гипком и неуједначеном. Привидно неуједначена решења у судској пракси, последица су различитих објективних и субјективних прилика у сваком појединачном случају.²⁰⁴ У примитивном друштву, гдје су друштвени односи нестабилни и на прелазу су из нижег у виши облик, једва да је могућа нормативна регулација појединачних односа. Не може се ипак рећи да у, овако узбурканој пракси, не дјелују одређене тенденције и да судови не поступају по одређеним принципима. Тенденција црногорске праксе је ка изградњи развијеног и "устаљеног" правног система у духу европске правне науке и праксе. А руководна начела те праксе, у другој половини XIX вијека, су принципи постављени у Даниловом законнику.

Начело законитости и правне сигурности основно је начело у Даниловом законнику. Оно је најслабијег интензитета код преступа везаних за издају земље. Сузбијање тих преступа врши се употребом средстава бруталне репресије. За њихово доказивање довољна су "два достовјерна свједока..." У односу на издајника допуштена је "приватна" репресија. Како кривац-издајник тако и његов заштитник казне се смрћу с тим да казну, ако су они недоступни властима, може извршити који било Црногорац или Брђанин (чл. 16 и 17 Законика). С обзиром на ослободилачку мисију Црне Горе и потребу за њеном међународно-правном афирмацијом, с обзиром на још значајне снаге отпора државној власти које су се ослањале на сусједне Турску и Аустрију такав став према издаји земље у Даниловом законнику био је неопходан.

Међутим, олака квалификација поступака појединца као издаје земље и произвољност у њеном доказивању били су правни ослонац снагама које су стојале иза Законика за немилосрдан обрачун са њиховим политичким противницима. Те снаге не само да су примјењивале прописе чл. 16-19 Законика, већ су их, у свакодневной пракси, екстензивно и, на штету осумњиченог, тумачиле. Кад год би егзистенцијални државни интерес, који се подударао са интересом господарећег главарског слоја, био угрожен, државотворне снаге су напуштале не само закон, већ и морално-етичке норме, наслијеђене из доба "пле-

201. Те одлике, у приличној мјери, има рад Б. С. Томовића: *Насљедно обичајно право у Црној Гори*, Београд, 1936.

202. У основи колебљивог и неуједначеног поступања судова, приликом расправљања конкретних случајева, А. Матановић види субјективистичке чиниоце: неписменост судског особља, самовољу главара-судија и партикуларизам обичајног права (*Архив*, Београд 5/1928, 350-352).

203. Као примјер за крутост и неприхватљивост појединачних решења Даниловг законика у пракси навођен је примјер из чл. 47 Законика, по коме се син не може одијелити од родитеља, сем ако родитељи на диобу пристану. Пошто је био противан обичају тај пропис није у живот ступио.

204. На неуједначеност судске праксе утиче чињеница да неки важни друштвени односи нијесу нормирани Даниловим закоником већ су препуштени регулативи од стране обичајног права (установа старешинства, режим комуница, сточарско право). Обичај је од мјеста до мјеста различит, што доводи до различитих решења приликом расправљања ових односа (у неким крајевима Црне Горе старешинство је правна а у другим то је морална обавеза сродника старешине).

мена“ и стварале су сопствени морал и етику. Драстичним обрачунима кажњавани су политички противници државе, носиоци буна и сепаратистичких тежњи.²⁰⁵ Ипак, биле су то изузетне ситуације које се не могу узети као типичне за генералну примјену Даниловог законика.

Квалификација недопуштених радњи, као кажњивих дјела, у Даниловом законнику подудара се са општим третманом тих радњи у судској пракси. Међутим, код примјене висине казне постоји, некад, несклад између Законика и решења у појединачним случајевима. За низ казних дјела у Законнику казне су одређене у апсолутизованом износу. Увреда суда казни се са 10 талијера (чл. 14). Судија који би осрамотио Црногорца биће кажњен са 20 талијера (чл. 15). Ко правога човјека убије казни се смртном казном (чл. 39). Једнако и накнада штете из чл. 33 Законика одређена је у апсолутном износу. Без обзира што, у поређењу са ”анархијом“ и арбитрерношћу која му је претходила, такав став Законика значи прогрес, ипак апсолутизовање висине казне било је сметња да се казна одмјери ”правично“, зависно од објективних и субјективних прилика у датом случају. Стога је, уз помоћ норми обичаја, правило Законика тумачено у вези са тим околностима и суд је изрицао казну, нижу или вишу од оне у Законнику односно ”по кривици а не по параграфу“,²⁰⁶ што потврђује високи степен субјективизације казнене одговорности у Данилово доба. На такав поступак силила је чињеница да, у Даниловом законнику, није, као у савременом праву, предвиђен минимум и максимум казне, унутар кога би се одмјерила одговарајућа казна за конкретно дјело.

Пракса је, и код примјене врсте казне, чинила одступања од текста Законика. Кад год би се искорењивање одређеног преступа са више ефекта постигло, употребом казне која није предвиђена у њему, напуштана је врста казне која је законом нормирана. Или је, такође с обзиром на разлоге цјелисходности, казна предвиђена у Законнику за одређена казнена дјела, проширивана и на неке друге друштвено-опасне радње. Невјерној жени пријети се, по чл. 72, убиством, ако буде затечена на дјелу прељубе. Судска пракса толерише замјену ове врсте казне киданем носа прељубници. Право на њено кажњавање, по Законнику, има муж. У пракси је то право признато и мужевљевим ближним братственицима.²⁰⁷ Казна тољагањем лупежа из чл. 77 и 80 Законика, у пракси је примењивана не само за лупештину већ и за друге врсте преступа. Ко другога подмукло-лупешки удари има да прође фронт под шибикама.²⁰⁸ На исти на-

205. Према је неразрешивост брака постављена као принцип у чл. 67 Даниловог законика, главари су без зазора и ”по староме обичају“ отпуштали жене, ако су ове нероткиње или ако су им рађале женску дјецу. Ко би узео жену иза жива мужа, кажњаван је као самовољни убица прогонством из земље и запленом имовине (чл. 69 Законика). Држи се уз то и стидним одвести жену иза жива мужа. Све то није омело књаза Данила да жену свога политичког противника Пунише Павићевића, док је овај био изван земље, преуда за неким Мартиновићем. Срамотно је дјело убити жену, старца или немоћно лице. Међутим, приликом гушења побуне у Кучима у 1856. години, црногорски војници поубијали су жене, старце. Међу убијенима било је и мале дјеце (В. Ђорђевић: *Црна Гора и Аустрија 1814-1894*, Београд, 1924, 144, 147, 148).

206. *Опаске о Даниловом законнику...*, примједбе уз чл. 14 и 15.

207. Перо Б. Кукавчевић из Горњих Кокота, код Подгорице, затекао је војводу лешанског и сенатора црногорског Ивана Ускоковића ”на своју снаху... Мила Радојева жену, у име своје којој нос одсијече.“ а војводу уби на лицу мјеста. Пресудом од јуна 1864. године, Сенат је Кукавчевића ослободио од казнене одговорности (АСРЦГ, *Сенат*, 1872, 2-629, н° 163).

208. АСРЦГ, *Сенат* 1869, нар. и расп., 4-648, испит Гаврила Јанкова Пејовића. Карактеристично је да црногорска државна власт, држећи се персоналног принципа, инсистира да се важност домаћих закона протегне и на црногорске држављане у иностранству. У декрету од маја 1872, којим за капетана у Цариграду поставља Драгишу Вукова Пламенца, Сенат је наложио новопостављеном капетану да Црногорца који би крао у Цариграду пошаље на Цетиње. Осим тога да се и кривац који је некоме задао подмукли — ненад-

чин казни се клеветник, као и лице које изврши побачај, ради уништења плода.²⁰⁹

Како се општа норма Даниловог законика, примјеном правила обичајног права, конкретизује у свакодневној пракси изразито се види код расправљања имовинских права жене-удове (на питању удовичког права ужитка то је већ показано) и приликом уређења ванбрачних престапа. У чл. 52 Законика, само је у принципу, узаконено право удове на остојбину. Пракса је то право, појединачним решењима, ближе дефинисала. У Законнику је остојбина одређена у апсолутном износу док је, прије њега, њен конкретни омјер зависио од прилика у сваком случају. Бива да се бездјетној удови одмјери остојбина у износу мањем од онога који је предвиђен законом. Право на остојбину неће се признати удови која је, за вријеме трајања брака, више пута од мужа бјегала. Ни онда када ванбрачно затрудни и роди незаконито дијете, удова нема право на остојбину. Таква удова има право да из мужевљевог дома однесе са собом ствари које је из рода донијела "а друго ништа..."²¹⁰

Појединачна решења ванбрачних престапа у духу су чл. 71 Даниловог законика. Тамо гдје би пропис био недовољан, примијењена је норма обичајног права. Ако је ванбрачни отац дјетета момак-неожењени а одбије да се вјенча са "погрешилицом", својом саложницом, забраниће му се да ступи у брак са другом особом. Негдје се казни и прогонством из земље.²¹¹ Не исплати ли износ од 130 талијера, колико је дужан за издржавање дјетета, по чл. 71 Законика, судска власт ће извршити распродају његове имовине. Претијеу имовине, који остане, послје намирања дугова које има домаћинство "погрешноца", ставља се под надзор старатељске власти која пази да се од тог дијела имовине издржава "погрешница" са дјететом.²¹² У случају да је "погрешница" затрудњела а дијете још није рођено, суд ће узети под надзор имовину-момка "погрешноца" и од добити-фрута са ње, хранити трудницу.²¹³

Пракса је ближе расправила и питање однос према "погрешноцу", ако је овај човјек ожењени. Како је предвиђено чл. 71 Законика он бива суђен на тамницу у трајању од 6 мјесеци, коју обично издржи. Међутим, тежиште мјера према њему је у санкцијама имовинске природе. Од његове имовине прво се намира износ од 130 талијера који иде незаконитом дјетету. Имовина која остане, послје исплате ове обавезе, бива уступљена на уживање, а у случајевима тежег престапа и у влаштину, његовој законитој жени.²¹⁴ Пошто издржи казну од 6 мјесеци тамнице, ванбрачни преступник дужан је да своје незаконито дијете прими у кућу. Пријемом у очину кућу дијете стиче право на удио у очинству и у погледу осталих права изједначава се са брачном дјецом "погрешноца". Његова незаконита мајка нема више никаквих права ни потраживања

ни удар упуту на Цетиње, гдје ће бити шибикан (Д. Вуксан: *Црногорски капетан у Цариграду*, ПЗ 2-3/1933, 127-129).

209. АСРЦГ, *Сенат*, 1871, акта 1-502, н° 347; Исто, *Сенат*, 1875, акта 501-669, н° 57.

210. АСРЦГ *Сенат*, ф. — 16/1/1875 н° 26; АСРЦГ, *Вел. суд* III-1886-88, нар. од 6. јуна 1886.

211. ПЗ, јули-август 1938, пресуда бр. 19/1884, стр. 137, у фусноти.

212. Завичајни музеј у Никшићу, арх. Ј. Николића, ф. VI, инв. бр. 462, н° 9.

213. АСРЦГ, *Сенат* 1872, акта 1-580, ф. Ровци-Морача, бр. 364/872.

214. АСРЦГ, Мин. правде, протокол ванбрачних давија за 1893 г., одлука бр. 17/282; в. пресуду Вел. суда бр. 2635 од 14. XI 1879, ПЗ 2-3-1933, стр. 133, 134.

према природном оцу дјетета и може да "иде куд зна".²¹⁵

Приликом примјене прописа Даниловог законика у односу на жену судска пракса је блажа него што би се то, с обзиром на крути, изразито "мушки" карактер Законика, могло очекивати. На оштре, у корист мужа једнострано формулисане одредбе Законика, које се према жени односе као према ствари и излажу је презиру мушкарца, утиче још жива традиција из доба "племена" о неповредивости женине физичке и моралне личности, о посебној заштити дјевојке и удовице и о особитом поштовању жене-мајке. Осим тога, идеје либерализма и грађанске демократије, владајуће у Европи, у XIX вијеку, па било то и посредним путем, утичу у правцу нових-хуманијих односа у браку, односа који нагињу ка изједначавању мужа и жене у правима и обавезама. Ови чиноци утичу и на оријентацију судске праксе.

Данилов законик, у чл. 72, 73, 74, одређује да се жена, за тамо наведене преступе, суди на смрт. По подацима из изворне грађе, случајеви да је жена, одлуком суда осуђена на смрт, а поготову да је таква казна извршена, су изузетни.²¹⁶ Држало се недоличним да се жена убије. За убиство мужа или за покушај да то учини, жена би се, по чл. 73 Законика, судила на смрт. У пракси, жена за то дјело, обично бива суђена на доживотну робију или на временску казну. Према у Даниловом законнику нема помена о кажњавању мужа који би жени о глави радио, он ће се казнити истом казном као и жена, у случају кад би своје мужу о глави радила.²¹⁷ Разумије се да и у једном и у другом случају висина казне зависи од прилика у датом случају. Практика је допустила и изузеће жене, која мужу о глави ради, од казнене одговорности у случају кад јој муж опрости преступ. Тада жена не само да неће бити кажњена већ се и мужу налаже да јој "досадању грешку не приговара".²¹⁸ У изворној грађи, такође, није се нашло података који би потврдили да је жена била тољагана или затворена у тамницу због тога што је свога мужа крала, како налаже правило чл. 77 Законика. Богишићев извјестилац оправдано примјећује да, и кад би се десило, да жена свога мужа поткрада, сам муж ће то прикрити. Био би зазор од средине да му жену батинају или затворе. Са тако обешчашћеном женом, он не би могао, "од срамоте", наставити да живи у браку.²¹⁹

Тенденција ка изједначавању мужа и жене у брачном односу, запажа се и у споровима за распуст брака. И поред упозорења Сената и Великог суда подручним органима да се држе правила о неразрешивости брака,²²⁰ судска пракса је, код разрешавања брачних спорова, уносила корекције и допуне члана 68 Даниловог законика и изналазила оригинална и за живот прихватљива решења. Кад се брачни односи поремете до те мјере да је заједнички живот не-

215. АСРЦГ *Сенат*, 1872, акта 1-580, н° 1-71. Наредбом од 11. IX 1884. г. казна од 6 мјесеци тамнице, која је ожењеном "погрешницом" утврђена у чл. 71 Даниловог законика, повишена је на годину дана. За случај да је више лица ступало у блуд са мајком незаконитог дјетета, у критичном периоду његовог зачећа, сви саложници су дужни да заједнички издржавају дијете док наврши 12 година а онда се од свих њих подједнако састави износ од 130 талијера који се чува као очинство дјетету (*Зборник II*, 139, 140). Одлука суда у случају више саложника има алиментациони а не патернитетски карактер.

216. П. Миљанић: Црте из судске медицине у Црној Гори, *Бранич*, Београд, 1890, 238, 239

217. АСРЦГ, *Сенат*, 1876, акта 1-445, н° 12; *Опаске о Дан. законнику*, примједба уз чл. 73.

218. АСРЦГ, *Сенат*, 1876, акта 1-445, н° 143.

219. *Опаске о Даниловом законнику*, примједба уз чл. 77.

220. У брачном спору Новице Ђиркова и жене му Горде, Сенат даје писмено објашњење војводи Марку Миљанову: "ви знате пошто се двоје вјенча да се не могу без великих узрока растати..." (АСРЦГ, *Сенат*, 1870, нар. н° 84).

подношљив и немогућ, суд ће обично изрећи одлуку о растави брака, с тим да брачник који је скривио настали поремећај, па био то муж или жена, нема право да ступи у други брак. Ако је кривац за неподношљиве односе у браку муж, он нема право да се поново жени. Осим што се брак раставља његовом кривицом, он је у обавези да, у смислу чл. 75 Законика, издржава своју жену. Дио или читава мужевљева имовина уступају се жени на уживање. У сврху свога издржавања жена са имовине убира плодове и дохотке а главнице се не смије дотаћи.²²¹ У особито отежаним случајевима, кад муж, без икаквог разлога, одбије да настави брак са својом женом, бива и да га прогнају преко границе.²²² Деси ли се да муж, и поред забране суда да се поново жени, ступи у други брак, његовој првој жени ће се, понекад, допустити да имовину свога мужа, на којој има право ужитка, отуђи, чак и да се преуда и да на ту имовину доведе свога другог мужа.²²³ Одлука суда у оваквом случају има не само алиментациони већ и пенални карактер.

Брачно право Даниловог законика (чл. 67-70) основано је на строгој моногамији. Моногамија је неспојива са схватањем, родовско-племенског поријекла, да је вишеженство легитиман и допуштен обичај кад му је сврха стицање порода. Држи се да је циљ брака генеративне природе. Људи се жене и дјевојке удају да би изродили дјецу. Ко је без порода није извршио сврху свога постојања. Као и код осталих народа на нижем степену развитка, средина, у Црној Гори, се одбојно односи према нероткињи и на њу гледа као на слушкињу у кући. Стога, иако је двоженство, по Даниловом законуку, непосредна повреда прописа о браку, оно се у обичајно-правној пракси изузетно подносило. Али само у случају ако би прва жена била нероткиња, некад и кад би рађала само кћери.²²⁴ Двоженство које није имало за сврху стицање порода држи се за казнено дјело. У томе случају, доцнији брак је нелегитиман.²²⁵

Тамо гдје би се посустало са примјеном прописа Даниловог закона у пракси, државна власт је интервенисала посебним прописима и, од подређених органа, тражила да се одређени прописи Законика досљедно поведу у живот. Под утицајем живљег робно-новчаног промета, у другој половини XIX вијека, одредба чл. 45. Законика о праву прече куповине непокретне имовине, узмицала је у пракси пред све израженијим потребама за слободним и неограниченим прометом непокретних добара и заобилажена је, гдје је то било могуће. Стога је наредбом Великог суда у Цетињу, бр. 819 од 8. V 1881. године, поново, у духу Даниловог законика, санкционисана обавеза продавца да имовину, прије продаје неком трећем, претходно понуди близики и мергинашу. Наредба је допуна и ближе конкретизовање прописа чл. 45 Законика, утолико што овлашћује купца да сљедеће продавца у праву на удио у коришћењу заједничке воде и комунског земљишта уз услов да купи читаво имање продавца и да се досели на њега.²²⁶ На потребу досљедне примјене одређеног прописа

221. АСРЦГ, *Сенат*, 1872, акта 1-580 н° 17/872.

222. АСРЦГ, *Сенат*, 1873, архив 1-545, н° 340.

223. АСРЦГ, *Сенат*, 1869, нар. и расп., 4-648, н° 224.

224. АИИ, исписи из БАЦ, ф. 236, црквни одношаји 16-15/43/29.

225. ИЗ, 1-3/1950, 94, 95.

226. *Зборник II*, 94, 95. На колебљивост праксе, код примјене чл. 45 Законика о праву првокупа, указује и Боггишићева грађа. По њој пропис о праву првокупа примењиван је до седамдесетих година XIX вијека а "тад

Даниловог законика виша власт је негдје изричито упозоравала подручне органе. Правило чл. 88 Законика о искорењивању штетних обичаја, послужбица, крсног имена, ношења торбица постепено је падало у заборав. Наредба Великог суда бр. 155 од 28. XI 1880. године упозорила је капетане на ову "заповијест Блаженопочившег књаза Данила..." и наложила им да ову заповијест, познату "свакоме у нашој држави..." спроведу у живот, по цијену изрицања оштрих казни њеним прекршитељима.²²⁷

Пропис о "теткинству" из чл. 54. један је од прописа Даниловог законика који је скоро буквално и консенквентно примјењиван у свакодневној пракси. Тај пропис је био на снази све до краја црногорске државно-правне егзистенције, што значи да је имао чврсти ослонац у народној правној свијести.²²⁸

Тамо гдје би правило Законика "тврдо и опорно" било и као такво неприхватљиво за праксу, народ би га као "страно тијело" у своме организму одбацио. Одредба чл. 47 Законика о забрани диобе синова са родитељима, ако родитељи на диобу не пристану остала је, што се праксе тиче, "мртво слово". Суд је допуштао такву диобу кадгод то пунољетни син затражи.

Ако је примјена одређеног прописа у Даниловом законуку допуштала могућност за његову злоупотребу, тај пропис је заобилажен у пракси. Законско овлашћење у чл. 79 Законика о убиству лупежа, затеченог у крађи, чинило је могућим да се то овлашћење злоупотреби и да се, због других разлога, убије прави човјек. Стога је тај пропис, у свакодневној пракси, углавном, напуштен.²²⁹

Данилов законик је, као што је казано, нормирао ограничени круг друштвених односа. Дobar дио тих, нарочито тзв. приватно-правних, односа препуштен је регулативи обичајног права. Законик је, у своме уводу, упутио на примјену обичајног права, гдје год одређени однос не би био уређен изричитом одредбом закона.²³⁰ Тако и норма обичаја, и то не свака норма већ она која одговара интересима државотворних снага, има свој извор у Законику. Штетни и превазиђени обичаји су на удару Законика. Норма обичајног права,

је допуштено да сваки може продати коме хоће па баш и изван села и племена да је купац". Ипак, изван села и племена бива ријетко да неко купи комад земље већ тражи да купи сву имовину, кућу и баштину продавца. Само тако купац може стећи право на удио у комуници, намјесто продавца. (*Опашке о Даниловом законуку...* примједба уз чл. 45). Као реакција на посусталост у практичној примјени чл. 45 Законика књаза Данила, услиједила је поменута наредба Великог суда од 8. V 1881. године.

227. *Зборник II*, 81, 82.

228. По В. Богишићу, "већина чланака закона Данилова пала (је—ПС) у заборав а овај (чл. 54-ПС) никако него живи у потпуној снази" (*Диоба...*, ИЗ 4/1960, 726).

229. По чл. 79 Даниловог законика и према посебним наредбама власти би установљена награда од 20 талијера за убиство лупеже затеченог у крађи. "Али не прође ни 2 године и укинуше тај закон, јер се лако могао злоупотребити. Сад ријетко ће се догодити да ће лупеж бити убијен у крађи, али кад би се догодило не би био одговоран суду тај који би га убио, особито ако се лупеж сам почне бранити, јер су лупежи вазда оружани" (ПЗ 11-12/1938, 226).

230. Односи из породичног и наследног права само су дјелимично уређени Закономом владике Петра I и Даниловим закономом. Већи дио тих односа препуштен је регулацији од стране обичајног права. Словени, по Богишићу, имају у обичајима изграђено породично право које треба само посебно кодификовати (Б. С. Томовић: *Др В. Богишић о наследном обичајном праву...* ПЗ 1/1935, 8). Обичајном праву, иначе, има нарочито мјеста у приватно правним односима односно тамо гдје су односи стабилнији и дуготрајнији а промјене ређе. Његова примјена је карактеристична за грађанско право, гдје старе традиције чувају своју важност и ауторитет, као што су оне које се односе на породицу, наслеђе или режим непокретне имовине (Б. Тасић: *Обичајно право*, ПЗ 5/1933, 202).

која је санкционисана законом, значи посредну примјену Даниловог законика у друштвеној пракси.

Како је изгледала конкретна примјена Даниловог законика, питање које је, иначе, од одлучног начења, показале неки примјери. Станоје З. Мијушко-вић из Повије вријећао је "личност Свијетлог Књаза и Господара..." "Правитељствујушти Врховни суд га, стога, "по 4-ом правилу Општег Земаљског Законика осуђује на смрт". Пресуда је одобрена од стране књаза Данила.²³¹ Одлука Сената од 8. I 1857. год. расправила је "по правилу 40-ом Законика..." спор између Дамјана Шутановог и Мића Чејановића "поради давије и мегдана њихова два сина..." "Учесник мегдана, син Дамјанов, којему је рука одсјечена, не осуђује се јер "што је сам искао то је и нашао". Други син Дамјанов који "пође брату за дјевера..." и уби сина Миње Чејанова суди се на смрт. Убица је вјероватно недоступан властима, па пресуда додатно налаже да њега-убице "по данас није у нашој држави и по данашњем Законику, како изговара, да га сваки човјек убити може, да поговора нема". По чл. 40 Законика "дјевер" или помоћници мегданција, глобе се са по 100 талијера. У конкретном случају мегдан је довео до тешких посљедица — смрт једног од његових учесника. Стога је чл. 40 примијењен у вези са чл. 27 и 30 Законика који нормирају убиство "без нужде већ од силе и опачине". Учешће у мегдану као казнено дјело је, савременим правнотехничким терминима речено, у стицају са дјелом убиства.²³² Пропис чл. 27 Даниловог законика непосредно је примијењен и у случају убиства црногорског сенатора Мила Н. Петровића из Његуша. Одлуком од 30. V 1866. године, Сенат је осудио његовог убицу Рада Кустудију "на темељу 27 Законика Црногорског... на самртну казну, која се извести има огњем из пушака".²³³

И тамо гдје то није изричито речено, одлука суда доноси се у духу одређеног прописа у Даниловом законику. Смртна казна кривцу изриче се уз прећутни ослонац на његов чл. 27. Та казна се изриче за убиства "на божју правду". Начин извршења казне је грубљи и циља да обешчasti осуђеног, у случају ако је убиство извршено на подмукао начин или ако је убијени припадник главарског слоја. За убиство Ника С. Крушке, капетана у Добрском Селу, Сенат је 8. VII 1865. године, осудио његовог убицу Стевана В. Микулића "на смрт, да се има мушкетати на Ријеку Црнојевића и то у суботу, гдје цијели пазар с очима гледа".²³⁴ Илија Поповић убио је капетанова сина Николу М. Кнежевића у Грађанима. Сенат га је осудио 27. VII 1865, "да се има мушкетати на ово мјесто гдје је истога Николу убио у Грађане".²³⁵ Сукоби народа и главара и убиства главара, на која се наилази у изворним исправама, наводе на закључак да су оваква убиства вид отпора повећаној самовољи државних органа у другој половини XIX вијека. Драстичним обрачунима са убицама главара-носилаца државне власти, та власт је рачунала на застрашујуће дејство казне код обичног народа и на гушење његовог отпора одређеним мјерама државних органа.

231. ПЗ, 5-9/1939, 104, 105.

232. *Idem*, стр. 104.

233. ПЗ 10-12/1939, 142.

234. *Idem*, 141.

235. *Idem*, стр. 141.

Државна власт је изрицала казне и самовољним главарима, али су те казне половичне и палијативне.²³⁶

Ако је убиство извршено због клеветања жене и напада на њену част, те околности особито извињавају кривца. Пресудом Сената од 6. VI 1866. Ђуро П. Мајановић би осуђен, због убиства Марка П. Станишића из Спича, на тамницу у трајању од 2 године и да плати породици убијеног "половину мртве главе, што износи 133 талијера...". До убиства је дошло стога што је Марко за Ђурову сестру, а жену Ника И. Станишића из Спича, проносио да је "непоштена жена и да је нигдје у свијету срамотније нема..." Просуђујући случај и "држећи се смисла § 31 Законика црногорског...", Сенат је установио да је "прва зајевница потекла од стране Марка изношењем срамоте...", али "да је Ђуро могао избјећи крвно дјело и дотичном свом суду потужити се за увреду..." Суд је, тако, нашао да је убица поступао у изазваном стању, али да то стање, с обзиром на временски дисконтинуитет између нанијете увреде и убиства, не искључује казнену одговорност. Пресуда је компромис између друштвене потребе за сузбијањем самовлашћа и особите осјетљивости средине на увреде нанијете жени. Освету оклеветане жене врши њен брат а не муж. У циљу умира између породице убице и ближе родбине убијеног учињен је уступак обичајно-правној пракси и убица је обавезан да плати породици убијеног "половину мртве главе". Изрицање особито благе казне убици, вјероватно је, у ограниченој мјери, последица чињенице да је убијени турски поданик.²³⁷ Ова пресуда потврђује закључак да и тамо гдје суд, код пресуђења појединачног случаја, чини уступак мјерама обичајно-правног поријекла, он се ослања на смисао одређеног прописа у Даниловом законнику као на руководно начело.

У духу чл. 37 Даниловог законика да убиство учињено "неотице", треба "судом смирити колико се лакше може..." су и одлуке судова "за нерадећу смрт". Ако код нехатног убиства не би био испољен груби — несвјесни нехат или ако је то убиство извршило недорасло лице, суд је ишао на измирење завађених страна и убици, обично, изрицао ослобађајућу пресуду. Таква пресуда је изрицана тим прије ако би убијени прије своје смрти, ослободио убицу од одговорности и опростио му преступ.²³⁸ Породица убице се обавезе да породици убијеног плати неки, више симболични, износ и да јој накнади погребне трошкове. Тако, пресуда Сената од 4. III 1871. год., у краћем изводу, гласи: "уби дјевојка Маре, кћер Ђура, несрећом дјевојку Илије. За то пресудисмо да да Ђуро за душу пок. Маре 10 гал. и да плати Илији укупницу".²³⁹ За кћер, макар ова била пунољетна, у ситнијим казним дјелима одговара њен отац.

Увреде и клевете — "потварање" из чл. 87 Даниловог законика, чести

236. Осиност и самовоља главара, која је изазивала отпор народа често праћен тешким последицама, приказана је и у тужби коју, у име читавог племена, поднијеше 150 Бјелопавлића, против М. В. црногорског сенатора. У тужби, поднијетој 19. јула 1870. године, они се жале да М. В. напала на њихове жене, сестре и кћери, изазива их на блуд, па је у породицама "посејао раздор", помутио односе између мужа и њихових жена "а тиме дирнуо у образ и чест цијелог племена..." Пошто се увјерио у тачност тужбе, Сенат је одлучио да В. М. изгуби сенаторски чин, да више не може бити државни чиновник и да плати путнине изасланицима Бјелопавлића и перјаницима (ПЗ 10-12/1939, 144).

237. ПЗ 10-12/1939, 142, 143.

238. *Idem*, стр. 143.

239. ПЗ 10-12/1939, 144.

су повод за крваве међусобне обрачуне Црногораца. Стога их суд сузбија са особитом жестином. Одредба чл. 87 није прописала одређену—конкретну казну ”опаднику“ већ је одмјеравање ове препустила слободној оцјени суда. Тако, Гигоје назва Нина ”оријатом домаћим“ (што ће рећи да није гостоприман). Нино му за ту увреду плуну у уста и хтједе се са Гигом ”сјећи“ али им не дадоше. За ту увреду Сенат је, 28. II 1873. год., глобио Гигоја са 20 талијера и ”да стоји 2 мјесеца на Цетиње у затвору о свом трошку“.²⁴⁰ Приликом утврђивања казнене одговорности, суд поступа у смислу чл. 31 Законика и посебно пази ко је од учесника први почео ”свађу и инад“. У конкретном случају свађу је први заметнуо Гиго па је стога и осуђен.

²⁴⁰. Idem, стр. 146.

ЗАКЉУЧЦИ

Законик владике Петра I и Данилов законик изражавају сложену друштвену стварност Црне Горе, крајем XVIII и средином XIX вијека. Виђена кроз ова два закона та стварност је другачија од оне коју имамо понекад под притиском дневних потреба и наслијеђеног начина мишљења, нуди наша историографија. Донијети у виду програмске декларације политичко-територијалног јединства Црне Горе, њеног легитимисања пред свијетом као сређене и "правне" државе, Петров законик и Данилов законик су непроцењиви допринос историји Црне Горе. Они су глобални регулатив друштвене праксе у земљи, потонулој у море разједињеног и партикуларистички настројеног обичајног права и мотивисани су потребом да се Црна Гора изведе из изолације, еманципује од примитивизма и укључи у свијет развијеног европског друштва. Земља је требала да се уреди на начин како то чине "сви народи у свијету..." (чл. 20 Петровог законика) односно тако како је "то у свиема царевинама и краљевинама узаконено..." (чл. 59 Даниловог законика). Сама појава ових закона у "анархичним" условима друштвене стварности Црне Горе, Петровог и Даниловог доба, њихова појава у заосталој средини која је под теретом конзерватизма и упорно се опире сваком "новотарењу", значи велики прогрес. Њихово значење за живот и развитак "модерне" правне свијести Црногораца је тим веће ако се има у виду да су донијети у земљи са оскудном правном праксом и тек, у рудименту, развијеном правном науком. Стога је заобилажење ова два кодекса, у нашој историјско-правној науци, неопростиви пропуст.

Непознавање суштине и смисла Петровог и Даниловог законика и неразумијевање друштвених прилика времена у коме су донијети један је од узрока игнорисања законодавних радњи црногорске државе, прије појаве ОИЗ-а. Томе доприноси и став В. Богишића. Засијењени великим ауторитетом творца ОИЗ-а и капиталним значењем његовог дјела, правни писци су Богишићеве судове о појединим питањима из правног живота Црне Горе сматрали коначним а његову концепцију о превалентној улози обичајног права држали су за неопоресиву. Стога нијесу ни ишли даље од његовог закључка да Црна Гора, прије Даниловог законика, није имала писаних закона и да је Данилов законик, углавном, услијед надмоћности обичајног права, остао без примјене у друштвеној пракси.

Супротстављање првих црногорских закона обичајном праву последица је њиховог методолошки неприхватљивог, нормативистичког тумачења. Између ових закона и обичајног права, принципијелно узето, не само да нема противуречја, већ међу њима "господује хармонија". За друштвене односе,

који нијесу непосредно нормирани Закономом владике Петра I и Даниловим законом, вриједи обичајно право.²⁴¹ На потребу примјене тога права упућују: Петров законик, прећутно, и Данилов законик изричито у своме уводу (што се у Законику не спомиње то ће се "праведно и по души свакоме брату Црногорцу и Брђанину судити"). Обичајно право, чија је примјена санкционирана законом, има вриједност позитивног права. Код упута на примјену обичајног права закони имају у виду не сваки обичај, већ правила "која у добрим обичајима живе". Неке одредбе оба законика су кодификовано обичајно право. Норма обичајног права је тумач закона. Тако схваћен однос између Петровог и Даниловог законика, с једне, и обичајног права, с друге стране, упућује на њихов склад и дијалектичко јединство.

Законик владике Петра I и Данилов законик су општи оквирни закони. Негдје ти закони непосредно нормирају одређени друштвени однос а за друге односе, посебно за оне који нијесу стабилизирани у друштвеној пракси, постављају принципијелна решења. Конкретизовање ових принципа и њихова примјена на појединачне случајеве у свакодневној пракси вршени су уз помоћ обичајног права. Норма обичаја ублажавала је крута решења закона и саображавала их конкретним друштвеним условима. За односе који су од егзистенцијалног значења за друштво, општа правила закона тумачена су и провођена у живот путем посебних прописа које је доносила државна власт.

На питање: да ли су владике Петра I законик и Данилов законик аутентична законодавна дјела или су рађени под страним утицајем, дат је уопштени одговор у уводу ове студије. Закони су комбинација "домаћег", аутохтоног обичајног права и елемената страног права. Њихов казни систем је компромис обичајног права, трагова казног права из арсенала Оријента и његовог преносника Византије²⁴¹ и, у грубом виду изражених, установа европског казног права. У темељ законика су одредбе које су продукт приватно својинских односа и под непосредним су утицајем "модерног" европског права чија је основа римско право. Иако ове одредбе чине уступке установама насталим на бази родовско племенског груписања људи, оне у законцима имају водеће мјесто.

Компромис између "старог" и "новог" у већој мјери је наглашен у Петровом него у Даниловом Законику. Према, у својим основним одредбама интониран у правцу превазилажења племенске искључивости, Законик владике Петра I чини озбиљне уступке главарском слоју који се заклања иза "племена" и своје интересе види у отпору државној власти. Законик је донијет на скупу главара и у име главара "из сваког племена" Црне Горе и Брда (увод Зако-

241. Утицај византијског права на законодавство у југословенским земљама негдје је непосредан а у друга мјеста стигао је посредством законодавства српске средњовјековне државе. Византијско право је баштинило културно наслеђе Истока, међу које су и установе турског права. Примјер непосредног утицаја византијског права на законе у нашим земљама је Законик прота Матеје. Када је народу у Карађорђевој Србији, требало поставити суд и закон, прота је имао код себе Крмчију а читао је законе Јустинијанове и Мојсијеве. Из Крмчије је исписао, за нови закон, неколико параграфа. И тако је у Протином закону предвиђено: 1. ко убије човјека да се убије и на коло метне; 2. За отмицу дјевојке, казна је шибикање; 3. Крађа стоке "каштигује се" батинањем. Бјегство са страже запријеђено је стријељањем. Кривоклетство се казни шибом и да се кривцу више не вјерује (Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари*, Београд, 1966, 102, 103). По својој основној мисаоној оријентацији упадљива је сличност између закона прота Матеје и првих црногорских закона. Изузетно је оштар став сва три закона у погледу инкриминације престапа против брака и лупетине. У Протином закону, једнако као у Даниловом Законику, казна шибикањем се широко примјењује. За тешке крвне деликте (убиства) и за издајство земље, како код прота Матеје тако и код владике Петра I и књаза Данила, предвиђена је смртна казна. Сврха казне, у сва три закона, је да погоди тијело и живот кривца. Уједно и да га морално обешчasti ("да му се ништа не вјерује").

ника). "Племе племену, нахија нахији..." ријеч и тврду вјеру дадоше да се издати или преварити између себе неће (чл. 1 Стеге). Ако би се нашло село или племе или нахија да буде издајник, биће предати вјечноме проклетству (чл. 3 Стеге). Данилов законик значи квалитативан напредак у поређењу са Петровим закоником. Законик је донио књаз, сагласно са главарима који иступају не као представници "племена" већ као представници Црне Горе као територијално јединственог подручја. Главари који су учествовали у доношењу Законика су старешине "од све Црне Горе и Брдах..." (увод Законика). Законик је донијет на Цетињу, главном мјесту "од све Црне Горе и Брдах". Данилов законик је изразио далеко већи степен територијалног јединства Црне Горе, него што је то учинио Петров законик.

Први црногорски законици су закони са наглашеном приватно-сопственичком оријентацијом. Њихова дубља социолошка анализа скида романтичарски veo са историје Црне Горе. У средишту закона су одредбе које истичу приватну својину као прворазредно јавно добро и обавезују невласнике у корист власника. Законска заштита невласника је илузорна. Заштитом робно-новчаног промета, ослоњеног на тржишне центре сусједних земаља, и драстичним обрачунима са нападачима на туђу својину, законици су поставили основицу за превазилажење трагова колективних облика живота и за даље раслојавање црногорског друштва на ужи слој имућнијих и већину сиромашног сељаштва. Актери законика су главари, попови, сеоски газде и зеленаши чији је интерес објективно подударан са општим друштвеним потребама за превазилажењем родовно-племенске "анархије" и превођењем друштва у државно стање. Њихови интереси су у сукобу са дијелом "племенских" главара "јачице" који, преко "аутархичности" племена, и повезаности са сусједним државама (Турском, Аустријом), чувају свој привилеговани положај и опирају се територијалној и државно-правној унификацији Црне Горе. Оштрица првих црногорских закона је уперена и противу њих.

Да су Законик владике Петра I и Данилов законик приватно-својински кодекси, формулисани у прилог господарећег друштвеног слоја, потврђује и особити имовинско-правни положај цркве, као носиоца државне идеје, до средине XIX вијека. Тај положај и прилично оштри социјални сукоби између цркве и црногорског сељаштва, изражени су у прикривеном виду у оба законика. Црква и њена имовина су под особитом заштитом закона и заштићени су изузетно оштрим казним мјерама. Те мјере су, углавном, на штету масе сиромашних закупаца, наполичара и дужника. Цетињска митрополија је најмоћнији посједник непокретне имовине у Црној Гори. У изворној грађи из XVIII и XIX вијека има довољно података о давању манастирске имовине у наполицу: сиромашним сељацима, о зеленашењу цркве код наплате дугова, о немоћи сељака да отплате дуг и о богателном откупу њихове имовине заложене цркви за обезбјеђење дуга. Чести су спорови између сељака и манастира због неоправданог запосједања црквене имовине и о сметању посједа цркве на њој. Сељаци-дужници траже да им манастир одгоди исплату дуга, да им црква врати неоправдано запосједнуте баштине. Црква се спори са појединцима који, на наводно манастирској, земљи подижу куће.²⁴² Далеки одјек традиције о неприкосновености црквене имовине из српске и зетске средњевјековне државе

242. *Записи*, XIX-1938, стр. 29-37, 96-104, 159-166, 227-240, 293-308, 356-372; *Записи*, XX-1938, стр. 40-45, 97-113, 164-170, 236-240, 298-309, 367-371; ПЗ 11-12/1938, 227.

изразио се у неприкосновености имовине црногорских манастира. Покрађа цркве проглашена је, не само за тежак преступ, већ и за неопростиви гријех, који, осим судске-овоземаљске, повлачи и божанску казну (угасу дома и сл.). Државна власт је, у правилу, на страни цркве. На страни цркве је и закон. Ко се ухвати да краде цркву, макар то било први пут, казниће се смрћу (чл. 81 Даниловог законика).

Држава и право у Црној Гори стварани су и створени су употребом окрутних средстава. Другачије није ни могло бити у једној изузетно заосталој земљи, изложеној притисцима сусједних држава. Државна власт има одлике примитивног самодржавља које путем аутократије држи баланс између историјских потреба Црне Горе и њене заосталости. Држава и њој одговарајуће право, основано на друштву приватне својине, смијенили су, некад "егалитарно" родовско-племенско друштво (питање да ли је и у томе друштву било стварне једнакости, веома је спорно). У судару та два друштва испољиле су се оштре унутрашње противуречности, настао је лом старих вриједности. Родовско-племенску солидарност смијенио је приватно-својински егоизам. Због успореног друштвеног развитка све друштвене вриједности су нестабилне и садрже елементе "старог" и "новог".

Процеси који се збивају унутар црногорског друштва чине то друштво друштвом социјалне неправде. Иза прокламација о формално-правној једнакости Црногораца и Брђана пред законом, у Петровом и Даниловом законнику, која сама по себи, с обзиром на родовско-племенску "анархију" која је претходила законима, значи прогрес, крила се крута стварност фактичке неједнакости, глади, самовоље главара, лакомих на грабеж и пљачку и развлашћивања масе сиромашног сељаштва које тражи излаз у презадуживању и у економској емиграцији. Морал, етика и осјећај правде имућнијег друштвеног слоја се, све више, разилазе са моралним вриједностима и правном свијешћу обичног народа. Посљедица таквог објективног стања су "правни" пороци: крвна освета, убиства, међусобне свађе, издаја земље, кривоклетство, лажна свједочења, лупештине, "нереди" у брачним односима, ванбрачни преступи, подложност штетним, "архаичним" обичајима. Реакција на ове појаве, вјерно је изражена у одредбама Петровог и Даниловог законика, изворним исправима и у посебним прописима црногорских државних власти.

Ширина проблема тике у Законнику владике Петра I и у Даниловом законнику, прелази оквире интересовања правне науке. То нијесу искључиво правни кодекси, што је и природно, с обзиром на недовољну издиференцираност права, религије и морала у њима. Правне и моралне вриједности, непосредно и посредно заштићене у ова два законика, израз су особитих унутрашњих и спољних прилика Црне Горе у Петрово и Данилово доба. У суровим, природно неповољним, условима борбе за голи опстанак, у грчу борбе за независност Црне Горе и њену еманципацију од Турске настали су: култ чојства, јунаштва и мушке храбрости, осјећај узајамне солидарности и социјалне правде и једнакости, слободарски дух у односу на стране завојеваче. Напоредо са тим, наслијеђеном начину мишљења, имају се приписати и ове особине народног менталитета: неодмјерен однос према традицији, преувеличавање сопствених вриједности и наглашавање сопственог идентитета, глорификација прошлости, неповјерење према туђину. Трагови ових карактерних одлика сачували су се и данас у свакодневној пракси Црногораца.

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

- Бобел А.: *Жена и социјализам*, Београд, 1956.
- Богишић В.: *Писани закони на словенском југу*, Загреб, 1872.
- Богишић В.: *Правни чланци и расправе I*, Београд, 1927.
- Богишић В.: *Стручно називље у законима*, Порота, бр. 1880.
- Богишић В.: *Зборник правних обичаја у јужних Словена*, Загреб, 1874.
- Valentini G.: *La famiglia nel diritto tradizionale albanese*, *Annali Lateranensi*, vol. IX, Città del Vaticano, 1945.
- Valentini G.: *La legge delle montagne albanesi nelle relazioni della missione volante (1880-1932)*, Firenze, MCMLXIX.
- Вуковић М.: *О теткинству*, ПЗ 1/1935.
- Вукмановић Ј.: *Паштровићи*, Цетиње, 1960.
- Westermarck E.: *Histoire du mariage*, I-VI, Paris, 1934, 1935, 1938, 1943, 1945.
- Војновић К.: *Општи имовински законик за Црну Гору*, Загреб, 1889.
- Вуксан Д. Д.: *Посланице Петра I*, Цетиње, 1935.
- Вуксан Д.: *Генега "Општег имовинског законика"*, Записи XII — 1933.
- Вулегић С.: *Аграрне прилике у Црној Гори*, Подгорица, 1925.
- Врчевић В.: *Ограници за историју Црне Горе*, Цетиње, 1950.
- Degrand A.: *Souvenirs de la haute Albanie*, Paris, 1901.
- Енгелс Ф.: *Поријекло породице, приватне својине и државе*, Београд, 1950.
- Ердељановић Ј.: *Кучи, племе у Црној Гори*, СЕЗ књ. VIII, Београд, 1907.
- Ердељановић Ј.: *Етничко сродство Бокелја и Црногораца*, Гласник СКА, СКА LVI Сарајево 1920, 1—78.
- Иванова В. Ј.: *Сјевернаја Албанија в XIX-начале XX в.*, "Наука", Москва, 1973.
- Иванишевић Ј.: *Именик народнијех назива, родбине и сродбине*, Сарајево, 1906.
- Јелић И.: *Крвна освета и умир у Црној Гори и сјеверној Арбанији*, Београд, 1926.
- Casteletti G.: *Consuetudini e vita sociale nelle montagne albanesi, secondo i kanun i Lek Dukaginit*, Studi albanesi, vol. III-4-1933-1934, Roma.
- Караџић С. В.: *Црна Гора и Бока Которска*, Београд, 1953.
- Kautsky K.: *Аграрно питање*, Култура, Београд, 153.
- Кадлец К.: *Првобитно словенско право до X-ог века*, Београд, 1924.

- Крстић Ђ.: *Правни обичаји код Куча*, САНУ, Београд, 1979.
- Липшиц Е.: *Законодавство и јуриспруденција в Византии в IX-XI вв.*, Ленинград, "Наука", 1981.
- Lenormant E.: *Turcs et Montènegrins*, Paris, 1866.
- Матановић А.: *Удовичко уживање по обичајном праву и позитивном законодавству Црне Горе*, Записи III-1928.
- Милаш Н.: *Православно црквено право*, Мостар, 1902.
- Медаковић В. М. Г.: *Живот и обичаји Црногораца*, Н. Сад, 1860.
- Мартиновић С. Н.: *В. Божишић I*, Цетиње, 1958.
- Миловић Ђ.: *Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у комунистади топаљској* (млетачки период), Цетиње, 1959.
- Миљанов М.: *Сабрана дјела 1 и 2*, Титоград, 1967.
- Наметак А.: *Неки народни обичаји и локалне традиције муслимана у Подгорици*, ГЕМ II/1962.
- Недељковић Б.: *Канун Леке Дукађина, арбанашко обичајно право*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 4/1956.
- Никчевић Т.: *Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку*, Цетиње, 1958.
- Новаковић С.: *Законик Стефана Душана*, 1349. и 1354, Београд, 1898.
- Новаковић С.: *Римско-византијско право и народни правни обичаји*, Год. Н. Чупића IX-1887.
- Острогорски Г.: *Историја Византије*, СКЗ, Београд, 1959.
- Петрановић Б.: *О праву наследства код Срба*, Београд, 1923.
- Попов А.: *Путешествије в Черногорију*, С. Петербург, 1847.
- Павићевић Б.: *Стварање црногорске државе*, Београд, 1955.
- Петровић Р.: *Законик владике Петра I*, Записи IV-1929 и V-1929.
- Ровински П. А.: *Черногорија*, том II, част I, С. Петербург, 1897.
- Ровински П. А.: *Черногорија*, том II, част 2, С. Петербург, 1901.
- Рачки Ф.: *Извјештај барскога надбискупа Marina Bizzi-а о својем путовању год. 1610. по Арбанаској и старој Србији*, Старине књ. XX, ЈАЗУ, Загреб, 1888.
- Радонић Ј.: *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, САНУ, посебна издања ЦЛВ, Београд, 1950.
- Семјан М.: *Историја крајишке кућне задруге у ратној држави*, САНУ, Спом. Ц VIII, 10, Београд, 1960.
- Соловјев А.: *Грбаљска жупа и грбаљски статут*, Год. Н. Чупића, књ. XL, Београд, 1931.
- Соловјев А.: *Кажњавање невјерне жене у црногорском и византијском праву*, Архив XXX, бр. 6/1935.
- Соловјев А.: *Предавања из историје словенских права*, Београд, 1939.
- Станојевић Г.: *Црна Гора пред стварање државе*, Београд, 1962.
- Стојановић П.: *Вјеридба и положај вјереника у Црној Гори*, Правни зборник, Титоград, бр. 1/1966.
- Стојановић П.: *Удовица и удовичко право плодоуживања у Црној Гори*, ПЗ, Титоград, бр. 1-2/1969.
- Стојановић П.: *Неки аспекти насљедно правних односа у Црној Гори у XIX и на почетку XX вијека*, ИЗ, бр. 3-4/1970.
- Стојановић П.: *Прељуба као повреда брачне вјерности у прописима и*

обичајном праву Црне Горе, ГЕМ бр. 5/1972.

Стојановић П.: *Неки проблеми положаја и улоге цркве и црквене организација у Црној Гори*, ИЗ, бр. 3-4/1973.

Стојановић П.: *Међусобни односи и међуутицаји законских прописа и обичајног права у Црној Гори*. Посебна издања Балканолошког института САНУ, Београд књ. 1/1974. Рад је објављен и у ИЗ, бр. 1-2 / 1971.

Стојановић П.: *Лични субјективитет црногорске жене у XVIII, XIX и на почетку XX вијека*, ИЗ, Титоград, бр. 3-4/1974.

Стојановић П.: *Борба против прекомјерног празновања и расипништва у прописима Црне Горе*, ГЕМ, књ. VIII/1975.

Стојановић П.: *Сузбијање лупештине и казна тољагањем у Црногорском праву*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, бр. 3/1975.

Стојановић П.: *Страни утицаји у црногорском праву*, Друштво за науку и умјетност Црне Горе, ГЛАСНИК Одјељења друштвених наука, Титоград, књ. 1, 1975.

Стојановић П.: *Трагови казне каменовањем у Црној Гори*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд 1976, бр. 2 (април-јули) 1976.

Стојановић П.: *Прогонство из земље као мјера одмазде и превенције у Црној Гори и Сјеверној Албанији*, ГЕМ, књ. IX/1976.

Стојановић П.: *Настајање међународно-правног субјективитета Црне Горе*, Анали Правног факултета у Београду, Београд бр. 4/1977.

Стојановић П.: *Неке поруке наследног обичајног права у Црној Гори и Сјеверној Албанији, BALCANICA VIII*, Београд 1977.

Стојановић П.: *Правна историја на страницама Записа (1927-1941), скица за црногорску историју права*, ИЗ, бр. 3/1978. Рад је објављен и у Правном зборнику, Титоград, бр. 1-2/1978.

Стојановић П.: *О наследном праву у Боки, Бока, Херцег-Нови*, бр. 11/1979.

Стојановић П.: *Обичаји народног жаљења и њихови друштвени корени у Црној Гори и Сјеверној Албанији*, ЈАЗУ (Зборник за народни живот и обичаје јужних Словена), Загреб, књ. 48, 1980.

Тасић Ђ.: *Увод у правне науке*, Београд 1938.

Тарановски Т.: *Историја српског права у немањихкој држави II*, кривично право, Београд 1931.

Тарановски Т.: *Историја српског права у немањихкој држави III*, грађанско право, Београд 1935.

Томовић Б.: *Наследно обичајно право у Црној Гори*, Београд 1936.

Томановић Л.: *Наследно право по Даниловом законнику*, Архив. књ. II, бр. 1/1906.

Чулиновић Ф.: *Државно-правна историја југославенских земаља I*, Загреб 1961.

Šufflay М.: *Срби и Арбанаси*, Београд 1925.

Веснић М.: *Општи имовински законик за Црну Гору*, Год. Н. Чупића XII, Београд 1981.

Петровић Р.: *Законик владике Петра I*, Записи IV — 1929. и V — 1929. Год. Н. Чупића XXXIX, Београд 1930.

НАПОМЕНЕ

Ова студија, као што је речено у њеном предговору, садржи дјелимичан избор и краћа је синтеза радова њеног аутора о правној историји Црне Горе. Посредно или непосредно ови радови баве се проблематиком изложеном у Законику владике Петра I од 1798-1803. године и у Законику књаза Данила од 1855. године или објашњавају околности и правне прилике у времену, у којему су они настали. Осим што садржи и нове податке, основна новина у студији је у историјско-социолошкој и практичној анализи појединих одредби ова два закона и у њиховој правној интерпретацији. Њена сврха је да допринесе рехабилитацији црногорског културног наслеђа, увелико запостављеног у тзв. грађанској науци.

Све веће је интересовање науке за црногорску правну историју. О Петровим и Даниловим законодавним радњама најављени су и радови других аутора. Такво интересовање за законодавну активност нове црногорске државе изазвано је изузетно живом државно-правном традицијом Црне Горе, њеном оригиналном индивидуалношћу и њеним особитим положајем у међународним односима.

Код научног расправљања питања из црногорске правне историје потребна је посебна опрезност и осјећај мјере. Мајоризација сопствене прошлости није страна мањим народима. Овдје је, међутим, проблем у томе што Црна Гора, својим друштвено-правним установама и својом улогом у европској историји, превазилази значење које има као просторни и демографски појам.

У дневном листу "Побједа" (Титоград) од 24. марта 1982. године, др Ј. Бојовић саопштио је да посједује оригинални рукопис Даниловог законика који науци, до сада, није познат а који садржи извјесне новине у односу на штампани текст Законика. Та чињеница није била позната аутору ове студије и он је своје ставове могао засновати једино на штампаном тексту Законика, објављеном у Зборнику судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци (службено издање Краљ. министарства правде, књига II, Цетиње 1912 године), које одговара тексту званичног издања Даниловог законика, објављеном први пут у Новом Саду 1855. године. Савременим мјерилима узето, ова издања вриједе као позитивни закон и једино су мјеродавна за примјену у пракси. Но, појава оригиналног рукописа Даниловог законика може да буде од значајног интереса за научну дискусију. Та дискусија могла би, посебно, да доведе до новијих сазнања о поступку код доношења Даниловог зако-

ника и о домету утицаја страног права на његове одредбе. Све то — уз услов — да аутентичност рукописа Законика буде несумњиво утврђена.

У циљу веће разумљивости и приближавања њихове материје читаоцу, текстови оба ова законика излагани су, углавном, обичним простонародним говором. Уосталом, фототипије њихових званичних издања омогућиће читаоцу да стекне увид у аутентични законски текст. Ради веће приступачности и јасноће закона, њихова материја је термилошки означена и излагана под савременим изразом "члан". Код навођења законодавства старог и средњег вијека, коришћена је и збирка закона старог и средњег вијека С. Јасића (Београд 1968).

Изрази теократија и теократски облик владавине употријебљени су у смислу наглашавања положаја и улоге свештенства у јавним пословима Црне Горе а не у смислу квалификације њеног друштвеног система као таквог. Тако гдје су изрази право и правни дати под наводима мисли се на право нове црногорске државе које је у настојању, односно да то није израђено право у савременом правно-техничком смислу. Израз цезаро-папизам тврд је и употријебљен је у смислу јединства свјетовне и духовне власти.

Најзад, природа овога издања (фототипско издање законика владике Петра I и Даниловог законика) ограничавајуће је дјеловала на аутора ове студије како у погледу избора научних проблема које је требало објаснити тако и у односу на простор који им је посвећен. На сужавање простора посвећеног институтима ова два закона утицала је и чињеница да је аутор, још као професор Правног факултета у Титограду, почео да ради на студиознијем дјелу: "Правна историја Црногораца (XVIII-XX вијек)" које претендује на исцрпнију, техничку и садржајно пречишћенију обраду првих црногорских закона. Стога се и ова студија, у знатном дијелу, има цијенити као грађа за поменути правну историју, чија је израда пријављена Историјском институту СР Црне Горе у Титограду.

Због свега тога, у студији о законуку владике Петра I и законуку књаза Данила, расположива грађа о њима, је само дјелимично искоришћена. Изостала је исцрпнија обрада неких битних питања као што је историјат настања првих црногорских закона. Сумарно је обрађен одјек ових закона у међународној јавности и њихов допринос афирмацији Црне Горе као самосталног субјекта у међународним односима. Заобиђена су нека питања изузетно важна за друштвено-правни живот Црногораца (режим комуница и први Црногорски писани закони). Друга питања су тек поменута или нијесу објашњена сразмјерно њиховом стварном значењу у друштвеној пракси (крвна освета као друштвена појава, установа старешинства у црногорској породици). Страни утицаји, посебно утицај културног наслеђа старозетске државе на прве законне нове црногорске државе дати су, у овом раду, оквирно (мјера тога утицаја је спорна и захтијева продубљенију обраду).

САДРЖАЈ

Фототипска издања

С т е г а.....	I
Законик Општи црногорски и брдски (Петра Првог).....	V
Законик Данила Првог	LVII

Историјско правна студија

Предговор.....	3
Скраћенице.....	6
Уводна разматрања.....	7
Законик владике Петра I	27
Данилов законик.....	54
Практична вриједност законика владике Петра I и Даниловог законика.....	97
Закључци.....	111
Основна литература.....	115
Напомене.....	118

Технички уредник:
Владимир Поповић

Графичка опрема и штампа:

ГРО „ГЛАС“ Београд, Влајковићева 8, тел. 340-551

Тираж 1.000 примјерака

ИСПРАВКЕ

Поред неких броја словних и сличних грешака, приликом штампања ове студије, поткрале су се и неке које утичу на смисао текста. Стога их овдје наводимо.

Стр.	Ред	Гласи	Треба да гласи
7	7 оздо	in, na	in ipa
7	7 оздо	i giuridica	e giurid'ca
9	8 оздо	славним градом	славним ,градом
9	4 оздо	и једне	или једне
9	4 оздо	Скендарије	Скандарије
10	19 оздо	судова 9, црногорско	судова 9. Црногорско
10	12 оздо	би	хи
11	6 оздо	разрабењу	разребењу
11	28 оздо	кад су последњи пут назначавали	кад су се последњи пут назначавале
12	13 оздо	појали	стојали
12	14 оздо	славено — сербскога	славено-српскога
14	19 оздо	некому	никому
15	15 оздо	такво	таково
16	1 оздо	прељубњеником	прељубником
16	6 оздо	човеком	чловеском
16	7 оздо	прохирона	Прохирон
19	23 оздо	брдима	Брдима
21	9 оздо	човека	чоека
23	11 оздо	заклети	заклати
23	11 оздо	и попити	или попити
23	8 оздо	изиће	изиде
29	4 оздо	пожара	пазара
29	7 оздо	1909	1809
31	21 оздо	други	први
35	18 оздо	1982	1822
35	24 оздо	180	1808
37	19 озго	Усељавање	Исељавање
39	12 оздо	мајдан	мејдан
40	3 оздо	апстрактног	апстрактног
46	1 оздо	244, 245	144, 145
48	25 озго	погодјног	погодног
48	10 оздо	SKA 8. LXXII	SKA, LXXII, 8
51	14 оздо	могу	могут
52	7 оздо	У	Уз
52	5 оздо	кривицу	кривцу
53	6 озго	он	они
54	13 озго	предвобењу	превобењу

55	1 озго	/.	/.
55	11 озго	руштвене	друштвено
56	20 озго	конкетизована	конкретизована
57	3 оздо	погрешног	погрдног
58	22 озго	прописа	прописа о
26	9 озго	судници	судници . . .
63	23 озго	„крабе . . .“	крабе . . .и
64	22 озго	от мала и,	од мала па
65	11 озго	човјека	чоска
65	22 озго	се боље	се може боље
63	23 озго	учинити може.	учинити
66	28 оздо	чоска	чојка
71	3 озго	удова	удове
74	16 оздо	разумије	разумију
76	13 оздо	њихово	њено
78	14 оздо	н. б.	Н. дј.
78	28 оздо	„родовање“	„родовања“
79	17 оздо	„пустоши . . низак“.	„пустоши“ . . низак.
81	15 оздо	задрузи кућној	задрузи — кућној
82	7 озго	и на	на
82	7 озго	и на уречено пријеме	на уречено вриеме
83	37 оздо	тјесно	тјелесно
86	12 оздо	извржавање	издржавање
88	2 оздо	кожени	ко жени
89	14 оздо	буквику	Буквику
93	11 озго	ћифуцко	чифуцко
93	13 озго	мртвих	мртвих
93	17 оздо	умре“	умре
95	27 озго	„племеник“	„иноплеменик“
96	10 оздо	право“.	право“, ПЗ
98	19 оздо	од Сената Црногорског и Брдског“.	. . / лога Сената црногорског и берцког,
99	20 озго	Илића	Улића
100	24 озго	интонирано	интониране
100	26 оздо	земље	земља
104	20 оздо	однос	односа
108	23 оздо	казна	казан
111	12 озго	у свијету	на свијету
111	13 озго	„то у	„по
112	2 озго	право. ²⁴¹	право.
112	4 озго	свакоме	свакојему
112	20 озго	„судити“).	једнако судити“).
114	4 озго	бр. 1880.	бр. 16/1880.
116	4 озго	Lenormant E.	Lenormant E.
116	14 оздо	CVIII	(VIII
116	16 оздо	CLV	(LV
119	15 озго	настојању	настајању